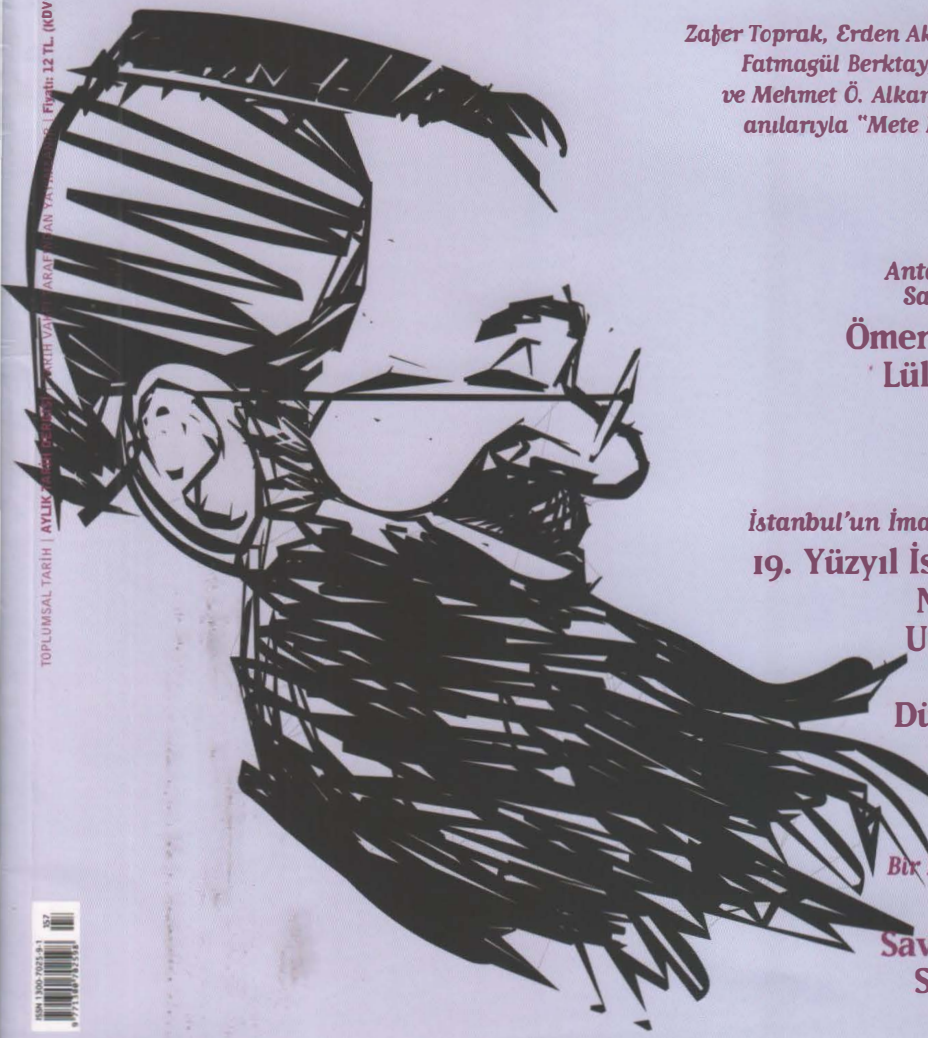
Tarih
271
TEMMUZ
2016

Milli Mücadele Yıllarında İlk Mustafa Kemal Fotoğrafları
İdil Çetin

80. Yaşında Mete Tunçay'a Saygı:

Eserleriyle Mete Tunçay

Zafer Toprak, Erden Akbulut, Tanıl Bora, Fatmagül Berktay, Murat Koraltürk ve Mehmet Ö. Alkan, eserleri ve ortak anılarıyla "Mete Hoca"yı anlatıyor, sayfa 39

Antalya'da Bir Devr-i Sabık Mütegallibesi

Ömer Lütfi Efendi Lülü (1859-1912)

Evren Dayar

İstanbul'un İmarı ve Yangınlar-2

19. Yüzyıl İstanbul'unda Modern İmar Uygulamaları: Yangın Yeri Düzenlemeleri

Sibel Gürses Söğüt

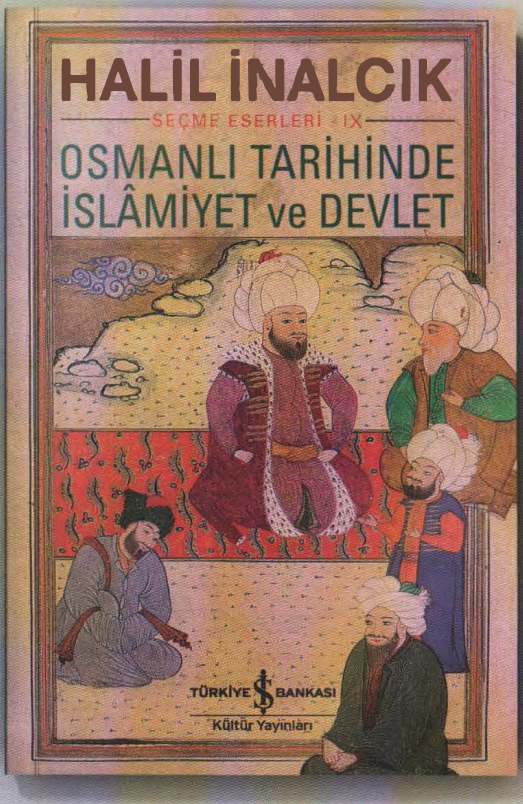
Bir Rapazın Tanıklığı

Franco'nun Savaşı Bir Haçlı Seferi miydi?

Ferit Burak Aydar

TOPLUMSAL TARİH | AYLIK | Fiyatı: 12 TL. (KDV Dahil) | ISSN 1300-7025

OSMANLI TARİHİNDE İSLÂMİYET VE DEVLET

Osmanlı tarihçiliğinin usta kalemi Halil İnalcık, bu kadim konuda pek çok soru soruyor, cevaplarının izini dönem kaynaklarından sürüyor:

- İslam dünyasında bağımsız sivil otorite ve onun kanun koyucu gücü ne zaman ve nerede ortaya çıktı? Bu konuda hangi fakihler neler tartıştı?
- İslam devletlerinde hükümdarlara yazılan nasihatnamelerin içeriğine Türk devletlerinde neler dahil oldu?
- Sınır boylarındaki gaziler ve dervişler Osmanlı Devleti'nin kuruluş devrinde nasıl bir işleve sahipti?
- Fatih bu dervişlerle nasıl bir ilişki kurdu, onların yerini kimlerin dolduracağını öngördü?
- Ulemadan kişilerin asker ya da sivil bürokrat da olabilmesinden nasıl ve ne zaman vazgeçildi?
- Fatih Kanunnamesi İslam dünyasına hukuk alanında ne yenilikler getirdi?
- Şer'i ve örfi hukuk arasında bir çatışma söz konusu muydu?
- Papa II. Pius Fatih'i Hıristiyanlığa davet eden mektubu neden yazdı?
- Halifelik kavramına yaklaşım yüzyıllar içinde nasıl değişti?
- Osmanlılar Luther'den ve Protestanlığın gelişiminden nasıl haberdar oluyorlardı?
- Osmanlılarda Hıristiyanlık-Müslümanlık tartışmaları ne derece serbestçe yapılabiliyordu?
- Selefi Kadızâdeliler Osmanlıların İslam anlayışını nasıl etkiledi?
- Osmanlılarda Batılılaşma hareketlerinin başlangıcı ne zamana dayanır?
- Modernleşme ve Batılılaşma akımları Osmanlılara dışarıdan mı dayatıldı?

Osmanlı Tarihi'nde İslâmiyet ve Devlet
Halil İnalcık
256 sayfa, 18 TL

Manisa kitabevimiz açıldı.
Nişancıpaşa Mah. Atatürk Bulvarı Cad. No: 32 Merkez - Manisa
Tel: (0236) 231 69 24

Kitabevlerimiz: İstanbul - Kadıköy, Tel: (0216) 348 97 84 Eminönü - Müze, Tel: (0212) 511 13 37 Caddebostan, Tel: (0216) 386 65 62 Beşiktaş, Tel: (0212) 258 77 43 Bakırköy, Tel: (0212) 571 20 32 Nişantaşı, Tel: (0212) 234 80 71 • Ankara - Yenişehir, Tel: (0312) 430 33 66 Tunalı Hilmi, Tel: (0312) 324 10 73 İzmir - Karşıyaka, Tel: (0232) 364 71 42 • Diyarbakır - Ofis, Tel: (0412) 228 42 16 • Eskişehir - Tepebaşı, Tel: (0222) 220 49 13 • Konya - Selçuklu, Tel: (0332) 351 16 07 • Mersin, Tel: (0324) 238 18 14 Samsun - Çiftlik, Tel: (0362) 233 38 30 • Trabzon Merkez, Tel: (0462) 326 98 39

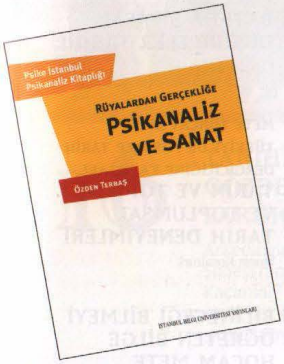
Kurucusu olduğumuz İş Bankası Kültür Yayınları yeni kitaplarla büyümeye devam ediyor.

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Türkiye'nin Bankası

15 YIL

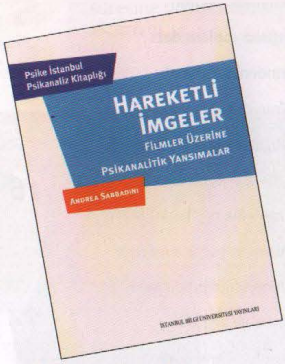
İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

Sinemadaki karakterleri, ruhsal eğilimleri ve hikâyeleri keşfetmek için...

ÖZDEN TERBAŞ
RÜYALARDAN GERÇEKLİĞE PSİKANALİZ VE SANAT

16x23, 208 sayfa, ISBN: 978-605-399-450-3
Rüyalardan Gerçekliğe Psikanaliz ve Sanat'ta Özden Terbaş psikanalizin hem klinik yönüne hem de sanatla olan etkileşimine odaklanıyor. Franz Kafka'nın *Dava*'sından Michael Haneke'nin *Piyanist*'ine, Ingmar Bergman'ın *Güz Sonatı*'ndan Kim Ki-duk'un *İlkbahar, Yaz, Sonbahar, Kış... ve İlkbahar* adlı filmine varan bir seçki psikanalitik açıdan yorumlanıyor.

ANDREA SABBADINI
HAREKETLİ İMGELER FİLMLER ÜZERİNE PSİKANALİTİK YANSIMALAR

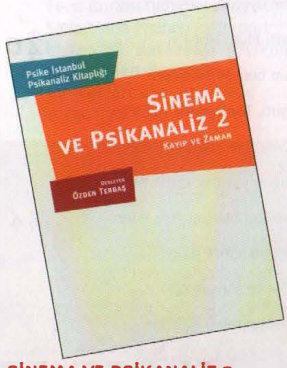
16x23, 214 sayfa, ISBN: 978-605-399-446-6
Avrupa Psikanalitik Film Festivali Direktörü ve *Uluslararası Psikanaliz Dergisi*'nin film bölümü editörü olan Andrea Sabbadini, bu kitabında sinema ve psikanaliz arasında yaratıcı bir gerilim kurarken iki disiplinin karmaşık ve büyüleyici ilişkisinin izinden gidiyor. *Hareketli İmgeler*, terapistlerin ve araştırmacıların olduğu kadar sinemayla ilgilenen herkesin ilgisi çekecektir.

SİNEMA VE PSİKANALİZ
FİLMLER VE BİLİNÇDIŞI

DERLEYEN: **ÖZDEN TERBAŞ**

16x23, 123 sayfa, ISBN: 978-605-399-265-3
Bu kitap, sinema ve psikanaliz disiplinlerinin etkileşimi üzerine odaklanan bir kitap olma özelliğini taşıyor. Sinema dilinin çözümlenmesi, filmlerin ve rüyaların oluşum süreçlerinin benzerlikleri ile psikanalitik eleştiri kuramına ilişkin temel yaklaşımların yanı sıra uygulamalı psikanalizin karakter örgütlenmesi, travma ve cinsellik temaları işleniyor. Lars von Trier'in *Deccal*, Giargos Lanthimos'un *Köpekdişi*, Reha Erdem'in *Hayat Var*, Hayao Miyazaki'nin *Gökteki Kale* filmleri başta olmak üzere geniş yelpazede bir seçki yorumlanıyor.
ÖZDEN TERBAŞ AYŞE LEYLA TANOĞLU **YAVUZ ERTEN** NAYLA DE COSTER **GÜLGÜN ALPTEKİN** SİBEL MERCAN **SEZAİ HALİFEOĞLU** NİLÜFER ERDEM **IŞIN SAYIN TAMERK** ÜMİT EREN YURTSEVER

SİNEMA VE PSİKANALİZ 2
KAYIP VE ZAMAN

DERLEYEN: **ÖZDEN TERBAŞ**

16x23, 146 sayfa, ISBN: 978-605-399-379-7
Bu derleme kayıp nesnenin, öznedeki kaybın/eksikliğin ve zamanın izini sürerek, kayıp olgusunun sinemada hangi renklerle, seslerle ve sessizlikle temsil edildiğine odaklanıyor; ayrıca zamanın anlamı, zaman algısının kökeni, zamanın geçişi ve yaşam deneyimi arasındaki ilişki üzerinde duruluyor. Alain Resnais'nin *Hiroşima Sevgilim*, Tim Burton'ın *Büyük Balık*, Özcan Alper'in *Sonbahar*, Theo Angelopoulos'un *Sonsuzluk ve Bir Gün* ve daha fazlası bu kitapta inceleniyor.
ANDREA SABBADINI YAVUZ ERTEN **YEŞİM KORKUT** ÖZDEN TERBAŞ **BERRAK CİĞEROĞLU** NİLÜFER GÜNGÖRMÜŞ ERDEM **SİBEL MERCAN** İREM ANLI **NAYLA DE COSTER** MERAL ERTEN **MELİS TANIK SİVRİ**

www.bilgiyay.com
Telefon: **0212 311 52 59** Faks: **0212 253 47 00**
e-mail: **yayin@bilgiyay.com - dagitim@ bilgiyay.com**

Genel Dağıtım: **PUNTO**

www.puntokitap.com
Telefon: **0212 496 10 50** Faks: **0212 5513013**
e-mail: **punto@puntokitap.com**

İÇİNDEKİLER

MERHABA,

Bu sayımızda kapakta yer alan "Mete Tunçay'a Saygı: 80. Yaşında Eserleriyle Mete Tunçay" başlıklı dosya, Haziran ayında vakıfta aynı başlıkla düzenlediğimiz toplantıdaki konuşmaların metinlerinden oluşuyor. 27 Haziran, Mete Hoca'nın doğum günü. Biz 2 Haziran günü yaptığımız olağan yayın kurulu toplantısındaki sürpriz doğum günü kutlamamızla anmaya başladık bu "kutlu" olayı. Ardından Mehmet Ö. Alkan'ın yoğun emeğiyle 15 Haziran günü düzenlenen toplantıda vakıf epeydir özlediği bir kalabalığı ağırladı. Zafer Toprak, Erden Akbulut, Tanıl Bora, Fatmagül Berktay, Murat Koraltürk ve Mehmet Ö. Alkan dosya yazılarında okuyacağınız samimi, incelikli, vefalı, aynı zamanda eleştirel konuşmaları yaptı; bolca anı paylaşıldı. Vaktiyle okulda ya da okul dışında öğrencisi olmuş, bugünün öğretim üyeleri, yazarları pek çok farklı yönüyle anlattı Mete Hoca'yı.

Bir kez daha kutluyorum ben de buradan Mete Tunçay'ın 80. yaşını. *Toplumsal Tarih*'in ilk sayısında onun kaleminden çıkmış cümlelerin yer aldığı bu köşeye bugün yazmak tarifsiz bir onur benim için. Umuyorum ömrüm vefa eder ve beş yıl, on yıl, on beş yıl sonra da iyi dileklerimi kendisine iletme şansım olur. *Toplumsal Tarih*'in ilk sayısından bugüne geçirdiği evreleri, hangi noktalarda geriye düşüp hangi noktalarda kendini çoğalttığını, neleri eksik bırakıp nelerin üstesinden geldiğini en iyi takdir edecek olanlar okurlar. Eleştirileri dinlemek, bizi geliştirecek önerilere kulak verebilmek için okurlarımızla daha fazla iletişim içinde olmayı arzu ettiğimizi bu vesileyle eklemek isterim.

Ağustosta yeniden bir arada olmak dileğiyle...

Nihal Boztekin

04 L'ILLUSTRATION'DAN SEÇMELER
9 ARALIK 1922 HALİFE ABDÜLMECİD'İN GÖREVE GETİRİLİŞİ
Hazırlayan: Edhem Eldem

12 **OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY**
Hazırlayan: Emel Seyhan

16 TARİHİ YARIMADA'NIN GÖZDEN KAÇANLARI
SARNIÇLAR
Kerim Altuğ

24 **ANGELUS NOVUS'UN GÖZLERİNDEN İSTANBUL'A BAKMAK**
Seçil Yersel

30 ANTALYA'DA BİR DEVR-İ SÂBIK MÜTEGALLİBESİ:
ÖMER LÜTFİ EFENDİ LÜLÜ (1859-1912)
Evren Dayar

40 **TEK-PARTİ YÖNETİMİNİN KURULMASI'NIN YAYIMLANIŞ ÖYKÜSÜ**
Zafer Toprak

44 **METE TUNÇAY: TÜRKİYE'DE SOL AKIMLAR-ESKİ SOL ÜZERİNE YENİ BİLGİLER**
Erden Akbulut

52 **SOSYALİST SİYASAL DÜŞÜNÜŞ TARİHİ VE ÇEVİRMENLİK**
Tanıl Bora

54 **BATI'DA SİYASAL DÜŞÜNCELER TARİHİ**
Fatmagül Berktay

57 METE TUNÇAY'IN TÜRKİYE'DE POPÜLER TARİH DERGİCİLİĞİNE KATKILARI
TARİH VE TOPLUM VE TOPLUMSAL TARİH DENEYİMLERİ
Murat Koraltürk

62 **BİLİNECEĞİ BİLMEYİ ÖĞRETEN BİLGE HOCAM METE TUNÇAY**
Mehmet Ö. Alkan

70 BİR PAPAZIN TANIKLIĞI
FRANCO'NUN SAVAŞI BİR HAÇLI SEFERİ MİYDİ?
Ferit Burak Aydar

74 İSTANBUL'UN İMARI VE YANGINLAR-2
19. YÜZYIL İSTANBUL'UNDA MODERN İMAR UYGULAMALARI: YANGIN YERİ DÜZENLEMELERİ
Sibel Gürses Söğüt

88 **MİLLİ MÜCADELE YILLARINDA İLK MUSTAFA KEMAL FOTOĞRAFLARI**
İdil Çetin

92 **KİLİSE "PORTRELERİ"**
Hazırlayanlar:
Zerrin İren Boynudelik
Emine Önel Kurt

Kapak Çizimi:
Aydan Çelik

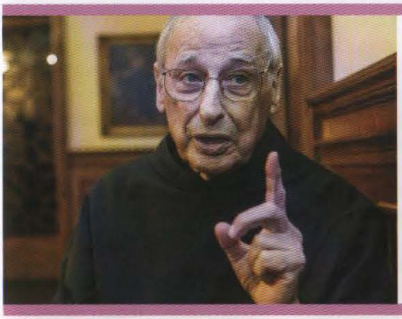
04 ILLUSTRATION'DAN SEÇMELER

Edhem Eldem, *L'Illustration*'un 9 Aralık 1922 tarihli nüshasından, Abdülmecid Efendi'nin halifeliğe getirilme sürecine ilişkin makaleyi aktarıyor.

16 TARİHİ YARIMADA'NIN GÖZDEN KAÇANLARI: SARNIÇLAR

Arkeologlar Derneği İstanbul Şubesi'nin hazırladığı "Gözden Kaçanlar" serisi, Tarihi Yarımada ve Bebek'teki Bizans ve Osmanlı sarnıçlarıyla devam ediyor.

70 BİR PAPAZIN TANIKLIĞI: FRANCO'NUN SAVAŞI BİR HAÇLI SEFERİ MİYDİ?

Ferit Burak Aydar, İspanya İç Savaşı'nda Franco rejiminin kullandığı "din savaşı" söylemini, papaz Hilari Raguer'in tanıklıklarından hareketle sorguluyor.

92 KİLİSE "PORTRELERİ"

Zerrin İren Boynudelik ve Emine Önel Kurt, "Resimde Mimari Öğeler" serisine, Hollandalı sanatçı Pieter Jansz. Saenredam'ın "kilise portreleri" ile devam ediyor.

TOPLUMSAL TARİH
Aylık Tarih Dergisi
Sayı: 271, Temmuz 2016

TARİH VAKFI ADINA SAHİBİ
Bülent Bilmez

TARİH VAKFI

Zindankapı Değirmen Sokak No: 10
Eminönü 34134 İstanbul
(0212) 522 02 02
www.tarihvakfi.org.tr

YAYIN KURULU
Mehmet Ö. Alkan, Adil Baktıaya, Murat Belge, Fatmagül Berktay, Bülent Bilmez, Aydan Çelik, Doğan Çetinkaya, Esra Danacıoğlu, Selçuk Dursun, Edhem Eldem, Ahmet Ersoy, Fırat Güllü, Nurşen Gürboğa, Murat Güvenç, Mehmet Hacısalihoğlu, Murat Koraltürk, Elçin Macar, Ayşe Özil, Mustafa H. Sayar, Irvin Cemil Schick, Canay Şahin, Oğuz Tekin, Taner Timur, Meltem Toksöz, Zafer Toprak, Mete Tunçay, Ömer Turan, Nuran Yıldırım

S. YAZIİŞLERİ MÜDÜRÜ VE YAYIN YÖNETMENİ
Nihal Boztekin

YAYIN YÖNETMENİ YARDIMCISI
Selim Sezer

DERGİ VE KAPAK TASARIMI
Rauf Köseman

KAPAK, SAYFA TASARIM/ UYGULAMA
Hilal Rakıcı

İLETİŞİM
(0212) 513 52 35 (Dahili 11)
(0212) 513 54 00 (Faks)
nboztekin@tarihvakfi.org.tr

BASKI
Matsis Matbaa Hizmetleri Ltd. Şti
Tevfik Bey Mah.
Dr. Ali Demir Cad.
No: 51 Sefaköy
Küçükçekmece / İstanbul
Tel : 0212 624 2111
info@matbaasistemleri.com
www.matbaasistemleri.com

BASKI TARİHİ
Haziran 2016

DAĞITIM
Dünya Süper Dağıtım
(0216) 681 18 00

YAYIN TÜRÜ
Yerel Süreli Yayın

ANKARA TEMSİLCİLİĞİ
(0312) 424 05 10
(0312) 424 00 50

ABONELİK
Tarih Vakfı
(0212) 522 02 02 (pbx)
(0212) 513 54 00 (Faks)

YAYINCI SERTİFİKA NUMARASI
12102

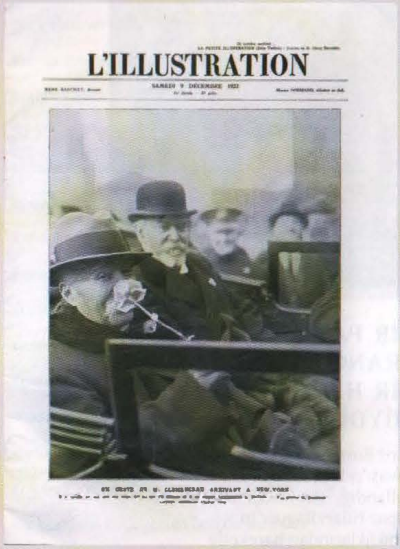
MATBAA SERTİFİKA NUMARASI
20706

BİR YILLIK ABONE BEDELİ
Yurtiçi 150,00 TL
ABD 170 $
Avrupa ülkeleri 150 €
Kıbrıs 360 TL

© Toplumsal Tarih Yazı İşleri'nden ve ilgili yazarlardan izin alınmaksızın alıntı yapılamaz. İzin çerçevesinde yapılacak alıntılarda Toplumsal Tarih'in ilgili sayısını ve yazar ismini belirtmek zorunludur

9 ARALIK 1922

HALİFE ABDÜLMECİD'İN GÖREVE GETİRİLİŞİ

L'ILLUSTRATION

New York'a varırken Bay Clémenceau'nun bir jesti. Kendisine fırlatılan gülleri havada kapıp uzun uzun koklarken. Solunda Bay Jusserand.

Copyright International Newsreel Photo.

Geçen sayımızda Halife Abdülmecid'in görevden alınışı ve sürgün edilmesiyle ilgili haber ve görüntüleri verirken, 1914'te Paris Salonu'nda sergilemiş olduğu *Tarih Dersi* isimli tablosunun bahsi geçtiğinde, bu konuyu ele alan nüshayı elde ettiğimiz anda burada işleyeceğimizi söylemiştik. Söz konusu nüshayı bulduğumuza göre bu sözümüzü tutabiliriz.

L'Illustration dergisinin 9 Aralık 1922 tarihli ve 4162 sayılı nüshasının kapağında eski Fransız siyasetçisi Georges Clémenceau'nun (1841-1929) New York'ta bir görüntüsü yer almaktaydı. "Kaplan" lakabıyla bilinen Clémenceau, Üçüncü Cumhuriyet'in en faal siyasetçileri arasında yer almış, 1906-1909 yılları arasında başbakan olmuş, ülkesinin savaşa girmesinde önemli rol almış, 1917-1920 yılları arasında tekrar başbakanlığa getirilmişti. 1920'de cumhurbaşkanlığına aday gösterilmiş, fakat Paul Deschanel karşısında ön seçimi kaybedince adaylıktan çekilmişti. 1922'de ise Amerika Birleşik Devletleri'nin bazı şehirlerinde Fransa'nın politikasını tanıtmak amacıyla bir konuşma turu düzenlemişti. Kapaktaki fotoğraf, New York'taki kabul töreni esnasında kendisine atılan güllerden birini havada yakalayıp burnuna götürüp uzun uzun kokladığı anı göstermekteydi.

Derginin içinde yer alan uzunca bir yazıdaysa bir önceki sayımızda düşüş ve sürgününü gördüğümüz Halife Abdülmecid Efendi'nin, kuzeni Vahideddin'in tahttan indirilişiyle ve saltanatın lağvıyla birlikte Ankara hükümetinin kararı üzerine sadece halife olarak tahta geçişi anlatılmaktaydı. İyi bilinen bu konuyu burada uzatmanın pek manası olmadığı gibi, ilginç veya izah gerektirecek noktaları notlarla incelediğimizden burada daha fazla açıklamaya gerek kalmadığını düşünüyoruz. Sadece vurgulanması gereken iki "yerel" noktaya dikkat çekmek isteriz. Bunların ilki, yazının büyük bir kısmının *L'Illustration*'la daha önceki işbirliği örneklerini görmüş olduğumuz Yusuf Razi Bey'e ait olduğudur.[1] Sonradan Bel soyadını alacak olan Yusuf Razi Bey, son dönem valilerinden Giritli Sırrı Paşa'yla (1844-1895), saray anılarıyla ünlenen besteci ve şaire Leyla Hanım'ın [Saz] (1850-1936) oğlu, mimar Vedat Bey'in [Tek] (1873-1942) de ağabeyiydi. 1870-1947 yılları arasında yaşamış olan Yusuf Razi Bey, mühendis olarak yetişmiş, 1920-1921 yıllarında İstanbul şehremini olarak görev yapmıştı. İkincisi ise gene 1910'lardan beri dergiye fotoğraf sağlamış olan ve ilk Müslüman fotoğrafçılar arasında sayılan Ferid İbrahim [Özgürarı]'dır (1882-1953).[2]

Ona mukabil, yazının sonuna eklenmiş olan ve Abdülmecid Efendi'nin *Tarih Dersi* adıyla bilinen tablosuyla ilgili olan paragrafın üzerinde durmak isterim. Nedeni de bu tuval ve Paris'teki sergilenişiyle ilgili pek az şey yazılmış olmasıdır. Bu konudaki başlıca bilgileri Abdülmecid Efendi'nin ressamlığını inceleyen bir kaynakta bulmak mümkündür. Buna göre tablonun Paris'te sergilenmesine önayak ve aracı olan kişinin tabloyu 1912'de şehzadenin Çamlıca'daki köşkünde gören Pierre Loti olduğu, tablonun Mart 1914'te elçilik vasıtasıyla yollandığı, Paris'te jüriden geçmesi gerektiği ve bu konuda Cumhurbaşkanı Raymond Poincaré ve eşiyle görüşüldüğü, jüri başkanı Fernand Cormon tarafından çok beğenildiği, 2 Mayıs 1914 tarihli *L'Illustration* dergisinde de zikredildiği belirtilmektedir. Bu bilgiler ilginç olmakla beraber biraz ihtiyatla ele alınmalıdır. Burada incelediğimiz dergi sayısında tablonun sergiden sonraki akıbetine değinilirken bir depolama şirketinde tutulduğu bilgisinin yazar tarafından "Championnet Caddesi'ndeki Genaraller (*aynen*) Galerisi'nde sergilendiği" gibi anlaşılması bir yana, resmin niteliği konusundaki yorumlar da pek eleştirel bir süreçten geçirilmemiştir. Oysa tablonun başta jüri başkanı tarafından beğenilmiş olması, Cormon'un Abdülmecid Efendi'yi "muazzam üstat" olarak nitelemesi gibi bilgilerin tamamının *Şehbal* dergisinin sayfalarında yer alan yazılardan alınmış olması biraz şüphe uyandırabilirdi.[3] Ne de olsa

Abdülmecid'in diğer eserleri gibi bu tabloya da şaheser gözüyle bakmak biraz zor gözüküyor. Aslında sorulması gereken soru, en iyimser yorumla vasat denebilecek bir tuvalin nasıl Paris Salonu'na girmiş olduğu değil midir?

Biraz daha bitaraf bir izlenim için padişahın kuzeni ve geleceğin muhtemel bir hükümdarı hakkında *Şehbal*'in dediklerine değil de dönemin yabancı kaynaklarına bakıldığında meselenin rengi biraz değişmektedir. Gerçi itiraf etmeliyiz ki Abdülmecid bu tablosuyla kendisinden tahminimizden çok daha fazla bahsettirmeyi başarmıştı. Tablosu kabul edildiğine göre *L'Illustration* dergisinin de sahibi olan Baschet ailesinin her sene yayımladığı katalogda adının geçmesi tabiiydi. Keza adının özelliğinden dolayı kataloğun ilk sayfasında, Bayan Abbéma'dan sonra baştan ikinci sanatçı olarak geçmesi de öyle. Şehzade olduğuna göre de adının arkasından şatafatlı unvanlar gelmesi de anlaşılırdı. Fakat tablosunun sergilenen toplam beş bine yakın eserin arasından seçilip fotoğrafına yer verilen üç veya dört yüz kadarının arasında yer alması nasıl izah edilebilir?[4] Bu konuda basın bazı ipuçları verebilir. Salonun açılış günü olan 30 Nisan 1914 tarihli *Journal des débats* gazetesi sergiye ayırdığı uzun makalenin bir cümlesinde şöyle diyordu: "Şehzade Abdülmecid Hazretleri'nin *Tarih Dersi* adıyla duygulandırıcı bir ítinayla resmettiği portrelere oldukça özel bir sempatiyle bakmak gerekecektir."[5] *Figaro*'nun 25 Mayıs nüshası daha ayrıntılı ama benzer bir tavır sergiliyordu:

"Fransız Sanatçılar Salonu'nda ziyaretçilerin en çok sempatiyle baktığı tablolardan birinin – *Tarih Dersi*'nin– ressamının bir imparatorluk prensi olduğu biliniyor mu? Bu ressam, Türkiye'nin tahtında üç yeğeni Murad, Abdülhamid ve şimdiki Sultan Mehmed'in selefi olmuş olan Sultan Abdülaziz'in oğlu Abdülmecid'dir. Tabloda bir aile sahnesi sergilenmiş: Bir baba iki çocuğuna parçalanmış Türkiye haritasını göstermekte; Şehzade Abdülmecid aslında bu şekilde kendinin ve çocuklarının portresini yapmış. Duygulandırıcı bir ayrıntı ekleyelim: Bu asil sanatçı resim sanatını, Abdülhamid'in kendisini mahkûm ettiği yirmi sekiz yıllık uzun bir tutukluluk boyunca tek başına hapiste öğrenmiş."[6]

Satır aralarını okumak pek zor olmasa gerek. Bir sanatçının eserini "sempati" üzerinden değerlendirmek, aslında hakarete yakın bir yorumdur. Belli ki tabloyla ilgili söylenecek hoş bir şey bulamayınca, boş bir lafazanlıkla konunun ilginçliği, sanatçının asaleti, yakın geçmişteki mazlumiyeti ve genel olarak "Resim yapan bir Müslüman, üstelik bir prens!" türünden ilgi çekecek özelliklere başvurulmuştu. İlginçtir ki Fransız basınındaki bu yazıların neredeyse aynıları bir müddet sonra Amerikan basınında da yer almıştı. Burada da resim için sempatik yerine "iddiasız" (*unpretentious*) ifadesi kullanılıyor, asıl Abdülmecid'in kimliği ve geçmişine vurgu yapılıyordu. *Chicago Tribune*'deki yazıdaysa tablo sadece ismen zikredilirken –üstelik sergide yer almayan bir Salahaddin Efendi portresiyle birlikte– uzun uzun bu şehzadenin nasıl Kuran'daki tasvir yasağını hiçe saydığı, Abdülhamid'in hal'ini temsil eden bir tablosu daha bulunduğu, ağabeyi Yusuf İzzeddin'in Almanya'ya meyletmiş olduğu ve İstanbul'da sanat çevrelerinin hamisi konumunda olduğu anlatılıyordu.[7]

Bütün bunlardan çıkartılacak sonuç Abdülmecid Efendi'nin tablosunun Paris Salonu'na kabulünün sanatla pek ilakası olmadığıdır. Buna pek fazla şaşırmamak gerekir. Osman Hamdi 1860'larda Boulanger'nin himayesinde ilginç bir "Türk" veya 1890 ve 1900'larda Müze-i Hümayun müdürü olmuş olmasaydı

Yeni Halife Abdülmecid'le oğlu Şehzade Faruk karlar altında İstanbul'daki Dolmabahçe Sarayı'na gelirken.

24 Kasım günü yeni halifenin görevlendirme törenleri Tahtın önünde ayakta duran Abdülmecid dua okurken.

Peygamber soyundan gelen bir ulema mensubu yeni halifenin huzurunda Allah'ın İslam dünyasına yardımını dileyen bir dua okurken.

Fotoğraf: Feruk İbrahim.

Tahttan indirilen Sultan VI. Mehmed'in 20 Kasım günü Malta'da karaya çıkması. Fotoğrafın solunda genç oğlu Şehzade Mehmed Ertuğrul yer almaktadır.

aynı salonlara tablolarını kabul ettirmesi epeyce zor olurdu. Arada sırada resim yapan bir Müslümanı, üstelik saraydan çıkmışını sergileyebilmenin Paris seyircisi için ilginç ve değişik bir hiş olacağı muhakkaktı.

Osmanlı tarafında bunun daha bilinçli bir reklam kampanyası gibi yürütüldüğü intibaı uyanmaktadır. Sefaretin işin içinde olması, muhtelif siyasi bağlantıların kurulmuş olması, "muhibb-i millimiz" Pierre Loti'nin çabaları bunu yeteri kadar göstermektedir. Fakat herhalde en belirgin işaret, tabloya ve kabulüne Osmanlı basınında verilen yerdi. Bunun iki nedeni vardı. Birincisi, tablonun verdiği mesajdı: *Tarih Dersi*, Balkan Savaşları'nda hezimete uğramış imparatorluğun bu acısını çocuklarına ders haline getiren bir babanın gayretini resmediyordu.[8] Erkek çocuğun da parmağı Bulgaristan'ın üzerindeydi... Aynı tarihlerde Abdülmecid'in yapmış olduğu karakalem bir çalışma da Faik Ali Bey'in aynı isimli bir şiirinden mülhem *Ben Büyüyeyim de* başlığıyla duvardaki bir Balkan haritasının önünde heyecanlı bir şekilde duran fesli bir oğlanla ona düşünceli bir şekilde bakan bir kızı temsil ediyordu. 1908 ihtilali sonrasında Türk milliyetçiliğinin hezimetin de etkisiyle iyice kamçılandığı bir zamanda Şehzade Abdülmecid bu harekete iştirak etmenin yolunu bulmuştu.

Şehbal dergisinin 1 Mayıs 1329 (14 Mayıs 1913) tarihli nüshasında bu tablo yayımlandığında altındaki yazı *Tarih Dersi* değil, uzun bir nasihatti: "Unut felaket-i şahsiyenin müsebbibini / Fakat hakareti affetme validen vatana." Ardından da Abdülmecid Efendi'nin kısa bir methiyesiyle vurgulu bir ifade yer alıyordu: "Şahane bir düşüncenin şahane bir şekli."[9] Bir sene sonra bu resmin Paris Salonu'na kabul edildiği haber alındıktan sonra aynı dergi kapağına Abdülmecid'in mağrur bir portresini taşımış, içeride ise tabloyu bir kez daha yayımlamıştı. Paris Salonu'na kabul edilmenin ne kadar zor olduğu, Pierre Loti'nin bu konudaki teşvikleri hatırlatıldıktan sonra, şehzade "sanatkâr ve muhibb-i sanat bir nasiye-i necib (asil bir sima)" olarak tanıtılmaktaydı. *Nasihat* adıyla tanıtılan tablonun altında ise eserin manası izah ediliyordu: "Rumeli haritasını önüne alan peder-i necabetşiar (soylu baba), karşısındaki iki simayı masuma nasihat veriyor. – Unut felaket-i şahsiyenin müsebbibini, fakat hakareti affetme validen vatana!... Bu söze o iki çehre-i necibin arkasında hepimiz muhatabı değil miyiz?"[10]

Daha bitmemişti. *Şehbal*'in bir sonraki sayısında "Bais-i mefharet (gurur kaynağı) iki mektup" başlıklı bir çerçeve içinde Pierre Loti ile Fernand Cormon'un mektuplarından alıntılar verilerek şehzadenin salona kabulü bir kez daha anılıyordu. Cormon'un mektubunda tabloyla ilgili yer alan "birkaç zaaf ile beraber, meziyat-i hakikiyeye malik" olduğu yönündeki sözler gerçek bir iltifattan çok, kabul edilmesini meşru kılacak bir şeyler bulmuş olmanın memnuniyetinin bir ifadesi gibiydi.[11]

Bu anlamda, tablonun sergilenmesiyle "Osmanlı İmparatorluğu'nun haklılığı Paris Salon Sergisi'nde anlatılmıştır" diyebilmek için fazlaca iyimser olmak gerekir.[12] Asıl mesele Osmanlı tarafını ve özellikle

Şehzade Abdülmecid Efendi'yi taltif ve tatmin etmenin ötesine pek gitmiyordu.

Bu da bizi son bir noktaya getirmektedir, o da Abdülmecid Efendi'nin kendine olumlu bir imaj yaratmak konusundaki çabaları ve bunda bir dereceye kadarki başarısıdır. 1908'den sonra bu şehzadenin gayet sistemli bir şekilde sanat, edebiyat, kültür ve liberal düşünce ekseni üzerinde kendine bir kimlik yonttuğunu görmek mümkündür. Resim ve müzik konusunda belli bir istidadını kullanmakla kalmayıp bunu belirli politik mesajlar veren eserler haline getirmiş olması bu açıdan anlamlıdır. Bir taraftan Ressamlar Cemiyeti'yle, diğer taraftan ise münferit yazar, şair ve sanatçılarla oluşturduğu bağlar kendisini aydın, ilerici ve sanat hamisi bir şehzade olarak göstermeye katkıda bulunmuştur. Bazı etkili yabancılarla olan iyi ilişkileri de bu imajın ülke dışına yayılmasına yarayan ilave bir kozdu. Pierre Loti bunların en önemlilerindendi, fakat sanat eleştirmeni Adolphe Thalasso da Abdülmecid'in bu imajının inşasında çok önemli bir rol oynamıştır.[13]

1914'te sergilenen tablosu münasebetiyle yurtdışında çıkan haberlerin çoğunda yer alan mazlumiyet hikâyelerini de bu çerçeve içinde değerlendirmek gerekir. Abdülmecid'in yirmi sekiz yıl boyunca Abdülhamid'in elinde mahpus kaldığı, tecrit edilmiş bir şekilde kendini sanata verdiği konusundaki sözler, büyük ölçüde Sultan V. Murad ile ailesinin yaşadıklarından aktarılmış gibi durmaktadır. Zaten bu "28 yıl" sözü bunu ele vermektedir, zira bu rakam Abdülhamid'in saltanatının süresi değil. Murad'ın 1876'da tahttan indirilmesinden 1904'te ölümüne kadar olan tecrit süresidir. Her ne kadar Hamid döneminde bütün hanedan mensupları sıkı bir gözetim altında tutuluyor idiyse de, hiçbiri Murad ve ailesinin gördüğü muameleye maruz kalmamıştır. Hele ki Murad'ın itham edildiği suç, Abdülmecid'in babası Sultan Aziz'in ölümüne sebebiyet vermiş olmaktı. Ne var ki 1908 ihtilalinden sonra herkesin Abdülhamid kurbanı ve istibdat mazlumu olması gerektiğinden olsa gerek, Abdülmecid Efendi de kendine liberal iddialarına yakışır bir mazlumiyet geçmişi inşa etmişti.

VI. Mehmed ve ön planda o günkü halife, veliaht Abdülmecid. 1918'de VI. Mehmed'in cülus gününde çekilmiş fotoğraf.

Kabul etmek gerekir ki bu işte de epeyce başarılı olmuştu. Bu başarının belki de en son göstergelerinden biri, bu sayıda kendisinden bahseden Yusuf Razi Bey'in kendisini ne kadar methetmeye meyyal olduğunda saklıdır. Onun gözünde Abdülmecid, Osmanlıların bir türlü sahip olamadığı liberal ve modern sanatçı ve entelektüel padişah adayıydı...

HALİFE II. ABDÜLMECİD'İN GÖREVE GETİRİLİŞİ

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 18 Kasım tarihli oylamasıyla halifeliğe getirilen Sultan Abdülaziz'in üçüncü oğlu,[14] yeni halife, eski veliaht Abdülmecid, 24 Kasım günü İstanbul'da resmen görevlendirildi. Bundan birkaç gün önce yazlık ikametgâhından ayrılarak Dolmabahçe Sarayı'na yerleşmişti. Saraya vardığında kar yağıyordu ve burada verdiğimiz resim de böylece İstanbul'un epeyce beklenmedik bir görüntüsünü vermektedir.

Abdülmecid'in kendini iki çocuğuyla birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nun bir haritasının önünde resmettiği ve 1914'te Fransız Sanatçıları Salonu'nda sergilenmiş olan Tarih Dersi tablosu.

Fotoğraf: Vizavona.

Eskiden, saltanat hâlâ devam ederken, bir hükümdarın tahta çıkışı iki ayrı tören içermekteydi. Bunların ilkinin hiç gecikmeden anında gerçekleştirilmesi gerekiyordu: Yeni padişah ve halife, genellikle Harbiye Nezareti'nde kamuya açık fakat son derecede sade bir törenle halkının biatini kabul ederdi. İkinci tören ise birkaç gün sonra şatafatlı bir şekilde gerçekleşirdi: O da "Kılıç Alayı" diye bilinirdi. Padişah, atalarının kılıcını kuşanmak üzere kutsal Eyüp Camii'ne gider, ardından da önünde, etrafında ve arkasında devlet erkânı bulunduğu halde İstanbul'u baştan başa at üzerinde kat ederek sarayına dönerdi. Yol boyunca saf tutmuş askerler onu alkışlardı. Kılıç Alayı, Avrupa hükümdarlarının taç giyme töreninin Türkiye'deki karşılığıydı.

Abdülmecid Efendi, *Tarih Dersi/Nasihat*, 1912. 120x164 cm, tuval üzerine yağlıboya. Topkapı Sarayı Müzesi Resim Koleksiyonu, env. 17/568.

Eylem Yağbasan, "Abdülmecid Efendi'nin Resimlerinde Konular ve Üslup", *Hanedandan Bir Ressam Abdülmecid Efendi*, Ömer Faruk Şerifoğlu (yay. haz.) (İstanbul: Milli Saraylar-Yapı Kredi Yayınları, 2004), s. 79.

Yeni halife için bu tören gerçekleştirilmedi ve kendisine görevi gayet sade bir şekilde İstanbul'daki Eski Saray'da[15] tevdi edildi. Zaten tören de seçim mazbatasıyla tören kararını getirecek olan Ankara Meclisi'nin on beş kadar üyesinden oluşan heyetinin İstanbul'a varmasına imkân verecek şekilde birkaç gün geciktirilmişti. Meclis temsilcileri Abdülmecid'le Bağdat Köşkü'nde buluşarak, halife ilan edildiği kararın metnini kendisine kırmızı atlastan bir mahfaza içinde vermişlerdi. Abdülmecid birkaç sözle onlara teşekkür etmiş, ardından "Kutsal Emanetlerin" muhafaza edildiği, duvarları çinilerle kaplı büyük odaya geçmişti. Bu noktada sözü bize bir mektubunda bütün bu törenlerle birlikte hilafet ve yeni halifeyle ilgili de ilginç bilgiler ileten muhabirimiz Yusuf Razi Bey'e bırakıyoruz:

"Kutsal Emanetler esasen Peygamber'in hırkası, sancağı ve kılıcıyla ilk halifelere ait başka eşyadan oluşmaktadır.[16] Süslü kumaşlara sarılı olan Peygamber'in hırkasıyla sancağı ayrı ayrı, kendisi de aynı şekilde altından bir sandığın içine konan som altından bir mahfaza içinde tutulmaktadır. Saltanat değiştiğinde yeni hükümdar ilk önce kilidin üzerinde bozulmamış olarak durması gereken selefinin mührünü kontrol edip ardından mahfazaları açıp, emanetlerin sarılı olduğu kumaşları imanla öpüp açar, hızlıca ve saygılı bir şekilde göz attıktan sonra tekrar kapatıp kilidi mühürleyip anahtarları aynı dikkatle mühürlenen birkaç zarfın içine koyar.

Birkaç asırdan beri, yani emanetlerin Türk padişahlarının eline geçtiğinden beri, Enderun beyleri arasından seçilmiş kırk kişilik bir muhafız birliği bunların şeref hizmetine verilmektedir. Bu muhafızlar sırayla dörder kişilik gruplar halinde 24 saat boyunca Kutsal Emanetlerin tutulduğu odada görevlendirilmektedir.

En dar katılımla gerçekleşen bu ilk törenden sonra Halife Abdülmecid, altın bir örtünün altında halifelerin kıymetli taşlarla süslü tarihi tahtının kurulduğu Eski Saray'ın servili avlu diye bilinen ikinci avlusunun girişine kadar yürüdü. Örtü kaldırıldığında Abdülmecid ayakta kısa bir dua okudu. Ardından Peygamber'in ailesine mensup ulemadan biri,[17] Allah'ın lütfu için yalvaran bir dua okudu. Bu dini kısım sona erince Abdülmecid heyet üyelerinin, memurların ve hazır bulunan diğer kişilerin biatını kabul etti. Açık havada gerçekleştirilen bu törene Papalık temsilcisi ve birkaç yabancı subay dahil olmak üzere bazı kordiplomatik üyeleri de katıldı.

Nihayet, gayet sade alaturka bir takım giyip boynuna bir nişan takmış olan Halife, Daumont usulü koşulmuş açık bir arabaya binip,[18] karşısı-

SYLVESTRE (J.-N.) H. C.
La joie de vivre.
The Joys of life.

PHILIPPAR-QUINET (Mme J.)
Le petit concert.
Musical Entertainment.

ABDUL-MEDJID (S. A. I. LE PRINCE) *La leçon d'histoire.*
The Lesson in History.

Paris Salonu kataloğunda *Tarih Dersi*'nin görüntüsü.

Société des artistes français. Catalogue illustré du Salon de 1914 (Paris: Baschet, 1914), lev. 180.

شهزاده عبدالمجید افندی حضرتلرینك تعمیت تاجلری

بر شهزاده‌مزك فرانسه وسم صالونه قبول ايديلن لوحه‌سی

na da Refet Paşa'yı[9] alarak ilk cuma selamlığını gerçekleştirmek üzere Fatih Camii'ne gitti. Milletvekillerinin yer aldığı diğer tören arabaları, yaya muhafızların çevrelediği halifenin arabasının önünden gidiyordu. Törenin en başında bir takım mızraklı süvari yer alırken, diğer bir takım da arabanın hemen arkasından geliyordu. Birkaç kilometrelik yol boyunca toplanmış olan muazzam bir kalabalık, duygulandığı ve halkının kendisine yönelttiği sevgi gösterilerine sevindiği açıkça belli olan Halife Abdülmecid'i samimi bir şekilde alkışlıyordu.

Ankara Meclisi'nin 1 Kasım 1922 tarihli oylaması sadece Türkiye'de saltanatı ve krallık rejimini lağvetmekle kalmamış, aynı zamanda Osmanlı hanedanı nezdinde muhafaza edilen hilafetin ilkesel olarak tahta çıkış sırasını da değiştirmiştir.

Muhammed'in ilk dört halifesi, Ebubekir, Ömer, Osman ve Ali'nin her biri, seleflerinin az çok müminlerin reyine dayanarak kendilerini tayin etmesiyle halk tarafından seçilmişlerdi. Ali'nin iktidara gelmesinde oluşan kriz, İslam dünyasının hilafetin ve İslamiyet'in geleceğiyle ilgili endişeye düşmesine neden olmuş ve ölümünden sonra hilafet makamının artık veraset yoluyla intikal edeceğine müştereken karar verilmişti. İhtilallere, ayaklanmalara, zorba darbelerine rağmen veraset ilkesi o zamandan beri muhafaza edilmiştir. Sultan I. Selim 1517'de fethettiği Mısır'da, imparatorluklarının Moğollar tarafından yıkılmasından sonra oraya iltica etmiş olan Bağdat Abbasi halifelerinin son vârisini bulmuştu. Aslında isteseydi hilafeti kendi kendine üstüne alabilirdi, zira İslam dünyası onu zaten Haremeyn'in hamisi olarak görüyordu. Fakat bu son Abbasi halifesini İstanbul'a beraberinde götürmeyi tercih etti; o da Ayasofya'da törenle bu unvanını bırakıp Selim'e tevdi etti.[10] İşte o günden itibaren hilafet veraset yoluyla Osmanlı hanedanına geçmiş, saltanatla aynı intikal kurallarına bağlanmıştı.

Türkiye'de saltanatın lağvıyla hilafetin Osmanlı hanedanında bırakılarak veraset sırasının değiştirilerek seçime bağlanması bu hassas meseleyle ilgili uzun tartışmalara yol açabilecek nitelikte bir karardı. Saltanatın veliahtı olan Şehzade Abdülmecid Efendi'yi halife ilan ederek Büyük Millet Meclisi tedbirli davranmış ve Şehzade Abdülmecid Efendi'nin kendisi de Meclis'in dayattığı şartlar altında hilafeti kabul ederek vatanseverlik göstermiştir. Aynı zamanda bu kabulüyle bu hassas meseleyle ilgili bütün kavgalara son vermektedir. Tahttan indirilen padişahın yurtdışında yaratmaya çalışabileceği karışıklık baştan etkisiz olmaya mahkûm edilmiştir. Bu konuda unutmamak gerekir ki Abdülhamid sultan unvanından çok halife unvanına önem veriyordu. Kendisine yöneltilen arz veya övgülerde sıkça sadece "Halife" hitabı kullanılmaktaydı.

Yeni Halife II. Abdülmecid Han, ıslahatçı II. Mahmud'un oğlu Sultan Abdülaziz'in ikinci oğludur.[11] 1868'de doğmuş, dolayısıyla 54 yaşındaysa da ancak 45 göstermektedir. Sağlam bir sağlığa ve parlak bir zekâya sahiptir. Fransızcayı derinlemesine bilen II. Abdülmecid, İngilizce ve Almancayı da okuyup yazar. Eğitimli ve münevver bir şehzade olarak bilim ve sanatın hamisi olduğu gibi, nezdinde her zaman en samimi kabulü görecektirlerden emin olan entelektüel ve sanatçıların da dostudur. Şartlar elverseydi, ülkesi sakin ve zengin olsaydı, II. Abdülmecid Türklerin I. François'sı olabilir, İstanbul'daki saray çevresi de, Kurtuba halifelerinin sarayı gibi, İslami sanatının yeni bir odağı olabilirdi.

Şehbal dergisinde tablonun ilk yayımlanışı (solda).

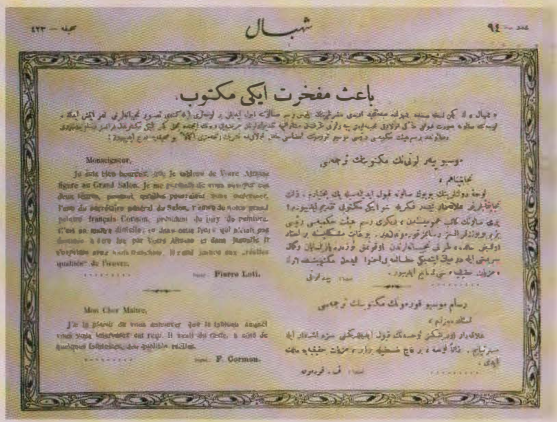
Şehbal, sayı 175, 1 Mayıs 1329 (14 Mayıs 1913), s. 43.

Şehbal'de tablonun ikinci yayımlanışı.

Şehbal, sayı 193, 15 Mart 1330 (29 Mart 1914), s.402.

Şehbal'in kapağında Abdülmecid Efendi.

Şehbal, sayı 93, 15 Mart 1330 (29 Mart 1914), s. 401.

شهبال

باعث مفخرت ایکی مکتوب

Monseigneur,

Je suis très honteux, plus je vieillis, de n'avoir pas d'autre figure au Grand Salon. Je ne parviens de vous envoyer ces deux têtes, pourtant, quelles pourraient être intéressantes, l'une du précédent général du Salon, l'autre du vieux grand peintre français Corinon, jouissant de sa pleine vieillesse, il est en quatre difficile; ce deux-ci, je n'ai pu faire autrement de les faire plus affreux et dans humilité il s'explique avec mes sentiments les plus respectueux de l'heure.

Pierre Loti.

Mon Cher Maître,

Je ne pouvais de vous entendre que le tableau auquel vous vous intéressez est fini. Il tient des traits à notre ami Lotiche, que quelque ressemblance.

F. Cormon.

Şehbal, sayı 94, 1 Nisan 1330 (14 Nisan 1914), s. 423.

Siyasi açıdan Şehzade Abdülmecid Efendi daima devlet meselelerine ilgi göstermiş, ülkesinin felaketleri gibi halkın sevincine olan iştirakini her zaman göstermiştir. Fransa'nın samimi dostudur. Gayet liberal fikir ve görüşleri olan Abdülmecid mükemmel bir meşruti hükümdar olurdu. Büyük Millet Meclisi, meşruti hükümdarın sorumsuzluğuna rağmen, halifenin bütün cismani gücünü yok ederek kendisini bu özellikle zor zamanlarda ağır bir sorumluluktan kurtarmıştır. Fakat gene de hilafet kapsamında tanımlanmış yetkileri dahilinde kalmakla beraber II. Abdülmecid, gerektiğinde hilafetin dünyadaki ruhani gücünü ve Türk halkının nezdinde şahsen sahip olduğu gerçek nüfuzu ülkesinin hizmetine vermekten çekinmeyecektir."

Abdülmecid'in görevlendirilmesinden birkaç gün evvel, 17 Kasım günü İngiliz *Malaya* zırhlısına sığınmış olan sabık padişah VI. Mehmed, genç oğlu Şehzade Mehmed Ertuğrul[22] ile birlikte Malta'da karaya çıkmıştı: İstanbul'da yeni bir tarih başlarken lağvedilmiş bir rejimin son görüntüsü..

"TARİH DERSİ"

Türkiye'deki gelişmeler, 1914'te Fransız Sanatçılar Salonu'nda[23] *Tarih Dersi* adıyla sergilenmiş olan bir tabloya ilginç bir boyut kazandırmakta. Gerçekten de bu tuvalin sanatçısı, bugün halife olan Türkiye veliahdı Şehzade Abdülmecid'in kendisiydi.[24] Hem besteci, hem ressam olarak gayet geniş bir sanat kabiliyeti bulunan şehzade bu tabloda sanki kendini iki çocuğuna tarih dersi verirken resmetmiş.

Bazılarının Türkiye'nin harbe girmesiyle beraber haczedildiğini söylediği bu tablonun akıbetini araştırmak ilginç geldi. Oysa hiç de öyle olmamış; zaten Osmanlı mallarına haciz gelmiş de değil. Tuval sadece Championnet sokağındaki Magasins généraux'ya emanet edilmişti.[25] 20 Temmuz 1920 günü ise Barış Konferansı nezdindeki Osmanlı heyetinin iletişim grubunun başındaki Albay Henry tabloyu Türk heyetine teslim etmek üzere geri istemiştir. Tablo kendisine resmi ve düzgün bir makbuz karşılığında teslim edilmiştir. Eğer Abdülmecid *Tarih Dersi*'ne kavuşmamışsa, bilmelidir ki tuval bundan iki sene evvel Osmanlı heyeti üyelerine teslim edilmiştir.[26]

DİPNOTLAR

1 1908-1913 tarihleri arasında muhtelif vesilelerle *L'Illustration*'da yazı ve fotoğrafları çıkan Yusuf Razi Bey'in bu katkıları için dergimizin 119, 120, 122, 145 ve 158. sayılarına bakınız. Ayrıca 212 ve 260 sayılarımızda da ayrıı yazarın Sultanahmet mitingleri (1920) ve Anadolu zaferleriyle (1922) ilgili yazıları yer almaktadır.

2 Ferid İbrahim ile ilgili bkz. Taha Toros, "İlk Türk Fotoğrafhanesi ve Ferid İbrahim", *KEFO Fotoğraf Sanatı Dergisi* (Ağustos 1990), s. 17-22. Ferid İbrahim'in *L'Illustration*'da çıkmış fotoğraf örnekleri için bkz. 127, 212, 214 ve 264. sayılarımız

3 Eylem Yağbasan, "Ressam Halife Abdülmecid Efendi (1868-1944)", *Hanedandan Bir Ressam Abdülmecid Efendi*, Ömer Faruk Şerifoğlu (yay.haz.) (İstanbul: Milli Saraylar-Yapı Kredi Yayınları, 2004), s. 53-54.

4 *Société des artistes français. Catalogue illustré du Salon de 1914* (Paris: Baschet, 1914), s. 1 ve lev. 180.

5 *Journal des débats politiques et littéraires*, 30 Nisan 1914, s. 5.

6 *Le Figaro*, 25 Mayıs 1914, s. 1

7 *The Huchinson News*, 20 Haziran 1914, s. 10; *The News Journal*, 20 Haziran 1914, s. 14; *The Washington Post*, 1 Haziran 1914; *Chicago Daily Tribune*, 23 Ağustos 1914, s. 4; *The Republic*, 19 Eylül 1914, s. 4. Bu konuya dikkatimi çeken ve görüntüleri sağlayan eski öğrencim, Oxford'da doktora öğrencisi Gizem Tongo'ya içtenlikle teşekkür ederim.

8 Hemen belirtmek gerekir ki, özellikle yabancı kaynaklarda dendiği gibi buradaki iki çocuğun Abdülmecid'in kendi çocukları olması mümkün değildir. Oğlu Ömer Faruk Efendi 1898 doğumlu olduğuna göre erkek çocuğun o olduğu kesin gibidir. Fakat kızı Dürrüşehvar Sultan ancak iki sene sonra 1914'te doğacaktır. Bu durumda genç kızın ya bir yeğeni ya da bir saraylı veya sarayı çocuğu olması gerekir.

9 *Şehbal*, sayı 75, 1 Mayıs 1329 (14 Mayıs 1913), s. 43.

10 *Şehbal*, sayı 93, 15 Mart 1330 (29 Mart 1914), s. 401-402.

11 *Şehbal*, sayı 94, 1 Nisan 1330 (14 Nisan 1914), s. 423.

12 Yağbasan, "Abdülmecid Efendi'nin Resimlerinde Konular ve Üslup", *Hanedandan Bir Ressam Abdülmecid Efendi*, s. 94.

13 Adolphe Thalasso, "Un prince artiste S.A.I. Abdul Medjid Effendi, fils du Sultan Abdul Aziz", *L'Art et les artistes* 113-114 (Ağustos-Eylül 1914): 273-280.

14 Aslında dördüncü oğludur. Sultan Aziz'in ilk oğlu (ve ilk çocuğu) Yusuf İzzeddin (1857-1916), ikincisi Mahmud Celaleddin (1862-1888), üçüncüsüyse Mehmed Selim'dir (1866-1867).

15 Topkapı Sarayı.

16 Kutsal Emanetlerin birdökümü için bkz. İsmail Hami Danışmend, *İzahlı Osmanlı Kronolojisi* (İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1950?), s. 43.

17 Kastedilen Nakibü'l-Eşraf'tır.

18 Daumont usulü koşuda, arabanın önüne iki çift at koşulup soldaki atlarda seyis yer almakta, arabada ise sürücü bulunmamaktadır.

19 Refet Paşa (Bele) (1881-1963), Ankara hükümetin emsilcisi olarak 19 Ekim 1922 günü İstanbul'a gelmiş, son padişah VI. Mehmed Vahideddin'e Meclis'in kendisini tahttan indirdiğini bildirmiş, ardından da veliaht Abdülmecid Efendi ile de müzakerelerde bulunmuştu. Ardından da işgal ordularının komutanlarıyla İstanbul'un Ankara hükümetinin kontrolüne geçişinin ilk adımlarını hazırlamıştı.

20 Bunun bir el saneden ibaret olduğu hakkında bkz. Halil İnalcık, *The Ottoman Empire. The Classical Age 1300-1600* (Londra: Phoenix, 1997)', s. 57.

21 Aslında dördüncüstüdür (bkz. not ???).

22 Mehmed Ertuğrul (1912-1944).

23 Genellikle Paris Salonu adıyla bilinen ve her sene Mayıs ayında ziyaretçilere kapılarını açan Paris'in meşhur resim ve heykel sergisi

24 Aslında bu tabloyu sergilediğinde Abdülmecid Efendi veliaht değildi. Veliaht olması, Sultan Reşad'ın ölüp Sultan Vahideddin'in tahta çıkmasıyla birlikte 1918'de olmuştur.

25 Compagnie des entrepôts généraux de Paris adını taşıyan bu şirket, eşya deposu olarak hizmet vermekteydi.

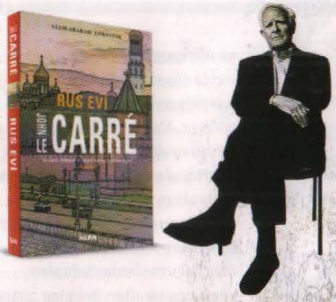
26 Tablo bugün Topkapı Sarayı Müzesi koleksiyonunda yer aldığına göre sorunsuz bir şekilde iade işlemleri yapılmış demektir. Milli Saraylar'da bulunan bir belge bunu teyit etmektedir (Yağbasan, "Ressam Halife Abdülmecid Efendi", s. 54.

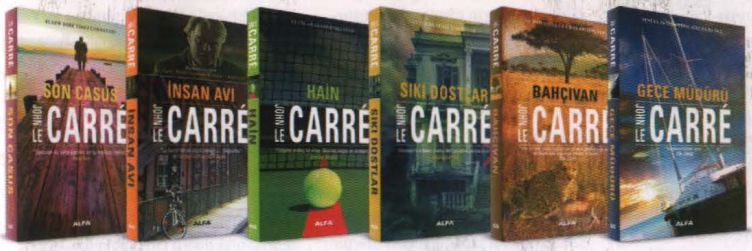
ALFA®

POLİSİYE

tüm zamanların
en iyi casus romanları...

JOHN LE CARRÉ

nazi almanya'sında
bir dedektif...

PHILIP KERR

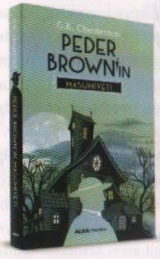

www.alfakitap.com
info@alfakitap.com
/alfakitap /alfakitap

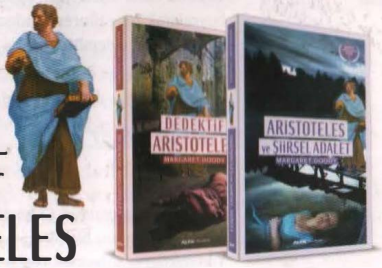
suçluların peşinde
bir rahip...

PEDER BROWN

tarihi bir
karakter...

DEDEKTİF ARISTOTELES

Resim Sergisi Küşad Olundu

1 TEMMUZ 1916

İKDAM

Memleketimiz resim üstatlarından bazılarının eserlerinden mürekkep bir resim sergisinin Beyoğlu'nda Galatasaraylılar Yurdu'nda açılacağını evvelce ilan etmiş olduğumuz serginin resm-i küşadı dün parlak bir surette icra edilmiştir ve bunda Şehzade Mecid Efendi Hazretleri ile Sadrazam Said Halim Paşa hazretleri, vükeladan ve ricalden pek çok zevat, matbuat mensupları ve Galatasaraylılar Yurdu aza-yı muhteremesi hazır bulunmuştur. Huzzara yurt namına çay ve pastalar ikram edilmiştir. Merasim-i iftitahiyi, sanayi-i nefisede, hususuyla san'at-ı tersimdeki kudret-i üstadaneleri memleketimiz için bâdi-i iftihar olan Şehzade Mecid Efendi hazretleri ifa buyurmuşlardır. Vükela-yı fiham ve zevat-ı âliye teşhir edilen asar-ı san'atla pek ziyade alakadar olmuşlar ve bazı levhaların musavverlerini fevkalade takdir buyurmuşlardır. [...]

İftar-ı Seniyye ve Tebrikat

3 TEMMUZ 1916

İKDAM

Ramazan-ı Şerif'in ibtidası münasebetiyle dün akşam Sadrazam Said Halim Paşa, Şeyhülislam Kazım Efendi, Âyan ve Mebusan reisi beyefendiler ve sair vükela-yı fiham hazeratı saray-ı hümayun-ı cenab-ı mülukaneye azimetle iftar-ı seniyye-i cenab-ı padişahide hazır bulunarak nevale-çin olmuşlar. Ba'dehu huzur-ı şehriyariye kabul buyrularak Zat-ı Hazret-i Padişahi'ye arz-ı tebrikat eylemişlerdir.

Venizelos Aleyhinde Nümayişler

3 TEMMUZ 1916

İKDAM

Berlin– Temps gazetesi Çarşamba günü Atina ve sair birçok Yunanistan şehirlerinde Venizelos aleyhine büyük nümayişler yapıldığı ve nümayişçiler bilhassa ahiren terhis olunan redif efradından mürekkep olduğunu istihbar ediliyor. Korent ve Neapoli şehirlerinde nümayişler pek patırtılı olmuş ve ahali sokaklarda "Kahrolsun memlekete ihanet eden Venizelos, Kahrolsun kendini ecnebilere satmış olan Venizelos" diye bağırmışlardır. Sahipleri Venizelos taraftarı bulunan birçok ticarethanelerin camları kırılmıştır.

Kıtaatımızın Ruslardan Kirmanşah'ı Zaptı

5 TEMMUZ 1916

İKDAM

Bağdat– Kıtaatımız on sekiz Haziran sabahında Kirmanşah'a girmişlerdir. Haziran'ın on yedisinde Kirmanşah'ın garbında Rusların vücuda getirdikleri mevâzi' kurbunda kıtaâtımızla Ruslar arasında bir muharebe vuku bulmuştur. Geceye kadar devam eden bu muharebe neticesinde Ruslar Kirmanşah'a ricata mecbur olmuşlarsa da kıtaatımızın şiddetli taarruzları üzerine düşman Kirmanşah'ta da tutunamayarak buradan firar etmiş ve şehir asakirimiz tarafından işgal olunmuştur.

Aşk Neticesi Cinayet ve İntihar

5 TEMMUZ 1916

İKDAM

Beyoğlu'nda Ağa Sokağı'nda Acemyan Apartmanı'nda sakin Belediye mühendislerinden Artin Taşciyan Efendi evvelki gece kıskançlık neticesi olarak metresi Fransız tebaasından Madam Roza'yı cerh ve müteakiben intihara tasaddi eylemiştir.

Artin Efendi hayli müddetten beri mezbure ile yaşamakta iken son zamanlarda aralarında bir kıskançlık baş göstermeye başlamış, mezbure İsmail Bey namında birisiyle peyda-yı münasebet eylediği ve kendisinden ayrılacağını hisseden Artin Efendi evvelki gece apartmana geldiğinde bu mesele mevzu bahs olmuş, zaten kıskanç bulunan Artin Efendi hiddet ederek hamil olduğu revolverini çekerek mezbureye karşı birkaç el ateş eder. Madam Roza feryat ederek yere düşer. Bu hâli gören Artin Efendi sevgilisinin vefat eylemek üzere olduğunu görerek revolveri kendi tarafına çevirip ateş eder, kurşun sağ kaşı üzerinden girip içeride kalır. Bu hâli işiten apartman müstahdemini vak'ayı polise ihbar eylemişler, memurin-i zabıta gelerek mecruhları Alman Hastahanesi'ne nakletmişlerdir. Her ikisinin de hayati tehlikesi bulunmaktadır. Roza yirmi sekiz yaşında imiş.

Suriye Havadisi

5 TEMMUZ 1916

TANİN

Suriye'de Türkçe– Haber aldığımıza göre Suriye'de Türkçe lisanı tedrisatına doğru ciddi adımlar atılmaktadır. Bu teşebbüslerin kısm-ı azamı ahali ve hususi mektepler tarafından yapılıyor. Beyrut'un en büyük müessese-i ilmiyesini teşkil eden Amerikan Koleji Türkçe tedrisatını tevsi ve programına Türkçe edebiyat ve lisanı hakkında mühim kısımlar ve saatler ilave etmiştir. Aynı zamanda Beyrut'ta açılan serbest Türkçe derslerine birçok kadın ve erkek ahali kemal-i hahişle devam ediyorlar. Beyrut'ta bir Türk hanımının idare ettiği bir inas darülmuallimâtı açılmıştır. Resmi tıbbiye ve sultaniler bu sene her zamandan ziyade rağbet görüyorlar. Şimdiye kadar Fransızların esaret telkinatı altında kalan Suriye ahalisi bu yeni teşkilatı büyük bir memnuniyetle karşılamaktadır. Şehirlerin ıslahı– Beyrut, Kudüs, Şam gibi Suriye'nin büyük şehirlerinde bir seneden beri kemal-i faaliyetle teceddüdat yapılmaktadır. Beyrut'ta baştan başa geçen geniş bir bulvar açılması hitam bulmuştur. Hükümet istimlakten dolayı açıkta kalan fukarayı düşünmüş ve bunların hiçbir suretle sıkıntı çekmemeleri için muntazam, yeni bir fukara mahallesi inşasına karar vermiştir. Bütçeye bu husus için mühim meblağlar ilave edilmiştir. Yine Beyrut'ta meşhur fıstıklığın mükemmel bir park hâline getirilmesi için geniş sermaye ile bir

şirket teessüs etmiş ve bir iki aydan beri işe başlamıştır.
Beyrut'un sahil kısmı dahi bu mesaiden hissedar olmuştur. Bir büyük bulvar da Şam'da açılıyor. Ve bunun istimlakâtı dahi hitama ermiştir. Kudüs bütün şehirlerin imarına ve teceddüdüne doğru atılan adımlardan çok hissedar oluyor. Yafa'da açılan geniş, güzel ve büyük bulvar nihayet bulmuştur. Yafa bu bulvarla birçok büyük şehirlerimizin haiz olduğu güzel ve faydalı bir şey kazanmıştır.
—Fabrikalar— Suriye'de bir sene zarfında vesaitsizliğe ve zamanın müşkülatına rağmen fabrikalar gibi mühim tesisat da ihmal edilmemiştir. Şam'da konserve fabrikası faaliyetle çalışıyor. Yeni birçok tesisat için teşebbüsler netice vermek üzeredir. Bu fabrikada Suriye'nin fakir kadınları, asker aileleri ücretle istihdam ediliyorlar. Bu mesai birçok ecnebi ziyaretçilerin suret-i mahsusada mazhar-ı takdirâtı olmuştur.

Amerika'dan Mühimmat İhracatı

7 TEMMUZ 1916

TANİN

Alman gazetelerinin istihbaratına göre Amerika Hükümeti'nin Meksika ile bir harp vukuu ihtimaline mebni İtilaf Devletleri'ne mühimmat ihracın men eylemesi, İtilaf Devletleri'ni büyük bir endişeye düşürmüştür. Çünkü İtilaf Devletleri ve bilhassa Rusya mühimmatlarının kısm-ı azamını Amerika fabrikalarından tedarik ettikleri cihetle, Amerika'nın bu kararı, İtilaf'ın bütün harp planlarını altüst edecek bir mahiyettedir. İtilaf Devletleri, bu karardan tahaddüs eden müşkül-i hâl ve vaziyeti tezekkür ederek tedabir-i lazıme ittihaz etmek için Paris'te bir şura-yı askeri akdedeceklerdir.

Almanya'ya Talebe Arzı

9 TEMMUZ 1916

İKDAM

Hükümet-i Osmaniye pek çok talebe-i Osmaniye'yi bera-yı tahsil Almanya'ya göndermek tasavvurunda bulunuyor, bu talebe meyanında en güzide Türk ailelerinin evlatları dahi mevcut bulunmaktadır. Cermen-Türk Cemiyeti bu talebeye karşı hüsn-i kabul gösterilmesini tavsiye etmekte ve bunları nezdlerine kabul edebilecek olan ailelerin adreslerini talep eylemektedir.

Hakkımızda Bir Düşman Gazetesinin Mütalaatı

9 TEMMUZ 1916

İKDAM

24 Haziran sene 916 tarihli Manchester Guardian gazetesinin başmakalesinden:
İnsal-ı beşerin tabayini tetkik ile meşgul olanlar için Türk neslinin tabiatını tayin etmek kadar çetin bir mesele yoktur. Türklerin Kütü'l-Amare esirlerine karşı yapmış oldukları şövalyelik devrine ait merdane ve insaniyetkârane muameleyi Harbiye Nezaretimiz resmen ilan eyledi. Türkler hatta-i Irakiye'deki bilcümle muharebelerde numune-i imtisal ittihazına şayan bir insanlıkla muamelede bulundular. Irak Kumandanı'nın ara sıra General Aylmer'e göndermiş olduğu notlar Selahattin Eyyubi ile Aslan Yürekli Richard arasında teati olunanlar derecesinde olup herhalde Selahattin'in ruhunu şad edecek bir mertebededir. Türk zabitleri akdedilen mütarekeleri fırsat addederek efradın kaybolan çantalarını iade etmek gibi en küçük noktaları bile unutmamışlar ve yaralılarımıza karşı her iyiliği ve esbab-ı istirahati diriğ eylemişlerdir. Esir zabitanımızın rütbe-i askeriyelerine layık hürmette zerre kadar kusur etmemişlerdir. General Townshend hakkında yapılan bu kabil muamelât ile Kütü'l-Amare'nin zayiinden mütevellit teessüflerimiz bu vechile tahfif kılınmıştır.
Gelibolu sahne-i harbinden avdet eden efrad dahi aynı tarzda idare-i kelam etmektedirler. Efrad-ı merkume Türk'ü, Selb-i Ahmere asla ateş etmeyen bir düşman olarak der-hatır eylemektedirler.

Evlad-ı Şühedanın Meccanen Kabulü

10 TEMMUZ 1916

İKDAM

Rehber-i Saadet Mektebi Müdüriyeti'nden: Vatanımızın müdafaası uğrunda feda-yı can eden şüheda evlatlarından zükûr ve inas otuz kadar muhterem evladın mektebe meccanen kaydı mukarrer bulunmuş olmayla şüheda evladı olduğuna dair mahallesinden alacakları ilm ü haberleri mensup oldukları ahz-ı asker şubelerine tasdik ettirdikten sonra Topkapı Molla Gürani'de kain mektep idaresine müracaat eylemeleri beyan olunur.

Madalya

13 TEMMUZ 1916

TANİN

İmparator Wilhelm hazretleri Asker Ailelerine Yardımcı Kadınlar Cemiyeti Fahri Reisi ve Harbiye Nazırı Enver Paşa Hazretleri'nin refikaları devletlû, ismetlû Naciye Sultan Hazretleri'ne Salib-i Ahmer madalyasının birinci rütbesini, cemiyetin reisi olan İsmail Canbolat Bey'in refikası hanım ile cemiyet azasından Dahiliye Nazırı Talat, Hariciye Nazırı Halil Beyefendilerle Şehremini Bedri Bey'in refikaları hanımefendilere Salib-i Ahmer Nişanı'nın ikinci rütbesini ita eylemiştir. |...|

Osmanlı Hanımlarının Bir Dârü'l-Mesaisi Daha

13 TEMMUZ 1916

TANİN

Osmanlı Hanımları Biçki Dikiş Ocağı namıyla Üsküdar'da Paşa Limanı'nda Osmanlı hanımları tarafından, fakir ailelerle şehit zevce ve kızlarına meccanen olmak üzere kadınlığın en mübrem ihtiyaçlarından biri olan biçki ve dikiş usullerini bir suret-i mükemmele ve fenniyede talim ve tedris etmek üzere Maarif Müdüriyeti'nin müsaade-i resmiyesini haiz bir müessese

vücuda getirildiği ve yakında kayıt muamelesine başlanılacağı işitilmiştir.

Amerika-Meksika Münasebâtı

14 TEMMUZ 1916

SABAH

Carranza'nın Bir Notası:

Berlin 12 Temmuz

Washington'dan bildirildiğine göre geçen çarşamba günü Carranza ile Villa'nın askeri arasında şiddetli bir müsademe vuku bulmuştur. Carranza, hükümât-ı müttehide-i Amerika'ya (ABD) yeni bir nota takdim eyleyerek hududun sıkı bir tarassut altında bulundurulmasını talep etmiştir.

Villa Amerikalılara Karşı İlerliyor

Berlin– Washington'dan New York Herald'a bildirildiğine göre Villa ordusu Amerika askerine karşı hareket etmek üzere yola çıkmıştır. Meksika meselesi bu suretle yeni bir safhaya dahil olmaktadır.

Papa'nın Yeni Bir Teşebbüs-i İnsaniyetkâranesi

16 TEMMUZ 1916

TANİN

Berlin– Zürih'ten bildirildiğine göre, Papa'nın yeni bir teşebbüs-i insaniyetkâranesi husule gelmek üzeredir. On aydan beri esir-i harp olarak bulunan aile sahipleri ve üç çocuk babası olan esirler İsviçre'ye naklolunup hitam-ı harbe kadar burada kalacaklardır. İsviçre Hükümeti buna muvafakat göstermiştir. Almanya bila kayd-u şart Papa'nın şu teşebbüs-i insaniyetkâranesini kabul etmiştir. Fransa'nın muvafakati henüz kati değilse de muhakkak addolunmaktadır. Diğer muharipler henüz cevap vermemişlerdir.

İstanbul Üzerinde Zeplin

16 TEMMUZ 1916

SABAH

Dün öğleden sonra saat dört raddelerinde şehrimiz üzerinde zeplin sisteminde bir kabil-i sevk-i idare balon cevelan eylemiştir. Balon pek alçaktan tayeran ederek Ayastefanos cihetinden gelmiş ve Köprü üzerinde dönerek Kadıköyü'ne doğru gittikten sonra tekrar bir devir yapmış ve İstanbul üzerinde uçarak gözden kaybolmuştur.

Balon pek yakından uçtuğu cihetle makinesinin gürültüsü tamamıyla işitilmekte pervanelerin harekâtı görülmekte idi. Zeplinin baş tarafında Osmanlı, kıç tarafında Alman bayrakları bulunuyordu. Zeplin tayeran ederken bazen bulutlar arasında kalmakta idi. Oldukça sert bir rüzgâr hüküm sürmesine rağmen zeplinin suhulet-i harekâtı herkesin nazar-ı dikkat ve takdirini celbeylemiş, sokaklarda herkes balonun harekâtını takip ve temaşa eylemiştir.

İspanya'da Umumi Grev

16 TEMMUZ 1916

İKDAM

Berlin 15 Temmuz– Madrid'den iş'ar olunuyor: İspanya demiryollarında terk-i eşgal ilan edildiğinden hükümet umum İspanya'da Kanun-ı Esasi ile bahş olunan teminatı muvakkaten iptal eylemiştir. Muhil-i asayiş birçok tecavüzat vuku bulmuştur.

Bern 13– Madrid'den şimal şimendiferi şebekesindeki tekmil amele grev ilan eylemiştir. Şimdiye kadar hiçbir hadise vuku bulmamıştır. Hükümetçe icap eden tedabir-i tahaffuziye ittihaz kılınmıştır. Barselon, Oviedo,Valensiya ve Madrid'deki tekmil amele şimendifer amelesi ile müttefikan hareket eyliyorlar. Bilbao'da artık umumi grev başlamış ve burada grevcilerle zabıta memurları arasında müsademeler vuku bulmuştur. Müsademelerde tarafeyn birbirlerine karşı tabanca istimal ettiklerinden birkişi telef ve beş kişi mecruh olmuştur. Hükümet Madrid ve havalisinde idare-i örfiye ilan etmiştir.

İran Cephesindeki Muvaffakiyetimizin Ehemmiyeti

18 TEMMUZ 1916

İKDAM

Viyana 16-- Neue Freie Presse gazetesi, Türkiye vaziyet-i harbiyesini tetkik ettiği sırada şu tarzda beyan-ı fikir ediyor. "Türkler, İran cephesinde Rusları Kirmanşah'ın ta ötesine kadar tard ve takip etmek suretiyle İngilizlerle Rusların Irak'ta birbirleriyle irtibat peyda etmeleri ihtimali tamamıyla ref edilmiştir."

Bitaraf Memleketlerde Sulh Nümayişleri

18 TEMMUZ 1916

İKDAM

Berlin 17– Stockholm'de akdolunan Bitaraflar Konferansı'nın karar ve teklifine binaen gelecek Ağustos'un birinde bilcümle bitaraf memleketlerde sulh lehinde nümayişler tertip olunacaktır. Yirmisi Danimarka'da ikisi Kopenhag'da olmak üzere yirmi iki şehirde nümayişler yapılacaktır. Danimarka'nın meşhur ricalinden birçoğu ve ezcümle Danimarka kilisası rüesası ve Kopenhag Belediye Reisi tarafından sulh lehinde beyannameler neşredilmektedir. Bitaraf memleketlerde tertip olunacak sulh nümayişleri, umumi içtimalar akdi, sulhun serian akdi zımnında ayin-i ruhaniler icrası ve harb-i hazıra ve umum muharebât-ı müstakbeleye karşı protestoda bulunulması suretinde tecelli ve inkişaf eyleyecektir.

Darülbedayi Heyet-i Temsiliyesi

19 TEMMUZ 1916

SABAH

Temmuz'un yedinci Çarşamba günü akşamı zevali saat onda Tepebaşı Belediye Tiyatrosu'nda İbnü'r-Refik Ahmet Nuri Bey'in "Hisse-i Şayia" unvanlı üç perdelik mudhikeyi oynayacaktır. Temsilin hitamından sonra tiyatronun önünden

İstanbul'a müteveccihen dört tramvay arabası hareket edecektir.

İrlanda Meselesi

20 TEMMUZ 1916

SABAH

Amsterdam 18 Temmuz– Londra'dan bildiriliyor: Daily News gazetesinin beyanına göre İrlanda ahvali gittikçe vahamet kesbeylemektedir. Dublin'de İngilizler aleyhinde aleni bir miting akdedilmiştir. Geçen Perşembe günü İrlandalılardan mürekkep bir cem-i gafir Divan-ı Harp tarafından beraat ettirilen İrlanda ihtilalcilerini istikbal etmek üzere Dublin İstasyonu'na şitab eylemişti. İngiliz zabıtası bundan haberdar olması üzerine ihtilalcilerin muvasalatını tehir etmiştir. Ahali keyfiyeti haber alınca pek ziyade hiddetlenmiş ve büyük bir alay teşkil ederek başta (Sinn Fein) Cemiyeti bayrağı bulunduğu halde sokaklarda nümayişler yapmıştır. İrlandalı müstakil mebuslardan Ginnell'in Harbiye Nezareti'ne giderken tevkifinden dolayı İrlandalılar son derece hiddetlenmişlerdir. [...]

Trablusgarp Muvaffakiyeti Viyana Gazetelerinin Takdiratı

23 TEMMUZ 1916

SABAH

Viyana 21 Temmuz– Trablusgarp'ta parlak bir muvaffakiyet ihraz ile 6.000 İtalyanı esir eden Nuri Paşa hakkında neşredilen bir makalede Nuri Paşa'nın uzun tercüme-i hali ile müşarünileyhin Viyana Askeri Mektebi'nde bulunduğu sırada bütün Avusturya zabitanının muhabbet ve hürmetini celbetmiş olduğu ve sanayi-i nefiseye son derece incizabı bulunduğu ve ilk Trablus Muharebesi'nde pek çok yararlıklar gösterdiği zikr edilmektedir.

Îd-i Milli

23 TEMMUZ 1916

SABAH

Arz-ı Tebligat: Îd-i Milli münasebetiyle bu gün vükela-yı fiham ile Âyan ve Mebusan reisleri hazeratı saray-ı hümayuna bi'l-azime huzur-ı padişahiye kabul buyrularak zat-ı şevket-semat hazret-i padişahiye arz-ı tebrikat eyleyeceklerdir. Bera-yı arz-ı tebrik saray-ı hümayuna gidecek sair zevat-ı kiram için dahi bermutat bir defter küşad edilecektir.

Resm-i Kabul: 10 Temmuz Îd-i Millisi şerefine bu akşam zevali saat onda Yeniköy'de Sadrazam Prens Said Halim Paşa hazretlerinin sahilhane-i asafanelerinde bir resm-i kabul icra olunacaktır.

Hokey Birliği İdman Müsabakaları

23 TEMMUZ 1916

İKDAM

Müdafaa-i Milliye Merkez-i Umumisi'nden

Müdafaa-i Milliye Cemiyeti tarafından teşkil edilmiş olan 332 senesi hokey birliği müsabakaları hitam bulmuştur. İştirak eden kulüplerden dördüne bilfiil galip gelmek ve Fenerbahçe Kulübü'yle berabere kalmak suretiyle kazandığı 14 puan ile Altınordu birinciliği ihraz etmiştir. İki defa fiilen ve bir defa da hükmen galip gelmek ve iki defa da berabere kalmak suretiyle ve 13 puan ile de Galatasaray ikinci gelmiştir. Nişantaşı 7, İdman Yurdu 5, Gürbüzler 2 puan kazanmışlardır.

Îd-i Milli

24 TEMMUZ 1916

SABAH

Dün Îd-i Milli'ye şeref-müsadif olmak münasebetiyle daha sabah erkenden İstanbul, en ücra köşelerine kadar bir kısve-i îd ve meserrete bürünmüş, her taraf bayraklar ve yeşillikler ile parlak bir surette tezyin edilmiştir. Akşam gurub-ı şemsi müteakip şehir baştan başa fenerlerle elektrik lambaları ile pek latif bir surette tenvir edilmiş, İd-i Milli'nin bahşettiği neşe ve şetaretle bir cem-i gafir geç vakte kadar ordumuzun tevali-i muvaffakiyatı için dualar etmiştir. İstihkâm Bahçesinin Resm-i Küşadı Hürriyet-i Ebediye Tepesi'nde tesis edilmiş olan İstihkâm Parkı'nın resm-i küşadı dün bu münasebet-i mübeccele ile icra edilmiştir. [...] Harbiye Nazırı Enver Paşa hazretleri ibtida-i teyemmünen kapıyı küşad ederek bahçeye dahil olmuş ba'dehü zevat-ı saire de dahil olarak siperleri ziyaret etmişlerdir. [...] İstihkâm Parkı içinde gezmek için muhtelif yollar, istirahat mahalleri vesaire mevcuttur. [...]

Bu siperler muharebât-ı hazıra hakkında pek iyi bir fikir verecek, siperleri ziyaret edenlerin evlad-ı şühedayı unutmayarak arada sırada tesadüf ettikleri kutulara ufak bir meblağ olsun bırakmalarını tavsiye eyleriz.

Yaralı Zabitan Yurdu'nda

Türklüğün namus ve şerefini muhafaza etmek için serhatlarda aslanlar gibi çarpışan kahraman ve şanlı ordumuzun fedakâr zabitanından meydan-ı harbde mecruh olanların devr-i nekahet ve istirahatlarında aram-güzin olmaları için Harbiye Nezaret-i Celilesi'nce tesisi karargir olan "Yaralı Zabitan Yurdu"nun resm-i küşadı dün Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa ve vükela-yı fihamdan bazıları ile sair erkân ve ümera-yı askeriye hazır oldukları halde pek parlak bir surette icra edilmiştir.

Tamburi Cemil Bey'in İrtihali

29 TEMMUZ 1916

İKDAM

Şark musikisinde bir mevki-i bülend ve mümtaz ihraz eden üstat muhterem Tamburi Cemil Bey'in bir müddetten beri müptela olduğu hastalıktan rehayab olamayarak dün sabah saat dörtte irtihal eylediği kemal-i teessürle haber alınmıştır. Cemil Bey, musiki-i Osmanî'nin erkân-ı mühimmesinden idi. Ölümü bütün Osmanlılar için bâdi-i tellüm ve telhîdir.

Merhumun naşı bu gün öğleden evvel Aksaray'da Kâtip Muslihiddin Mahallesi'ndeki hanesinden kaldırılacak ve Fatih Camii'nde kılınacak cenaze namazından sonra Merkez Efendi'de ailesi medfenine defn edilecektir.

TARİHİ YARIMADA'NIN GÖZDEN KAÇANLARI

SARNIÇLAR

Gözden Kaçanlar'ın Temmuz konusu sarnıçlar... Başta suriçi olmak üzere İstanbul'un hemen her yerinde Bizans ya da Osmanlı devrinden hâlâ pek çok sarnıç görebiliriz. Yerebatan Sarnıcı, Binbirdirek Sarnıcı gibi bilindik örneklerin dışında, fark etmeden üzerinden yürüyüp geçtiğimiz daha nicesi var. Zamanında kentin su ihtiyacını karşılayan bu sarnıçlar günümüz koşullarında işlevlerini yitirdiğinde unutuldu, tahrip edildi veya bazen de farklı işlevlere büründü. Dr. Kerim Altuğ bizim için Tarihi Yarımada'nın Bizans dönemi sarnıçlarından bir seçki hazırladı. Osmanlı döneminde de çok sayıda sarnıç yapılmış olduğu da neredeyse unutuldu. Özellikle Boğaz kenarında bir zamanlar yalı veya konakların bahçelerinde yer almış sarnıçların önemli bir kısmı sahil yollarının yapımları sırasında kaybedildi.

Yazının ikinci kısmında da Bebek Semt Girişimi'nin korumaya çalıştığı bir Osmanlı sarnıcını tanıtırken, yapının kent yaşamı içinde var olma savaşına da tanık oluyoruz. Yazı ve katkılarından dolayı Dr. Kerim Altuğ ve Bebek Semt Girişimi'nden Nergis Yazgan, Nigar Alemdar, Mualla Mezhepoğlu ve Damla Kalan'a teşekkür ederiz.

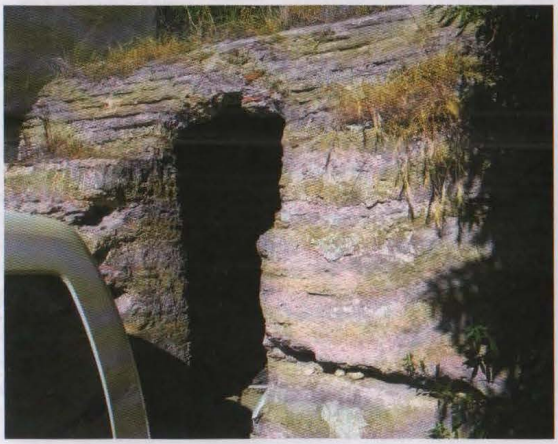
istanbul@arkeologlardernegist.org

TARİHİ YARIMADA'NIN SÜTUNLU MİRASI: SARNIÇLAR

DR. KERİM ALTUĞ

Su kaynakları açısından elverişsiz bir yarımada üzerine kurulan İstanbul'un su ihtiyacı, 2. yüzyıldan itibaren kente su sağlayan, temeli Hellenistik ve Roma mühendisliğine dayalı isale hatlarıyla karşılanmaktaydı. 4. yüzyılda yeni bir tesis olarak inşa edilen Roma İmparatorluğu'nun en uzun suyolu Valens İsale Hattı'na ise sonraki dönemlerde bazı eklentiler yapıldıysa da, kentin su iletim altyapısı zaman içerisinde aşamalı olarak çökmüş, 6. ve 7. yüzyıllardan itibaren inşa edilen sayısız sarnıç kentin başlıca su temin unsuru halini almıştır.

İstanbul Tarihi Yarımada'daki sarnıçlar depolama olanakları açısından, açık su hazneleri ve kapalı yeraltı sarnıçları olmak üzere iki başlık altında incelenebilir. Tarihi Yarımada'nın batısında yer alan, günümüze ulaşabilmiş olan üç büyük açık sarnıcın (Aetius, Aspar ve Mokios), kent dışından Valens İsale Hattı'nın galerileriyle gelen suları toplayıp biriktiren ve kent içi su dağıtım şebekesine ileten toplama havuzları oldukları düşünülür. Halk ağzında "Çukurbostan" olarak adlandırılan ve kentin yüksek noktalarında konumlandırılmış olan bu açık sarnıçlar arazinin morfolojisine göre şekillendirilmiştir. Tarihi Yarımada'da Bizans dönemine ait en fazla sayıda olanlar ise kapalı sarnıçlardır. Bu yapıların büyük bir kısmı dikdörtgen ya da kare planlıdır ve iç mekânları genellikle 2 ila 4 metre aralıklarla yerleştirilmiş taşıyıcılarla düzenlenmiştir. Küçük ölçülerdeki konut sarnıçlarında ise ne sütun ne de ayak gibi taşıyıcılar vardır ve sadece bir beşik tonozla örtülmüşlerdir.

Resim 1
Süleymaniye, Kirazlı Mescit Sokak'tan Osmanlı dönemi konut sarnıcı.

Fotoğraf: Kerim Altuğ

Tarihi Yarımada'daki yüzden fazla destekli sarnıçtaki taşıyıcı sistemde, tekil taşıyıcılar kemerlerle birbirine ve duvarlara bağlanmıştır. Beden duvarıyla oluşturulan mekânlar, taşıyıcı ve kemer akslarının kesişmesiyle kareye yakın birimlere ayrılır ve her birimin üzeri tonoz veya kubbeyle örtülür. Taşıyıcılar örülmüş paye olabilirken, çoğu kullanılmayan yapılardan toplanan sütun ve sütun başlıklarından oluşur. Bu yüzden sarnıçların çok büyük bir kısmının taşıyıcıları birbirinden farklıdır ve yapımları içindeki sütun başlıklarına göre tarihlendirilemez. Yapım tekniği açısından sarnıç duvarlarında ağırlıklı olarak Horasan harcı bağlayıcılı tuğla işçiliği görülür. Bazı örneklerde

de kesme veya moloz taş örgü arası tuğla kuşaklardan oluşan almaşık bir duvar işçiliği vardır. Sarnıçların duvarları yalıtıcı özelliğe sahip özel sıvalarla kaplanır ve bir kısmında bunların izleri hâlâ görülebilir. İstanbul'daki sarnıçlar kendi başlarına var olmamıştır ve genellikle günümüze ulaşmamış olan Bizans dönemi binalarının altyapılarını teşkil ederler. Sarnıçların özel konut, manastır, hastane veya kentin başka kamusal yapılarına ait olduğu ve Bizans dönemi yerleşim biçimlerine dair ipuçları verdikleri düşünülür.

Tarihi Yarımada'daki Bizans sarnıçlarının bir kısmının Osmanlı döneminde çeşitli onarımlar geçirerek kullanılmaya devam ettiğine dair bulgular mevcuttur. Bunun yanı sıra, bilinen pek çok Osmanlı dönemi konutunun bahçe ya da bodrumunda sarnıçlara açılan kuyu bileziklerine rastlanır. Bu sarnıçların bir kısmı, üzerlerinde bulunan konutlarla çağdaş olabildikleri gibi, Bizans dönemine ait çoğu sarnıcın tonozlarında görülen gelişigüzel açılmış su alma menfezleri, bu yapıların Osmanlı döneminde de kullanıldığını ortaya koyar. (Resim 1)

15. yüzyıl başlarında İstanbul'a gelmiş olan gezgin Cristoforo Buondelmonti, bazı Bizans dönemi sarnıçlarının şarap mahzeni olarak kullanıldığını yazar. 16. yüzyılın sonlarında İstanbul'da bulunmuş olan Alman Stephan Gerlach ise, Kariye Camii'nin güneybatısındaki Kariye Cami Sokak Sarnıcı'nın iplik atölyesi olarak kullanıldığını belirtmiştir. Sarnıçlar, nemli ve loş havalarıyla pamuk ipliği üretimi için uygun bir ortam sağlamaktaydı. Daha sonraki dönem gravür ve fotoğraflarında Binbirdirek Sarnıcı ve İpek Bodrumu gibi suyu çekilmiş pek çok sarnıç içerisinde iplikçilerin çalıştığı görülebilmektedir. (Resim 2)

İstanbul sarnıçları üzerine mevcut literatür 16. yüzyıla kadar dayanır. İlk titiz çalışmayı 1544-1550 yıllarında Bizans kalıntılarını araştırmak üzere İstanbul'a gelen Hollandalı gezgin Petrus Gyllius yapmıştır. Gyllius, İstanbul'daki gözlemlerini tarihsel kaynaklarla birleştirerek sarnıçlarla ilgili önemli tespitlerde bulunmuş ve özellikle Yerebatan (Bazilika) Sarnıcı'nı detaylı olarak tasvir etmiştir.

19. yüzyıldan itibaren çok sayıda bilimsel yayına konu olan İstanbul sarnıçlarının kesin sayısı hakkında bilgi sahibi olmak pek mümkün değildir. Doktora çalışmamız çerçevesinde Tarihi Yarımada'da literatür ve arşiv taraması ve yerinde incelemeler sonucunda Bizans döneminden günümüze ulaşmış 158 adet örnek tespit edilmiştir. Ne var ki sarnıçların bir kısmı yol yapımı ve çeşitli başka inşaat faaliyetleri sırasında yok olmuştur; ama bir kısmı hâlâ keşfedilmeyi beklemektedir.

Burada tanıtılan sarnıçlar, daha önce literatüre girmemiş olanların yanı sıra, 19. ve 20. yüzyıl başlarında kayıtlara geçirilmiş olmalarına rağmen, yapılaşma sonucu ulaşılmaları güçleşen bazı sarnıçların dikkate değer örneklerini temsil ettikleri için seçilmiştir.

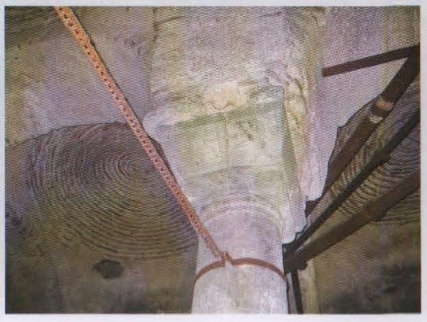

Resim 2
Kalıntıları üzerinde günümüzde park bulunan İpek Bodrum Sarnıcı'nda çalışan bir iplikçi.

G. Bergeron.

Resim 3
İstanbul Lisesi altındaki sarnıcın görünümü.

Resim 4
İstanbul Lisesi altındaki sarnıçtan kilim başlığı detay görüntüsü.

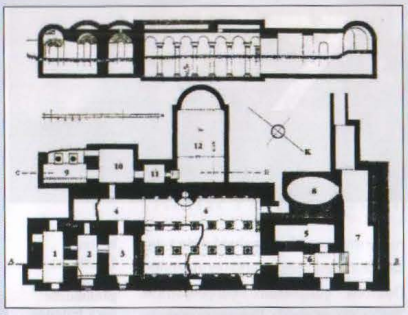
Fotoğraflar: Kenan Altuğ.

Resim 5
Acı Musluk Sokağı Sarnıcı, Cemal Nadir Sokak'tan günümüz görünümü.

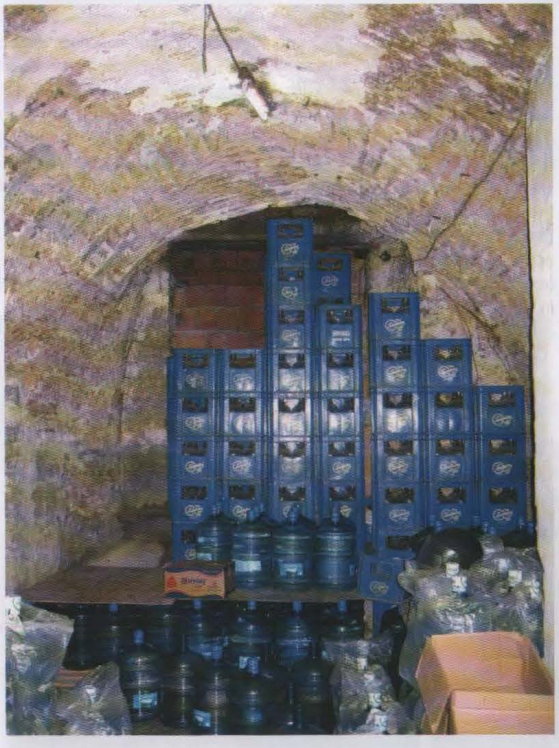

Resim 8
Acı Musluk Sokağı Sarnıcı, sütunlu orta mekânın görünümü.

Resim 6
Acı Musluk Sokağı Sarnıcı planı.

K. Wulzinger.

Resim 7
Acı Musluk Sokağı Sarnıcı, içten görünüm.

Fotoğraflar: Kerim Altuğ.

İSTANBUL LİSESİ ALTINDAKİ SARNIÇ

Cağaloğlu semtinde mimar Alexandre Vallaury'nin 19. yüzyılda inşa ettiği, bir zamanların Düyun-ı Umumiye binasında hizmet veren Istanbul Lisesi'nin bodrum katında Istanbul'un erken dönem sarnıçlarından biri bulunmaktadır. Muhtemelen Yerebatan Sarnıcı'yla çağdaş olan buradaki örnek de 6. yüzyıla tarihlenir. Nispeten küçük olan bu sarnıç dört sütun tarafından taşınır ve yaklaşık 8 x 15 metre ölçülerinde dikdörtgen planlı bir yapıya sahiptir. Mevcut impostlu İyon sütun başlıklarının tümü aynı boydadır ve mermerden yapılmıştır. Başlıklarda volütlerin yanı sıra yaprak bezeme ve haç motifleri de görülür. Mermer ve granitten yapılmış olan sütunlar, başlıkları gibi aynı ölçülere sahip değildir. Bir sütunun altında ters çevrilerek kaide olarak kullanılmış bir Korint sütun başlığı vardır. Dört sütunla oluşturulan toplam dokuz birim yelken tonozlarla örtülmüştür.

Yapının doğuda olan özgün girişi kapatıldıysa da merdiveni hâlâ mevcuttur. Nispeten sağlam olan sarnıca, günümüzde kuzeybatı köşesinde bulunan bir koridordan ulaşılan bir rampayla inilir. Tonozların üçü geçmişte tahrip edilerek üzerine asma kat inşa edilmiş ve içeriye kalorifer tesisatına ait borular döşenmiştir. Tonozlardan bir diğeri ise sarnıç suyundan istifade etmek amacıyla zamanında delinmiş ve sonraki onarımlarda tekrar örülerek kapatılmıştır. (Resim 3, 4)

ACIMUSLUK SOKAĞI SARNICI

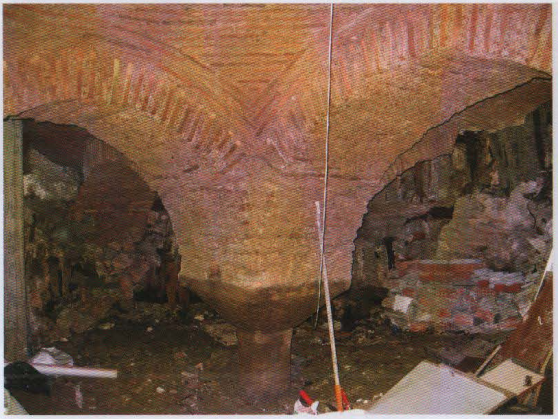
Cağaloğlu semtinde, Cemal Nadir Sokak'ta yer alan yapının bulunduğu bölge Bizans döneminde yoğun olarak yerleşim görmüştür. 10-11. yüzyıllar dolaylarında inşa edildiği düşünülen yapının, imparator Nikephoros Botaneiates'e ait bir sarayın altyapısı olabileceği öne sürülse de söz konusu iddialar kesinlik kazanamamıştır. Yapı, yan yana tonozlu odalar ve bunların ortasında 10.65 x 16.01 met-

re boyutlarında dikdörtgen biçimli bir mekândan meydana gelmektedir. Orta mekân, iki sıra sütun dizisiyle üç bölüme ayrılmıştır. Her sırada altışardan toplam on iki adet mermer sütuna ve sade sütun başlıklarına sahiptir. Tuğladan örülmüş beden duvarları olan yapının örtüsü beşik tonozlardan meydana gelmektedir.

Yamaca yaslanan ve aslında büyük bir komplekse ait olduğu anlaşılan sarnıcın, Hoca Hanı ile Hanımeli Sokak'ta tespit edilen bazı diğer kalıntılarla bağlantılı olabileceği düşünülmektedir. Cemal Nadir Sokak'a bakan cephe duvarına, yapının Osmanlı dönemindeki kullanımı sırasında çeşitli büyüklükte pencereler açılarak içeriye ışık girmesi sağlanmıştır. Günümüzde sütunlu orta mekânı suyla dolu olarak bakımsız bir halde bulunan yapı, kısmen içecek deposu olarak kullanılmaktadır. İç kısımda elektrik tesisatı döşenmiş olup zemin ve duvar yüzeylerinde çimento esaslı sıva uygulamaları görülmektedir. Girilebilen diğer kısımları moloz ve çöp yığınlarıyla dolu olan sarnıcın kapısı genelde kapalıdır. (Resim 5, 6, 7, 8)

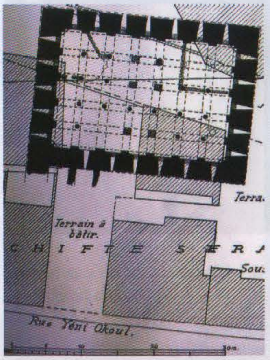
VİDİNLİ TEVFİK PAŞA CADDESİ SARNICI

Bizans döneminde Philadelphion olarak adlandırılan Laleli semtinde, Vidinli Tevfik Paşa Caddesi üzerinde yer alan Orta Bizans dönemine (7. yüzyıl sonrası) tarihlenen bu sarnıç, 1996 yılında gerçekleştirilen bir inşaat temel kazısı sırasında ortaya çıkarılmıştır.

Resim 9
Vidinli Tevfik Paşa Caddesi Sarnıcı.

Ne yazık ki komşu parsellerde kalan kısımları yapılaşma sebebiyle tahrip edildiğinden sarnıcın yalnızca bir kısmı tespit edilebilmiştir. Dikdörtgen planlı olan yapı, sütunlarla taşınan yelken tonozlardan oluşan bir örtü sistemine sahiptir. İki sütun dizisiyle üç bölüme ayrıldığı düşünülmektedir ve sadece beş sütun tespit edilmiştir. Günümüze ulaşabilen tek köşesinin su basıncına karşı pahlı olarak düzenlendiği görülen sarnıcın beden duvarları hidrolik sıvayla kaplıdır.

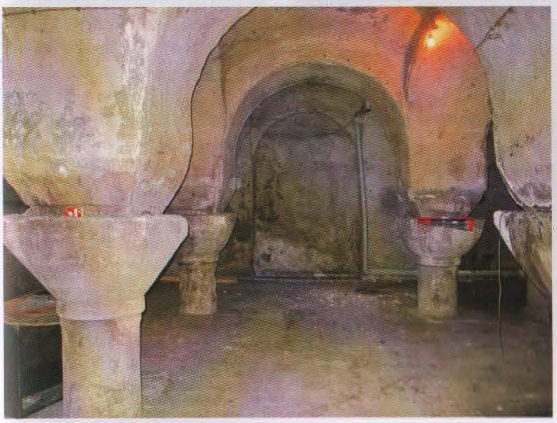
Resim 10
Çiftesaraylar Sarnıcı planı.

E. Mamboury, "La Nouvelle Citerne Byzantine de Tchifté Séraïl (Istanbul)", *Byzantion* 11 (1936): 167-180.

Vidinli Tevfik Paşa Caddesi üzerinde bir işhanının bodrum katında yer alan moloz dolu sarnıç bitişik parseldeki yapının inşası sırasındaki müdahalelerle bütünlüğünü yitirmiş olup mevcut haliyle iki ayrı bölüm halinde varlığını sürdürmektedir. (Resim 9)

ÇİFTESARAYLAR SARNICI

Ernest Mamboury tarafından 1936 yılında Çifte Saraylar Sarnıcı adıyla

Resim 11
Çiftesaraylar Sarnıcı, 2013 yılındaki görünümü.

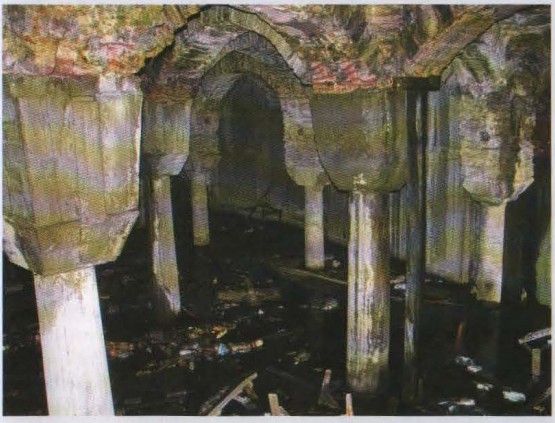

Resim 12
Çiftesaraylar Sarnıcı, günümüz girişi.

Fotoğraflar Kerim Altuğ.

Resim 13
Kirmasti Sarnıcı, dıştan genel görünüm.

Resim 14
Kirmasti Sarnıcı iç görünümü.

Fotoğraflar: KenimAltuğ

yayınlanan ve planı çıkarılan sarnıç, Çemberlitaş Yeniçeriler Caddesi'nde Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Medresesi'nin yakınında, Divan-ı Ali Sokak'ta bulunmaktadır. Dikdörtgen planlı olan yapı, 12.26 x 9.78 metre ölçülerindedir. Günümüze ulaşabilen köşesi pahlı olup, beden duvarları ve tonozlar yalıtıcı hidrolik sıvayla kaplıdır. Sade başlıklara sahip altı adet mermer sütun ve bir adet taşıyıcı payeyle üç bölüme ayrılmış olan sarnıçtaki sütun başlıklarının tümü aynı tip ve ölçülerdedir. Bazı sütun başlıkları üzerinde taşçı işaretleri mevcuttur. Yelken tonozlarla örtülü sarnıç Erken Bizans döneminde muhtemelen 6. yüzyıl dolaylarına tarihlendirilmiştir.

Büyük kısmı sokak ve bir işhanının altında bulunan sarnıcın doğu köşesi 1969 yılında yaptırılan hanının inşası sırasında tahribata uğramıştır. Zemin kotu dolgudan ötürü çok yükseltildiğinden sütunlar büyük ölçüde zemine gömülüdür. Yapı, günümüzde kafeterya deposu olarak kullanılmaktadır. (Resim 10, 11, 12)

KİRMASTİ SARNICI

Fatih Camii yakınlarında, Haliç Caddesi'nin Yeşil Sarıklı Sokak ile kesiştiği noktada bulunan, Orta Bizans dönemine tarihlenen (7. yüzyıl sonrası) sarnıcın kuzey kesimi 1964 yılında yapılan inşaat temel kazısı esnasında yıkılarak tamamen ortadan kaldırılmış, doğu kısmında bulunan bir sıra sütun dizisi ise 1997 yılında gerçekleştirilen ruhsatlı inşaat sırasında yapılan temel kazısı sonucunda tahribata uğramıştır. Aslında dört sıra halinde dizilmiş on altı adet sütuna sahip olduğu düşünülmektedir. Ölçüleri yaklaşık 20 x 20 metredir. Kare planlı olup, yelken tonozlardan oluşan örtü sistemi dokuz adet mermer sütun tarafından taşınmaktadır. Köşeleri pahlı olarak düzenlenmiştir; içi sütun başlıkları hizasına kadar hidrolik sıvayla kaplıdır. Tonozlardan biri üzerinde su çekme menfezi mevcuttur.

İnşaat sırasında sütunların altı adedi tahrip edilerek yerlerine beton kolonlar yerleştirilmiştir. Günümüze sadece üç tane özgün sütun başlıklarıyla kalabilmiştir. Haliç Caddesi'ne bakan cephesi duvar örülerek kapatılmış olan yapı günümüzde semt pazarının deposu ve çöplüğü olarak kullanılmaktadır. (Resim 13, 14)

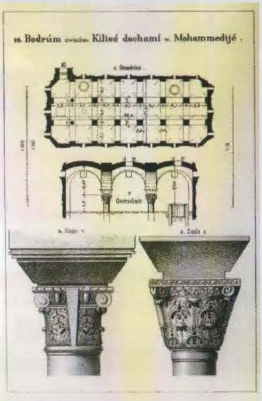
İBADETHANE SOKAĞI 1 NO'LU SARNIÇ

İstanbul'daki sarnıçlar üzerine yapılmış olan en önemli incelemelerin başında gelen, Philip Forchheimer ve Josef Strzygowski'nin 1893 yılında birlikte Viyana'da yayımladığı *Die byzantinischen Wasserbehälter von Konstantinopel* adlı kitapta tanıtılmış olan sarnıç, Pantokrator Kilisesi'nin (Zeyrek Camii) güneybatısında bulunmakta ve Pantokrator Manastırı ile ilintili çeşitli yapılara işaret ettiği düşünülmektedir. Kısmen sokak kotu üzerinde bulunan yapının girişi kuzeydoğu yönündedir. Olasılıkla 12. yüzyıla tarihlenen bu Orta Bizans dönemi yapısı sarnıç, 28 x 11.40 metre ölçülerinde, dikdörtgen planlı bir yapıdır. Düzenli olarak 4 metre aralıklarda iki sıra halinde dizilmiş on iki adet taşıyıcıya sahiptir. Taşıyıcıların on adedi paye, batı taraftaki iki adedi ise mermer sütundur. Sütunlar üzerinde, biri ajur tekniğinde bezemeye sahip 6. yüzyıla tarihlenen kompozit başlıklar, payelerin üzerlerine de impost bloklar yerleştirilmiştir. Çapraz tonozlarla örtülü olan sarnıcın beden duvarları Horasan harcı bağlayıcılı tuğladan inşa edilmiştir; kemerlerin altında 50 cm genişliğinde ve yüksekliğinde pencereler bulunmaktadır.

İbadethane Sokak ile Bodrum Çıkmazı sokakları arasında yer alan sarnıcın içerisindeki dolgu sebebiyle zemin kotu yükselmiştir. Özgünlüğünü koruyabilen yapı, bitişiğinde yer alan, dokuz adet mermer sütuna sahip bir diğer Orta Bizans dönemi sarnıcı olan İbadethane Sokağı II No'lu Sarnıç ile birlikte nispeten sağlam durumda günümüze ulaşmış olsa da dizilerde ve müzik videolarında görünmesinin dışında pek de bilinmemektedir. (Resim 15, 16, 17)

Resim 15
İbadethane Sokağı I No'lu Sarnıç çizimleri.

P. Forchheimer ve J. Strzygowski, *Die byzantinischen Wasserbehälter von Konstantinopel*, Viyana, 1893, s. 76.

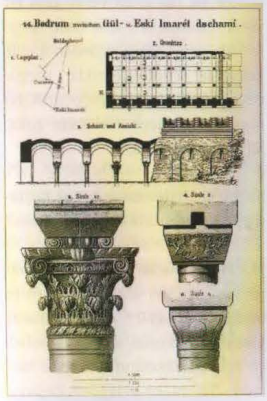
Resim 16
İbadethane Sokağı I No'lu Sarnıç.

Resim 17
İbadethane Sokağı II No'lu Sarnıç.

ŞEYH MURAT MESCİDİ YAKININDAKİ SARNIÇ

A. Georgios Paspates ve Forchheimer-Strzygowski tarafından incelenmiş olan, 9. ile 12. yüzyıllar arasında inşa edildiği düşünülen bu Orta Bizans dönemi sarnıcına ait kalıntılar Cibali semtinde, Şair Nabi Sokak'ta yer almaktadır. Paspates tarafından Laurentios Kilisesi olarak tanımlanan, ancak günümüze ulaşmamış olan Şeyh Murat Mescidi'nin yakınındaki yapı Forchheimer-Strzygowski tarafından incelendiği tarihte, üzerinde bir ahşap ev bulunuyordu. Evin bahçesinden girilebilen sarnıcın bir kısmı Osmanlı dönemi duvarıyla bölünmüş olarak tespit edilmiştir. Yapı dikdörtgen planlıdır; ölçülebilen kısmı 19 x 8.10 metredir. Geçmişte kısmen zemin kotu üzerinde yer alan ve dıştan payandalarla desteklenmiş olan beden duvarında, istisnai bir uygulama olarak kemer altlarına isabet eden pencereler bulunmaktadır. Kuzeybatı köşesinde dikdörtgen bir niş mevcuttur. Su girişi tespit edilememiştir. Yapı, iki sıra halinde dizilmiş sütunlarla üç bölüme ayrılmaktadır. Farklı çap ve boylarda olan sütunlardan birisi üzerinde taşçı işaretleri bulunmaktadır. Sütunlar gibi başlıklar da çeşitli biçimlere sahiptir, aralarında insan yüzü bezemeli bir başlık ayrışmaktadır. Sarnıç sütunlara oturan yelken tonozlarla örtülmüştür.

Yapılan inşaatlar sebebiyle büyük bölümü ortadan kalkmış olan yapının küçük bir kısmı günümüze ulaşabilmiştir. İçerisindeki dolgudan ötürü zemin kotu yükselmiştir. Günümüze ulaşabilmiş olan kalıntı, Şair Nabi Sokak'ta yer alan bir apartmanın bodrum katındadır. (Resim 18, 19)

Resim 18
Seyh Murat Mescidi yakınındaki sarnıç çizimleri.

P. Forchheimer ve J. Strzygowski, *Die byzantinischen Wasserbehälter von Konstantinopel*, Viyana, 1893, s. 72.

Resim 19
Şeyh Murat Mescidi yakınındaki sarnıç.

Fotoğraflar: Kerim Altuğ.

Tarihi Yarımada'da kaderine terk edilmiş çöp ve moloz içinde boğulmuş olan çok sayıdaki sarnıçtan farklı olarak, Bebek'teki bir Osmanlı dönemi sarnıcının "özel korumaları" var. Sarnıç yakın zamana kadar nargile kahve olarak kullanılıyordu. 2012 yılında İstanbul 3 Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun tescil kararında sarnıcın tahliye edilmesi istendiyse de gereği yerine getirilmeyince, aynı kurul 2015 yılında tahliye kararını tekrarladı. Nihayet Bebek Semt Girişimi'nin de uğraşlarıyla tahliye gerçekleştirildi. Bebek Semt Girişimi ile Arkeologlar Derneği'nden Yiğit Ozar'ın bu konuda yaptığı kısa söyleşiyi sizlerle paylaşıyoruz.

Sarnıcın nargile kahvesi olarak kullanıldığı dönemde cephesinin kaplandığı, içine bir mutfak ve iki tuvalet kabini yapıldığı, tonozunun kalem işi taklitleriyle süslenerek tahrip edildiği görülmekte. Özellikle mutfak ve tuvalet tesisatı yapıda ağır hasara yol açmış. Sarnıca zarar veren ve algılanmasını engelleyen bu müdahalelerin sökülmesinin ardından, onarılması ve Bebek'in geçmişinin sergilendiği bir bellek mekanı olarak kent yaşamına dahil edilmesinin önemli bir kazanım olacağını inanıyor, bu uğraşları için Bebekliler Derneği/Bebek Semt Girişimi'ne teşekkür ediyoruz ve darısı Tarihi Yarımada'daki sarnıçların başına diyoruz.

Bebek Semt Girişimi nasıl bir oluşum?

Nigar Alemdar (Bebekliler Derneği Yönetim Kurulu Üyesi): Bebek Semt Girişimi (BSG), Bebekliler Derneği çatısı altına 2014 sonbaharında kuruldu. İlk çıkış ve oluşum nedeni İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin (İBB) İstanbul Boğazı'nda on bir koyda yapmayı planladığı toplam 5000 teknelik "mega" marina, (nam-ı diğer Tekne Park) yapımının Bebek ayağının 2015 Haziran'ında başlayacağı haberiydi. Yani, namlunun ucunda olduğumuzu öğrendiğimiz tarihten itibaren bir avuç gönüllü çok ciddi bir çalışma başlattık. Semtte ve İstanbul'da farkındalık yaratabilmek için önce bizim çok şey öğrenmemiz, çok yere başvurmamız ve işin ciddi boyutunu idrak edince de, hukukçu ekibimizi ve hukuk hazırlıklarımızı oluşturmamız gerekti.

Bebekliler Derneği, Boğaziçi'ndeki kıyı semtlerinin oluşturduğu on bir dernekten biri olarak Boğaziçi Dernekleri Platformu (BODEP) üyesidir.

Semtinizdeki sarnıçtan söz eder misiniz; semtin belliğinde sarnıç nasıl bir yere sahip?

Mualla Mezhepoğlu (Bebekliler Derneği Başkan Yardımcısı): Cevdetpaşa Caddesi ile Küçük Bebek Caddesi'nin kesiştiği yerde sarnıcımız. Çok eskiden bu sarnıç Bebekli gençlerin saklı dünyasıydı. Annelerinden gizli denize girmek isteyen çocukların mayolarını sakladığı, annelerinden gizli top oynayan çocukların toplarını sakladığı bir yerdi. On sene evvel sarnıcın etrafında ufak bir semt kahvesi oluştu. Bebeklilerin hasır iskemlelerde oturduğu, ahbaplarıyla sohbet ettiği güzel bir semt kahvesiydi. Fakat zaman içinde bu kahve el değiştirdi ve bir nargile kahvesine dönüştü. Semt kahvesi olduğu zamanda sarnıcın içinde sadece bir çay ocağı vardı, şirin bir yerdi. Yaklaşık altı sene önce nargile kahvesine dönüştüğünden kadife koltuklar, rengârenk ışıklar, nargile resimleriyle süslendi ve otantik bir semt kahvesinden fevkalade çirkin bir işletmeye dönüştü.

Sarnıçla ilgilenmeye nasıl başladınız; bu konuda neler yaptınız?

M. Mezhepoğlu: Bu durum semtte yaşayanların dikkatini çekmeye başladı. Bebekliler Derneği olarak bizim de canımızı sıkmaya başladı ve neticede buranın tahkikine başladık. İBB mülkü olduğunu, Beşiktaş

Tahliye edildikten sonra sarnıcın dışardan görünümü.

Fotoğraf: Yiğit Ozar, Haziran 2016.

Belediyesi'nin ecrimisil ödeyerek mekânı kiraya verdiğini öğrendik; sarnıcımızın içini ve dışını tahrip ettiğini gördük ve İstanbul 3 Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'na başvurduk. 2012 yılında Kurul sarnıcı tescilledi. Tescil kararının gereğinin yapılması için İBB'ye başvurduk, ancak ilgilenilmedi.

Bu arada İBB ile Beşiktaş Belediyesi arasında bu yapı üzerine bir çatışma başladı. Beşiktaş Belediyesi sarnıcı kiraya verme hakkı olduğunu iddia ediyordu. İBB ise bu hakkı geri aldığını bildiriyordu. Nargile kahvesi iki kere göstermelik olarak tahliye edildi. Gece 2'de 3'te gelen belediye araçlarıyla sarnıç boşaltılıyor, tahliye edilmiş gibi fotoğrafları çekildikten sonra eşyalar geri taşınıp mekân tekrar açılıyordu. Sonunda İBB buradaki işletmeyi tahliye etti. Şimdi bir duyum aldık ki, Beşiktaş Belediyesi burayı kiraya vermek üzere söz vermiş, ancak iki kurum burası için davalık olmuş. Bu davanın sonucu nasıl biter bilemiyoruz, kararı bekliyoruz.

Bebeklilerle birlikte 7 Mayıs 2016 tarihinde "Sarnıcımızı geri istiyoruz" diyerek sarnıcın önünde bir etkinlik yaptık ve orada okuduğumuz basın bildirisiyle taleplerimizi dile getirdik. Dört senedir dernek olarak bu konuyla uğraşıyoruz. Derneğimizin yayın organı *Bebek Postası* için yaptığı bir araştırmada, yoldan geçenlere burada bir tarihi eserin varlığından haberdar olup olmadıklarını sorduğumuzda, çoğunun bihaber olduğunu gördük; çünkü nargile kahvesinin sarnıcı çevreleyen çadırları bu yapının fark edilmesini güçleştiriyordu.

Sarnıcın nasıl kullanılmasını talep ediyorsunuz?

M. Mezhepoğlu: Sarnıcın aslına uygun olarak onarılmasını istiyoruz. Buranın bir hafıza mekânı olmasını. Bebeklilerin ellerindeki semtin geçmişini anlatan nesnelerin, fotoğrafların burada sergilenmesini istiyoruz. Bebekliler Derneği'nin semtimiz hakkında çıkarılmış yayınları biriktirdiği kitaplığı da buraya taşınıp okurla buluşabilir.

Sarnıç tonozunda nargile kafe olarak kullanıldığı dönem yapılmış kalem işi taklidi süslemeler.

Sarnıç içindeki tuvalet kabinleri.

Sarnıcın içine yapılan mutfak.

Fotoğraflar: Yiğit Özar, Haziran 2016.

ANGELUS NOVUS'UN GÖZLERİNDEN İSTANBUL'A BAKMAK

Depo İstanbul, "Her Anıyla Alıntılanan Geçmiş: Walter Benjamin'in Tarih Kavramı Üzerine Bir Sergi Denemesi" başlıklı sergiye ev sahipliği yapıyor. Sezgi Abalı, Patrizia Bach, Doğu Çankaya, Juliane Eirich, Benjamin Maus, Lara Ögel, Neriman Polat, Çağrı Saray, Elena Tezak, Andreas Töpfer ve Bilal Yılmaz'ın yapıtlarının yer aldığı sergi 17 Temmuz'a kadar açık kalacak.

SEÇİL YERSEL

İstanbul, uzunca bir zamandır bu kentteki her canlının tanıklığıyla, şiddetli ve hızlı bir değişim, başkalaşım geçiriyor. Belleği hızla ve kasıtla silinen kent ve kentlinin varoluşu geçicileştirilirken, İstanbul mega niyetlerle topografyası da dahil olmak üzere "sahte bir gelecek kurgusu"na uyarlanmaya zorlanıyor, tüm bunların içinde ve ötesinde direnen canlılar, ağaçlardan insanlara, kentin tarihinde önemli bir eşiği yaşıyor. Bugün, tarihin inşa edilebileceği fikrinden hareket eden iktidar, geçmişi bir yüzey olarak kullanırken içini günümüzün varsayılan ihtiyaçlarına göre kendince şekillendiriyor. Bu eşikte belki tam da Walter Benjamin'in yorumuyla Klee'nin Angelus Novus'unun bakışına ihtiyacımız var: "Bir melek betimlenmiştir bu resimde; meleğin görünüşü, sanki bakışlarını dikmiş olduğu bir şeyden uzaklaşmak ister gibidir. Gözleri, ağzı ve kanatları açılmıştır. Tarihin meleği de böyle gözükmelidir."[1]

Belki bu meleği anlamaya başlarsak, içinde yaşarken kafamızı karıştıran ve her yeni haline bizi alıştıran bu kenti, gelecek hareketlerimize kaynaklık edecek şekilde yeniden yaşayabiliriz.

İçinde durduğumuz sergi mekânı Depo, Tophane'de dört katlı eski bir bina. 1950'lere kadar tütün deposu olarak kullanılan bina, 2005 yılından sonra yavaş yavaş sergi ve proje alanı olarak kullanılmış. Depo, "Her Anıyla Alıntılanan Geçmiş, Walter Benjamin'in Tarih Kavramı Üzerine Bir Sergi Denemesi"ne ev sahipliği yaparken, kendini bir kitabın sayfaları gibi açıyor önümüzde ve biz herhangi bir mekâna yerleştirilmiş bir sergiden çok, mekâna yazılmış ve bizlerden yavaşça ve gayretle "okumamız" beklenen bir sergiyle karşı karşıyayız.

Sergi fikrini oluşturan Patrizia Bach, 2013 yılında Benjamin'in izinde Paris'te yaşarken, Benjamin'in arşivleri üzerine bir sempozyuma katılır; üzerine çalışmakta olduğu Pasajlar projesinin güncelliğini paylaşmak için Paris dışında başka bir şehir üzerine düşünürken, sempozyum katılımcılarından Aslı Odman'la tanışmasıyla İstanbul fikri netleşir. 2014 yılı sonunda İstanbul'a geldiğinde aklında projenin Almanya'dan katılımcıları vardır; 2015 yılında Halka Sanat'ta buluşmalar, tartışmalar, okumalar, kent içi dolaşmalarla İstanbul'dan katılacak sanatçılar belirginleşir ve Patrizia Bach için "kolektif bilgi" oluşturmanın heyecanıyla Benjamin sadece farklı sanatsal yöntemlerle değil, farklı çalışma biçimleriyle de yorumlanır.

"Bir şehirde yolunu bulamamak pek bir şey ifade etmez. Bir şehirde, ormanda kaybolur gibi kaybolmak ise eğitim ister. Bunu başarana cadde isimleri kuru dalların çıtırtısı gibi seslenmeli, şehir merkezindeki dar sokaklar ona günün hangi saati olduğunu dağ başındaki bir gölcüğün kesinliğiyle yansıtmalıdır. Ben bu sanatı geç öğrendim; öğrenince de, ilk bıraktığı izleri defterlerimin arasındaki kurutma kâğıtlarında beliren labirentler olan rüyayı gerçeğe çevirdi bu sanat."[2]

İstanbul gibi bir şehir için bir yöntem olarak ele aldığımızda bu "sanat"ı, karşımıza çıkan şehir bizi mutlaka şaşırtacaktır. Sergide Patriza Bach yürürken denk geldiği şehrin detayları ve siyah beyaz çizimleri ile duvarda mikro bir harita oluşturuyor. Almanya'dan gelen bir sanatçı olarak İstanbul'daki sokak isimleri Almancaya tercüme edildiğinde ortaya çıkan anlam, sokağın belleğine dair çevirinin yabancılaştırma etkisiyle de beraber başka bir görüntü veriyor. Depo'nun bir köşe odasındaki koku, bir mekân hafızasını canlandırıyor; Sezgi Abalı, Moda'da halen açık olan Yeni Moda Eczanesi'ni ve eczacı-şair Melih Ziya Sezer'in geçmişini ve şimdisini taşıyor bu köşeye; 50 m²'lik laboratuarın içinden geçen İstanbul tarihi ve Melih Bey'in tarihi paralel bir

Sezgi Abalı, "Adony Elixir".

Fotoğraf: Sezgi Abalı.

Neriman Polat, "Galaxycity".

Fotoğraf: Sepil Yersel.

okumayla beş duyumuzu da harekete geçiriyor. Doğu Çankaya, resimlerinde kentin gölgeleşmiş insanlarını çoğaltıyor mekânda. Çağrı Saray'ın çizimlerindeki üç farklı şehre ait çakışmalı kütüphane belleği, tarihi saklayan, tutan, hapseden mimari yapının içine dahil ediyor bizi.

Elena Tezak ve Benjamin Maus, İstanbul içinde karşılaştıkları nesneleri bir tür süzgeçten geçirerek yeniden yorumla karşımıza çıkarıyorlar ve artık ne altın zincirler ne de tabureler bizim için eski anlamlarına sahip oluyor. Bilal Yılmaz içini sanki bir merak odası, kabine nadire (*cabinet de curiosité*) olarak tasarladığı bavulunu açtığında Depo duvarlarında meraklı bir göz olarak ışığıyla haritayı tarayan optik birim ve ona eşlik eden dia döndürücü mekanizmayla teknoloji çağında tarihe bakışımıza bir aracı olmaya çalışıyor. Juliane Eirich, fotoğraflarını çekerken uzun yürüyüşler yapıyor ve dijital notlar alıyor; seçtiği nesneye daha sonra yeniden gidiyor ve büyük formatta çekimini yapıyor. Onun için bu sergide Benjamin'in tezlerine bakarken, yazılı tarihin oluşmasında nelerin dışarıda kaldığına dikkat çekiyor ve belki de dışarda bırakılanı yüceltiyor. Artık bir plastik çatal kendinden beklenen büyüklüğü aşabilir ve yeni bir tarihyazımına yol açabilir. Tıpkı Lara Ögel'in Baba ve Gri isimli çalışmasında olduğu gibi; bir babadan arta kalan boşluk ya da duvarın üst üste boyanan halinin anıtsallaşması. Neriman Polat, Benjamin'in pasajlarıyla ilişkilendirdiği avm'lere siyah beyaz bakıyor ve yeniden oluşan mekân tek bir avm gibi; avm inşaatlarında ölen işçilerin listesiyle karşılaşlığımız anda bir büyü bozumuyla daha yüzleşiyoruz. Andreas Töpfer iki farklı desen duvarında, İstanbul'u bir turist olarak yaşamak ile İstanbul'u basından yaşamak arasındaki gerilimli ilişkiye sokuyor bizi.

Benjamin'in İstanbul ile ilişkilenmesinde önemli bir noktada duran bu serginin tek başına bırakılmaması, kapsamlı bir kitapçık ve etkinlik dizisiyle desteklenmesi de çok değerli. Seminerlerde "Benjamin ve Materyal(izm)", "Benjamin ve Kentsel Mekân" başlıklarında sanatçıların projelerinden bahsetme olanağının olması, "Bugün Benjamin" panelinde Aslı Odman, Derya Özkan, Meltem Ahıska ve Susan Buck-Morss'u beraber dinlenme olanağının sağlanması, içinden geçtiğimiz şu kasvetli günlerde geleceğe kaynaklık edecek oldukça kıymetli anlardı. "Meleğin derinlemesine görüşü vardır. Yukarılardan çok korkunç tek bir olay görür, her şey birbiriyle bağlantılıdır, bizler ise aşağıda sadece irrasyonel olan zirkin bir olayın ardından gelen başka bir olay [görmekteyiz]."[1] Geçmekte olduğumuz eşikte sadece ileriye doğru değil, aynı anda geçmişe ve geleceğe ve şimdiye bakma zorunluluğumuz var; bu zor eylemi gerçekleştirebilmek için araçlarımızı ve dillerimizi çoğaltmalıyız. Bu sergiyle bunları hatırlamamıza olanak sağlayan "Walter Benjamin ve Her Anıyla Alıntılanan Geçmiş"... Bir eczaneden çok bir müze olan mekânın içinde hayatının büyük bir kısmını geçiren ve geçirmekte olan, eczacıdan öte bir simyacı olan Melih Ziya Sezer'in 1989 yılında yazdığı Geçerlilik başlıklı şiiriyle bitirelim: "Ölmek için / Olmak lazımdı / Çalıştım"

DİPNOTLAR

1 Walter Benjamin, Tarih Kavramı Üzerine, Pasajlar, çev. Ahmet Cemal (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999), s. 57.

2 Walter Benjamin, Bir Berlin Çocukluk, ç.y. Tevfik Turan (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2014), s. 18.

3 Esther Leslie, Tüylerdeler, Hamamlar, Melekler: Kurt Schwitters ve Walter Benjamin, NOD, Ocak 2016, s. 13.

ORIENT-INSTITUT'TA SUNUM:

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA İKİNCİ NESİL İTALYAN GÖÇMENLER

15 Haziran 2016 günü Orient-Institut'ta, CETOBaC ve Orient-Institut bursiyerlerinden Marie Bossaert "Osmanlı İmparatorluğu'nda İkinci Nesil İtalyan Göçmenler" başlıklı bir sunum gerçekleştirdi.

Marie Bossaert.

BERAT SEÇKİN DEMİROK

Konuşmasına başlarken "ikinci nesil İtalyanlar"dan kastettiğinin, Osmanlı İmparatorluğu'nda bir ya da iki İtalyan ebeveynden doğan İtalyanlar olduğunu belirten Marie Bossaert, ikinci nesil kategorisinin Osmanlılık kavramına ışık tutabileceğini ve bununla birlikte İtalyanlık ile Osmanlılık ve diğer kimlikler arasındaki bağlantıları gösterebileceğini, 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki toplumsal etkileşimlere dair fikir sağlayabileceğini aktardı. Hipotezinin bu konunun aynı zamanda Osmanlı tarihinin bir parçası olarak da addedilmesi gerektiği olduğunu söyleyen Bossaert, kendi yaklaşımının, tarihin bu kesitini hem İtalyanlaştırmak hem de Osmanlılaştırmak olduğunu vurguladı.

19. yüzyıl boyunca Osmanlı İmparatorluğu'na doğru İtalyan göç dalgalarının gündeme geldiğini; bunların sebeplerinden ilkinin siyasi olduğunu ve bu göçmenlerin, tarihte Risorgimento olarak anılan İtalya Birliği döneminin 1821, 1848 ve 1849 senelerindeki siyasi çalkantılardan sonra sürgün edildiğini; ikinci sebebin İtalya'daki işsizliğe karşın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki iş imkânları dolayısıyla iktisadi olduğunu ifade etti.

İtalyan göçmenlerin Osmanlı İmparatorluğu'nda kendilerine yeni bir kariyer inşa edebilmelerine örnek olarak Antonio Perrini adında, İstanbul'da bir firma kurmuş olan bir İtalyan'dan bahsetti ve İstanbul'da doğan oğullarının, sonrasında bu firmayı devralmış olduğunu söyledi. Bu tür göçmenlere ait bilgilere ise, 19. yüzyılda İstanbul'da yaşamış olan Angiolo Mori'nin İtalyan Ticaret Odası için kaleme aldığı *Gli Italiani a Constantinopoli* ismindeki monograf vasıtasıyla ulaştığını kaydetti.

Siyasi ve iktisadi sebeplerin yanı sıra, İtalyan göç dalgalarına ait varoluşsal bir sebebin de öne sürülebileceğini belirterek, bazı göçmenler için yeni bir ülkede yeni bir yaşam inşa etmenin bir tür macera olduğunu, bazıları için ise bunun Doğu'ya olan ilgiden kaynaklandığını ifade etti. Ayrıca bu sebeplerin ayrı ayrı ele alınamayacağının, hepsinin iç içe geçmiş olduğunun altını çizdi.

İtalyanların büyük çoğunluğunun Osmanlı sistemine ve Osmanlı toplumuna entegre olabildiğini aktaran Bossaert, Sultan II. Mahmud döneminde süvarileri talim eden ve sonrasında Sultan'ın kişisel danışmanı olan Giovanni Timoteo Calosso'yu ve Sultan II. Abdülhamid dönemi ressamı Fausto Zonaro'yu buna örnek gösterdi.

İtalyan göçmenlerin ülkelerini terk etme sebeplerinin aynı zamanda geri dönmeme sebepleri de olduğunu söyleyerek, bununla birlikte bu göçlerin çoğunlukla siyasi olmasından ötürü, göçmenlerin 1860'lı yıllarda ve özellikle İtalyan Birliği sağlandıktan sonra ülkelerine geri döndüklerini; Osmanlı İmparatorluğu'nda bir yaşam kurmuş olanların ise geri dönmediğini ifade etti.

İstanbul'daki İtalyan göçmenlerinin sayısını belirtmenin zor olduğunu kaydeden Bossaert, bunun her İtalyanın konsolosluğa ismini yazdırmamış olmasından ileri geldiğini belirtti. Bununla birlikte, Angiolo Mori'nin adı geçen monografında 19. yüzyılda İstanbul'da kayıtlı İtalyan göçmenlerin sayısını 9000 olarak verdiğini, fakat resmi olmayan rakamlarla birlikte bunun 12.500 ila 14.000 arasında olabileceğini yazdığını ifade etti. Tüm kayıtlı kişilerin İtalyan olmadığını da aktararak, bazı kimselerin korunmak için milliyet değiştirdiğini belirtti. Kendisinin 19. yüzyılın ikinci yarısından İtalya-Osmanlı savaşlarına kadar olan tahmininin ise birkaç binden ibaret olduğunu söyledi.

Marie Bossaert devamla, konsolosluğa kişinin kaydının olmasının o kişiyi İtalyan yapmayacağını; ilk olarak İtalyan kaynaklarında,

özellikle diplomatik olanlarında bu kişilerin net olarak İtalyan ya da İtalyan olmak zorunda addedildiğini ve bu kimlik inşasının yeni ulus-devletin oluşumuna katkı sağlamak adına gerçekleştirildiğini; Osmanlı İmparatorluğu'ndaki İtalyan kimliğinin inşasının çeşitli kanallar vasıtasıyla gerçekleştirilmeye çalıştığını anlattı. Bunlardan ilkinin Konstantinopol'deki İtalyan İşçiler Derneği olduğunu ve bu derneğin hem İtalya'da hem de İtalya dışında mevcut bulunmuş daha büyük bir yapılaşmanın bir parçası olduğunu, İstanbul şubesinin ise 1863 senesinde İtalyan vatanseverler tarafından kurulmuş olduğunu, ana amaçlarından birinin de İtalyan menşeli insanların birbiriyle ve vatanlarıyla olan bağlantılarını sürdürmek ve güçlendirmek olduğunu söyledi. Bu amaçları gerçekleştirmek adına Roma'nın ele geçirilmesini sadece dernek üyeleri ile değil tüm İtalyanlarla her yıl kutlamak gibi faaliyetlerin gerçekleştirildiğini de sözlerine ekledi.

Dernek üyeleri dikkate alındığında ise, ilk göze çarpanın derneğin vatanseverlik misyonuyla el ele giden soylulaştırma olduğuna dikkat çekti, buna ek olarak İstanbul'da doğmuş ikinci nesil üyelerin sayısının yüksekliğini belirtti. Başlangıçta her on üyeden sadece birinin İstanbul'da doğmuş üyelerden olduğunun, fakat otuz sene kadar sonra üyelerin üçte birinin İstanbul'da doğmuş kişilerden oluştuğunun altını çizdi. 1866 senesinde İstanbul'da doğmuş üyelerin sayısı 48 iken, 1890 senesinde bu sayının 310'a çıktığını ve 1885-1886 senelerinde dernek üyelerinin yarısının ikinci nesil üyelerden oluştuğunu, bu bilgilere de dernek arşivlerindeki üye kayıtlarından ulaşabildiğini ifade etti.

Üyelerin genellikle baba-oğul ya da kardeşler şeklinde kaydolduğunu belirten Bossaert, baba-oğul şeklinde kaydolan üyelere örnek olarak 1863'te derneğe kaydolan Antonio Perrini ile yirmi yıl sonra derneğe kaydolan oğlu Giovanni Battista'dan, kardeşler şeklinde kaydolan üyelere örnek olarak da Selvelli Kardeşler'den ve bu aileye mensup, hâlâ İstanbul'da yaşamakta olan Miguel Selvelli'den bahsetti. Derneğin faaliyetlerinden bir başkasının da yoğun olarak eğitim-öğretim olduğunu aktaran Bossaert, İtalyanların bu anlamda Osmanlı İmparatorluğu'nda diğer Avrupa ülkelerinden geç kalmasının bu yoğunlaşmaya sebebiyet verdiğini; 1890'lı yıllarda İtalyanların çok yoğun bir eğitim programını, dönemin başbakanı Francesco Crispi'nin emriyle başlattıklarını; bu eğitim-öğretim faaliyetinin, göçmenlik sorununa karşın bir çözüm olarak yürütülen siyasi bir projenin parçası olduğunu ve göçmenleri vatanlarına bağlamak adına yürütüldüğünü anlattı.

Projenin dünya çapında yürütüldüğünü, fakat Akdeniz havzasına özellikle önem verildiğini vurgulayarak, bu sebepten Osmanlı İmparatorluğu'nda birkaç okulun kurulduğunu ve İstanbul'da da Pera, Galata ve Pangaltı'da olmak üzere ilkokulların ve bir meslekî ticaret okulunun bulunduğunu aktardı. Bu okulların sadece öğretim mekânları değil, özellikle İtalyan dili vasıtasıyla İtalyan kültürünün aktarım merkezleri de olduğunu, İtalyancanın da ayrıca dönemin İstanbul'daki Avrupalıları arasında kullanılan bir dil olduğunu fakat 19. yüzyılda zamanla Fransızcayla yer değiştirdiğini belirtti.

Dönemin İtalyan otoritelerinin amacının sadece İtalyanların ülkeleriyle bağlarını oluşturmak değil, aynı zamanda İtalyanları İtalyanca konuşturmak olduğuna dikkat çekerek, kendisinin Orient-Institut ile işbirliğinde bulunarak yayımladığı, 1870'lerdeki gizli bir diplomatik göreve ait günlükte de İtalyanca konuşturmakla ilgili sorunların yoğunlukla yer aldığının da altını çizdi.

İtalyanlaştırmak yolunda otoritelerin İtalyan göçmenlerin vatanseverliklerinden kaynaklanması hasebiyle dönemin İstanbul'daki İtalyanlarının gururla bağlı oldukları İtalyan tarihini ve İstanbul'daki İtalyan topluluğunun mirasını da kullandıklarını, fakat aynı zamanda engellerle de karşılaştıklarını anlatan Bossaert, bunlardan ilkinin İtalyan kurumlarına dair önyargılar olduğunu ve bu önyargıya, bu kurumlar haricinde bulunan ve özellikle okuma-yazma bilmeyip Osmanlı İmparatorluğu'na sadece iş bulmayı gelmiş işçilerden oluşan kesimin sahip olduğunu ifade etti. Bossaert, eğitim-öğretim faaliyetlerine de İtalyanlardan çok Rumların, Ermenilerin, Müslümanların ve Yahudilerin katıldığını, İtalyanların ise kendi çocuklarını Fransız okullarına ya da Frankofon okullara gönderdiğini söyledi ve bunun sebeplerini Fransız kurumlarının daha prestijli olması, Fransızcanın iş bulabilmek açısından daha yararlı olması, İtalyan eğitim-öğretiminin kalitesinin düşük olması ve yerel dillerin de eğitimde kullanılıyor olması şeklinde sıraladı. İtalyan çocuklarının İtalyan okullarına gittiklerinde özel bir eğitim aldıklarını fakat çokkültürlü bir ortamda yetiştiklerini ve bu durumun ailelerinin karakterlerini de yansıttığını; bu ailelerin dönem boyunca çokça eleştirildiğini; bu eleştirmenlerden birinin de Meslekî Ticaret Okulu müdürü, profesör ve aynı zamanda Dante Alighieri Derneği başkanı Giuseppe Zaccagnini olduğunu söyledi.

Bossaert'in aktardığına göre Zaccagnini, İtalyan topluluğundaki bu durumu bir ihanet olarak görmüş ve son yıllarda yerli ailelerle karışımın fazlaca sıklaştığını ve bunun hem şehrin hem de kimliklerini değiştirdiğini; artık İtalyanının ne konuştuğunu ne de anlaşıldığını; İtalyan bir büyükbaba ile Ermeni bir büyükanne, İtalyan baba ve Rum anne, Osmanlı anne ve Rus baba gibi örneklere çokça rastlanabildiğini söylemişti. İkinci neslin sadece İtalyan

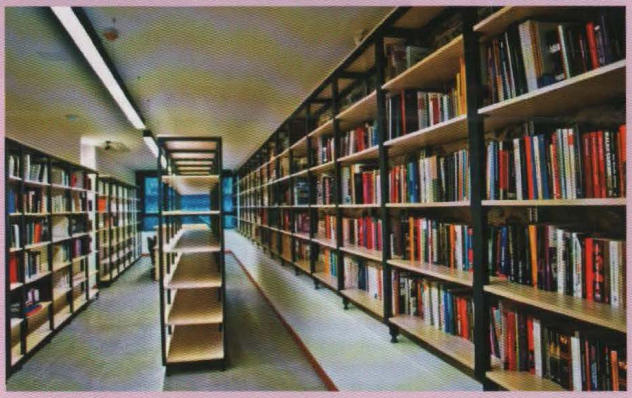
Fausto Zonaro, "Odalık, Deniz Seyri", tuval üzerine yağlıboya, 40 x 66 cm.

olmadığını, Levanten de sayılamayacağını fakat aslen Osmanlı addedilebileceklerini belirten Bossaert, ayrıca bu insanları İtalyan ya da Levanten gibi kimliklere sığdırmanın onların yaşamlarını açıklamak konusunda yardımcı olamayacağını vurguladı. Bu durumu kişi üzerinden örnekleyerek, 1848 olayları sonrası Lombardi'den sürgün edilmiş bir vatanseverin oğlu olan, 1868 senesinde İstanbul'da doğan Angelo Scanziani'den söz etti. Galatasaray Lisesi'nden mezun olan Scanziani, 1890 senesinde İtalyan okullarında Türkçe öğretmeni olarak birkaç sene çalışmış, Sultan II. Abdülhamid adına tercümanlık ve sekreterlik yapmış, ayrıca İtalyan Büyükelçiliği için de tercümanlık faaliyetlerinde bulunmuştu ve Sultan için gerçekleştirdiği faaliyetler İtalyanlar için gerçekleştirdiği faaliyetlerden fazla olmuştu. İki devlet tarafından da övülen Scanziani, Türkçenin gramerini ve çalışma kitaplarını İtalyanca yazıp İtalyanlara tanıtmakla bir yandan İtalyanlığın temsilcisi olarak anılmış, ayrıca İtalyan topluluğunda da sağlam bir yer edinmişti; diğer yandan İtalyanlar tarafından ödüllendirilmeden önce Osmanlılar tarafından Osmaniye ve Mecidiye nişanlarıyla ödüllendirilmişti. Sadece Scanziani'nin değil, yirmi senelik bir zaman diliminde yirmi bir kadar benzer örneğin de ele alınabileceğini ifade eden Bossaert, bu öğretmenlerin ya İtalyan-Osmanlı olduğunu ya da farklı kimliklerden Osmanlı olduğunu sözlerine ekledi. İkinci nesil göçmenlerin işlerinin değişimine sebep olabilecek faktörlerden birinin bu kişilerin dil yeteneği olduğunu, sadece Türkçe ve İtalyanca değil aynı zamanda Fransızca, Farsça ve Arapça bilen Scanziani örneğinden hareketle açıkladı. Dil yeteneği örneğinden ve İtalya'da okumuş bir Osmanlı Ermenisi örneğinden hareketle ikinci nesil İtalyanların, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki hemşehrileriyle hem dil, hem de ortak bir geçmiş paylaştığını sözlerine ekledi. Osmanlı topraklarındaki ikinci nesil İtalyanların, Osmanlıların ve özellikle Osmanlı elit sınıfının kaynaşması açısından Galatasaray Lisesi'ni örnek veren Bossaert, bu kurumla ilgili yayınların bu kaynaşmanın ne kadar fazla başarıya ulaştığını gösterdiğini ifade etti. Scanziani'nin yazdığı Türkçe gramer kitabı İtalyan diplomatlar tarafından İtalyanlığa hizmet eden bir kitap sayılıyor olmakla birlikte, aslında Osmanlı elitlerine ve Osmanlılığa katkı yapmıştı ve bu örnekte de olduğu gibi ikinci nesil İtalyanlar İtalyanlıktan ziyade Osmanlılığa katkıda bulunmuştu. İkinci neslin bağlılık sorunsalına da işaret eden Bossaert, buna örnek olarak 1911-1912 senelerindeki İtalyan-Osmanlı savaşları sonucunda zorlama nedeniyle neredeyse tüm İtalyanların Osmanlı toprakları dışına çıkarıldığını, ancak Selvelli ailesi gibi ailelerin Osmanlılarla olan bağlantıları sayesinde burada kalabilmek için ellerinden geleni yaptıklarını ve istisnadan sayılabileceklerini aktardı. Bossaert son olarak, ülkeden ayrılanlardan büyük bir kesimin Libya'ya gittiğini ve bu kişilerin kurumlara yazdıklara mektuplarda İtalya'ya sadakatlerini, kendi Avrupa ve Doğu dillerine olan hâkimiyetlerini ve Osmanlı geçmişlerini vurguladıklarının altını çizdi.

HRANT DİNK VAKFI KÜTÜPHANESİ

Kısa süre önce Hrant Dink Vakfı bünyesinde, Ermeni Araştırmaları ve Türkiye'deki azınlıklar alanındaki çalışmaların kaynak ihtiyacını karşılamaya yönelik bir araştırma kütüphanesi açıldı. 20 bin kitap kapasitesi taşıyan ve çeşitli araştırma malzemeleri de içeren, üyelerinin katkılarıyla daha da gelişmesi öngörülen kütüphanenin amacı, "özellikle Ermeni kültürü ve tarihi üzerine çalışan araştırmacılara, öğrencilere ve Ermeni toplumuna, sistematik ve bilimsel bir şekilde hizmet vermek" olarak tanımlanıyor. Bu kapsamda, tarih, kültür, sanat ve azınlık sorunları alanları, kütüphane kaynaklarının kullanılmasıyla çalışma yapılabilecek öncelikli araştırma alanları olarak öne çıkıyor.

Kütüphane koleksiyonunun temellerinden birini Hrant Dink'in kişisel koleksiyonu oluşturuyor. Bunun yanı sıra toplu olarak bağışlanan koleksiyonlar, çeşitli dönemlerde ve çeşitli biçimlerde vakfa bağışlanan kitaplar, süreli yayınlar ve kitap dışı belgeler ile, Hrant Dink Vakfı'nın proje üretimi süreçlerinde satın alınan kitap ve belgeler de, giderek zenginleşmesi öngörülen kütüphane içeriğinin önemli bir kısmını meydana getiriyor. Kitap ve belgelerin içinde Ermenice ve Türkçe olanlar çoğunluğu oluşturuyor. Diğer yandan, İngilizce, Almanca ve Fransızca gibi uluslararası akademik literatürde ağırlık oluşturan dillerde kaleme alınmış çok sayıda kaynağın yanı sıra, Kürtçe, Arapça, Süryanice, Yunanca gibi Doğu dillerinde yayımlanmış materyaller de kütüphanede mevcut.

Hrant Dink Vakfı Kütüphanesi üyelerinin koleksiyona yeni kaynakların eklenmesi için önerilerde bulunması, ayrıca araştırmacıların kütüphanede bulamadıkları kaynakları bildirmesi ve tüm bu öneri ve taleplerin dikkate alınmasıyla kütüphaneye yeni çalışma ve kaynakların eklenmesi öngörülüyor. Öte yandan bir form doldurarak ve belirlenmiş meblağda bağış yaparak üye olan araştırmacılara, koleksiyondaki yenilenmeler konusunda düzenli olarak bilgi verilmesi planlanıyor.

Katalogda yer alan kaynakları www.hrantdink.org/library adresi üzerinden çevrimiçi olarak görüntülemek mümkün.

Anarad Hığutyun Binası'nda yer alan kütüphanenin çalışma saatleri ise şu şekilde belirlendi: Pazartesi: 10.00-18.00, Salı: 10.00-18.30, Çarşamba: 12.00-22.00, Cuma: 10.00-18.00 ve Cumartesi: 10.00-18.00.

HABERLER

"GENÇLER CİHAN HARBİ'Nİ FARKLI PERSPEKTİFLERDEN TARTIŞIYOR VE YAZIYOR"DA FİNAL

Tarih Vakfı'nın yürütücülüğü altında devam eden "Gençler Cihan Harbi'ni Farklı Perspektiflerden Tartışıyor ve Yazıyor" projesinin finali 29 Mayıs 2016 tarihinde Terakki Vakfı Okulları'nın ev sahipliğinde gerçekleştirildi. İstanbul'da eğitim veren dokuz özel okuldan yetmiş iki öğrenci ile otuz iki öğretmeni üç akademisyenin danışmanlığında bir araya getiren bu kolektif ve deneysel çalışmanın sonuçları gençler tarafından sunuldu.

Proje katılımcısı gençler, yazılı ve görsel dayanaklardan yola çıkarak oluşturdukları ve farklı bakış açılarını yansıtan, özgün, alternatif ve eleştirel tarih anlatılarını dinleyicilerle paylaştı. Yapılan sunumların ardından Prof. Dr. Yücel Kabapınar, Doç.Dr. Meltem Toksöz, Doç.Dr. Erol Köroğlu ve Ayşe Hür'ün katılımıyla gerçekleşen kapanış panelinde ise gençlerin sunumları değerlendirildi.

29 Mayıs günü itibariyle tamamlanan projeye katılan okullar ve çalıştıkları temalar şu şekilde sıralandı:

İELEV Eğitim Kurumları: "Cephe Gerisindeki Hayat: Çocuklar"

Özel FMV Işık Ispartakule Ortaokulu: "Cephe Gerisindeki Hayat: Kadınlar"

VKV Koç Özel Lisesi-TVO Özel Tepeören Anadolu Lisesi: "Savaş Teknolojilerinin Savaşa Etkisi"

TVO Özel Şişli Terakki Lisesi-Ulus Özel Musevi Ortaokulu ve Lisesi: "Siper Savaşı ve Siper Yaşamı"

Özel ALEV Ortaokulu ve Lisesi-Özel ALKEV Ortaokulu: "Propaganda ve İdeoloji"

Özel ENKA Ortaokulu: "Savaş Karşıtı Görüşler: 'Barış'"

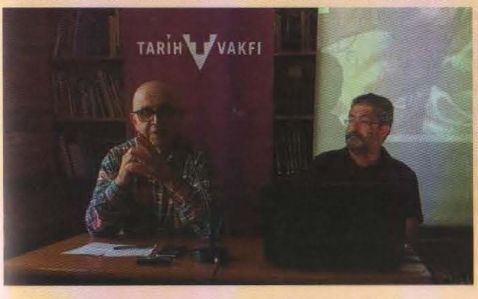
Özel Sezin Ortaokulu ve Lisesi: "Savaşın Yazınsal Türlere Yansıması"

VANGELIS KECHRIOTIS PERŞEMBE KONUŞMALARI

Bu dönem Vangelis Kechriotis Perşembe Konuşmaları, Tarih Vakfı'nın öncülük ettiği metodolojik/historiyografik konular üzerine odaklanıyor, farklı kuşaklarla diyalog içinde nereden nereye gelindiğinin izlerini sürüyor; resmi tarih ve versiyonlarından kurtulma, tek yönlü ve sesli kaynakları çeşitlendirmeye çalışıp zihin açıcı yeni sorulara yönelme bu toplantıların hedeflerinin başında geliyor.

"Tarih Vakfı 25. Yıl Sohbetleri: Tarihimize ve Tarihçiliğe Bakışlar" dizisinin 9 Haziran günkü toplantısının başlığı "Kültür Tarihi" oldu. Toplantıda konuşmacılardan Zafer Toprak "Dünyada ve Türkiye'de Kültür Tarihçiliğinin Evrimi" başlıklı bir sunum yaparken, Güçlü Tülüveli'nin konu başlığı da "Sosyal Tarihin Son Otuz Yıldaki Gelişimi ve Yeniçağ Osmanlı Tarihine Yansımaları" oldu.

25. YIL BELGESELLERİNE "ZİLAN" VE "İMROZ İLE DEVAM EDİLDİ

Tarih Vakfı'nın 25. yılı vesilesiyle düzenlenen etkinlikler kapsamında, vakıf binasında "Tarih-Bellek-Belgesel" başlığı altında düzenlenen ücretsiz belgesel film gösterimi ve tartışma etkinliklerine 8 Haziran Çarşamba akşamı "Zilan" ve "İmroz" isimli kısa filmlerle devam edildi. Bu ayki gösterime tartışmacı olarak katılan isim, Sabancı Üniversitesi Sanat ve Sosyal Bilimler Fakültesi Öğretim Üyesi Ayşe Ozil oldu.

Haziran ayı gösterimi için seçilen kısa filmlerin her ikisi de geride bıraktığımız Şubat ayında, Anadolu Kültür ve Diyarbakır Sanat Merkezi tarafından koordine edilen "Hatırlamak ve Anlatmak için Şehre BAK" projesi kapsamında çekilmişti.

Yönetmenliğini Derya Gümüş ve Özgür Hiçyılmaz'ın yaptığı "Zilan", 1930 yılındaki Ağrı-Zilan kaltlamından sağ kurtulduktan sonra Batı Illerine göç ettirilenlerin izini sürmeyi çalışıyor. Filmde biri Vanlı, diğeri Rizeli olan iki genç, ailelerinin belleklerini kayda almak ve yaşanan felaketin onlar üzerindeki etkilerini görmek amacıyla, Zilanlıların göç ettirildiği Batı Anadolu şehirlerinden birini ziyaret ediyor. Yönetmenliğini Murat Yüksel, Onur Tekin ve Zehra Güzel'in yaptığı *IMBPOΣ* (İmroz) ise, bugün Gökçeada ismini taşıyan adada yaşayan insanların hikâyelerine odaklanıyor. Ada sakini Rumların, kimliğin ötesine geçen aidiyet duygularını ele alan film aynı zamanda bir cezaevinin kurulmasıyla "hüzün adası"na dönüşen adanın mekânlarını izleyiciye sunuyor.

25. yıl etkinlikleri kapsamında Nisan ayından bu yana iki farklı disiplin olan tarih ile sinema dili arasındaki ilişkiyi ele almak amacıyla düzenlenen ve "Farklı Türkiyelilik hallerini" yansıtan etkinlikler, önümüzdeki aylarda da devam edecek.

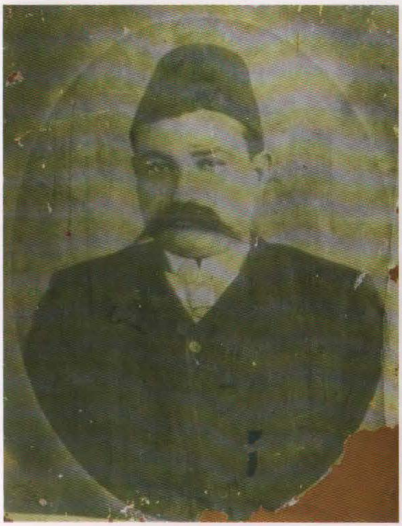

ANTALYA'DA BİR DEVR-İ SÂBIK MÜTEGALLİBESİ: ÖMER LÜTFİ EFENDİ LÜLÜ (1859-1912)

EVREN DAYAR

Ömer Lütfi Efendi Lülü 1859 yılında Antalya Kaleiçi'nde doğmuş, babası Abdülhamid Efendi'nin teşvikiyle çok küçük yaşta ticarete atılmıştı; kereste ticaretinin sunduğu imkânlardan sonuna kadar yararlanmasını bilmiş ve kısa bir süre içinde Antalya'nın en varlıklı tüccarı olmayı başarmıştı. Fakat hayatı nüfuzunun sonsuz olduğunun düşünüldüğü bir tarihte, kimsenin tahmin etmediği bir şekilde son buldu.

Ömer Lütfi Efendi Lülü 1912 yılının ilk günü öldürüldüğünde Antalya'nın en varlıklı tüccarı, en muteber eşrafıydı. Nüfuzunun kısa bir dönem için sarsıldığı Hüseyin Kenan Paşa'nın mutasarrıflık dönemi hariç tutulursa, hayatının son otuz yılında İdare Meclisi üyeliği başta olmak üzere, Ticaret ve Ziraat Odası başkanlığı, belediye reisliği gibi birçok önemli mevkiyi ya elinde bulundurmuş ya da kendisi gibi Mısır kökenli avenelerini bu mevkilere istihdam etmişti. Bu şekilde şehrin idari ve ticari müesseselerine mutlak bir surette hâkim olmuş, Antalya'nın çok ötelerinde de tanınmasına vesile olan muazzam bir şöhret edinmişti.

Ömer Lütfi Efendi Lülü.

Bir taşra mütegallibesi olan Ömer Lütfi Efendi'nin ikbali hakkında fazla ayrıntıya girmeden sadece birkaç hususun altı çizilmek istenseydi eğer, iş hayatının ilk yıllarının ortalama bir tüccarın çok da göze çarpmayan girişimlerinden ibaret olduğuna işaret edilebilir, kısa bir süre içinde aile bağlarının kendisine verdiği imkânları kullanmasını bildiği, fakat sadece bununla da yetinmediği, 19. yüzyılın ikinci yarısında kereste ticaretinin Antalya için sahip olduğu önemi çok çabuk kavradığı söylenebilirdi.[1] Gerçekten de, Antalya'da tahıl ticaretinin giderek itibar kaybettiği 19. yüzyılın sonlarında kereste ticaretinin imkânlarından en çok faydalanan kişi olmuş,[2] bu hususta hısımlarıyla, sözgelimi amcası Ali Rıza Efendi Lülü'yle bile ihtilafa düşmekten çekinmemişti.[3]

Şüphesiz bu nüfuz hiç de kolay elde edilmiş değildi; Ömer Lütfi Efendi bunun için sadece talihinin kendisine tanıdığı fırsatlardan cömertçe faydalanmakla yetinmemişti. Her şeyden önce 19. yüzyılın sonlarında kendisinin ve ailesinin Antalya'daki en büyük muarızı Moralı Cemal Bey'in nüfuzunu kırması gerekmiş, Hüseyin Kenan Paşa gibi bir mutasarrıfla kıyasıya mücadele etmiş, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Cemal Bey'in oğlu Münir Bey ve taraftarlarının hasmane girişimlerine direnebilmişti. En güç şartlarda bile aleyhindeki tüm tertipleri boşa çıkardığı gerçekti, çünkü çağdaşı bir Antalyalının da vurguladığı gibi o "fevkalade zeki ve müteşebbis"ti.[4]

Ne var ki Ömer Lütfi Efendi'yi ikbal sahibi yapan tüm koşullar, bu denli muktedir bir tüccar için hiç beklenmedik bir son da hazırlamış, hayatının kimsenin tahmin etmediği bir şekilde, kereste işçisi olarak istihdam ettiği Tahtacılar tarafından öldürülmesiyle son bulmasına yol açmıştı. Onun ölümünden bir sene sonra ise talihin ilginç bir tesadüfü sonucu muarızı Moralı Cemal Bey'in oğlu Münir Bey de "bilâ-veled" vefat etmiş,[5] bu suretle iki aile arasındaki amansız iktidar mücadelesi —Ömer Lütfi Efendi'nin ölümünü bekliyor-

19. yüzyılın sonlarında Antalya iskelesi.

Karl Grafen von Lanckoronski, *Pamphylia ve Pisidia Kentleri*, Cilt: I, çev. S. Bulgurlu Gün, Antalya, 2004, s. IV.

muşçasına– kendiliğinden nihayete ermişti.

ANTALYA'DA ARAP MUHACİRLER VE ÖMER LÜTFİ EFENDİ

Ömer Lütfi Efendi Lülü'nün babası, Antalya İdare Meclisi azalarından hayriye tüccarı Abdülhamid Efendi Lülü'ydü.[6] Aslen Mısırlı olan Lülü ailesinin, hakkında bilgi edinebildiğimiz Antalya'daki ilk temsilcisi ise Abdülhamid Efendi'nin babası İbrahim Ağa Lülü'dür. Antalya Gümrüğü'nün Haziran 1841 verilerini içeren hasılat defterinde İbrahim Ağa, Mısır ve Antalya arasında ticaret yapan, Mısır'dan getirdiği kahve ve şeker gibi ürünleri Antalya'da satan ya da Isparta'ya sevk eden bir tüccar olarak zikredilmiştir.[7]

İbrahim Ağa'nın babası Abdülhamid Efendi hakkında ise Antalya kaynaklı hiçbir bilgi günümüze ulaşmamıştır. Bu sebeple ailenin 1832'de kısa bir dönem için Antalya'nın da idaresini eline alan Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa tarafından şehre iskân edilmiş Arap tüccarlar arasında yer almış olması muhtemeldir.[8] Aile yine bu dönemde, belki de daha önce,[9] Antalya'ya iskân edilen ve kısa bir süre içinde Mısır ve Antalya arasındaki ticari ilişkilerden istifade ederek zenginliğini artıran Arap Hacı Ömer Ağa ve Arap Süleyman Efendi gibi dönemin diğer muteber Arap tüccarlarıyla ortaktı. Nitekim Ömer Lütfi Efendi'nin babası Abdülhamid Efendi, Arap Hacı Ömer Ağa ile Arap Süleyman Efendi'nin kefiliydi.[10] Ticari ilişkileri bulunan bu aileler arasında akrabalık ilişkisi de kurulmuştu.[11] Örneğin Ömer Lütfi Efendi'nin eşi Zübeyde Hanım,[12] Arap Süleyman Efendi'nin torunuydu.[13]

19. yüzyılın ikinci yarısında Lülülerin zenginliğini artıran ve 20. yüzyılın başlarına gelindiğinde bu zenginliği muazzam bir servete ve nüfuza tahvil eden esas gelişme, ticari girişimlerinin ve stratejik ilişkilerinin önemini inkâr etmek mümkün olmasa da, ailenin kereste ticaretinde ihtisaslaşmasıydı. Bu hususta müteşebbisliğinin mükâfatını alan ilk kişi ise Ömer Lütfi Efendi'nin amcası Ali Rıza Efendi Lülü olmuştu.[14] O, Ömer Lütfi Efendi'den daha önce şehrin sınırları dışına taşan bir ticari şöhret edinmiş, kereste ticaretinin nimetlerinden faydalanmasını bilmişti. Ali Rıza Efendi vefat ettiğinde 14 Ekim 1904 tarihinde kayıt altına alınan terekesinde mirasçılarına intikal eden servetinin değeri 1.262.187 kuruştu.[15] Kardeşi –Ömer Lütfi Efendi'nin babası– Abdülhamid Efendi'nin 496.647 kuruş değerindeki terekesi ise daha "mütevazı" bir servetin varlığını gösteriyordu.[16] İki servet arasındaki bu fark, gerçekte, ticari girişimlerini neredeyse tamamen kereste ticaretine hasreden bir tüccar ile İskenderiye'den getirdiği şeker ve kahve gibi ürünleri Antalya ve çevresinde satan bir tüccar arasındaki farktır. Öte yandan sahip olduğu bu büyük servetin Ali Rıza Efendi'nin nüfuzunu artırdığı da muhakkaktır. Bu nedenle Antalya Mutasarrıfı Hüseyin Kenan Paşa, Kaş Kaymakamı Nahid Bey, Teke Tahrirat Müdürü Fevaid Bey[17] ve Antalya Tabur Kumandanı Hasan Paşa[18] gibi birçok önemli memurun kendisine borçlu olmasına hiç şaşırmamak gerekir.

Ömer Lütfi Efendi'nin 2.518.521 kuruş değerindeki terekesi ise şüphesiz çok daha muazzam bir servetin varlığına delalet eder.[19] O, amcasının da fevkinde olan bu servetini kereste ticaretinin kendisine sunduğu imkânların dışında, memuru olduğu adli ve idari mevkilere borçluydu. Gerçekten de babası Abdülhamid Efendi'nin ölümünden sonra Ömer Lütfi Efendi, Mısır ve Antalya arasındaki kereste ticareti vasıtasıyla ailenin servetini artırma imkânına sahip olmuş, ailenin servetinin artışı, beraberinde nüfuzunun artışını da getirmişti. 1875'te çok genç yaşta ticaret mahkemesinin kâtibi olan ve birkaç sene bu görevi sürdüren Ömer

Ömer Lütfi Efendi günümüzde Antalya Kaleiçi Ömer Efendi Sokak'ta bulunan ve Kaleiçi'nin en büyük yapısı olan bu konakta oturuyordu. Ölümünden sonra terekesi avenelerinin üzerinde hak ve alacak iddia ettiği büyük bir mücadeleye konu olduğunda, eşi Zeliha Hatun bu mücadeleyi kazanabilmek için miras davasını gören Antalya Bidayet Mahkemesi reisiyle evlenmiş, bu şekilde mahkeme reisi Ömer Lütfi Efendi'nin Kaleiçi'ndeki muazzam konağına yerleşmişti.

Fotoğraf: Evren Dayar.

Lütfi Efendi sahip olduğu idari ve adli mevkiler açısından da muazzam bir kariyere sahipti.[20] Ticaret mahkemesi kâtipliğinden sonra hem Bidayet Mahkemesi Ceza Dairesi[21] hem de Hukuk Dairesi üyesi olmuştu.[22] İlki 1889 ila 1898,[23] diğeri 1904[24] ila 1908 seneleri arasında olmak üzere Antalya'da iki dönem belediye reisliği yapmış, belediye reisi olmadığı dönemde ise Ziraat ve Ticaret Odası başkanlığında bulunmuştu.[25] Bunların dışında senelerce Maarif,[26] Nafıa ve Muhacir İskân Komisyonları üyelikleri gibi idari görevler üstlenmiş,[27] 13 Haziran 1890'da ise "rütbe-i sâlise" ile taltif edilmişti.[28]

19. yüzyıl taşra hayatı söz konusu olduğunda adli ve idari mevkilerin ve sahip olunan rütbelerin servetin artırılması ve muhafaza edilmesinde çok önemli bir araç olduğu unutulmamalıdır.[29] Bu nedenle, sınırlı bir servete sahip taşra eşrafı dahi bu mevkileri ele geçirebilme, rütbelerle taltif edilebilme hususunda her zaman hevesli olmuştur. Ali Rıza Efendi Lülü ile kereste alışverişinde bulunan Lazkiye Mutasarrıfı'nın Antalyalı kereste tüccarlarının rütbe peşinde koştuğunu ve sadece bu rütbeler karşılığında kerestelerini ucuza satmaya razı göründüklerini vurgulamasının sebebi budur.[30] Ömer Lütfi Efendi gibi muazzam bir servetin sahibi olan bir tüccar için ise tüm bu mevkilerin önemi çok daha fazlaydı; adının birçok defa suiistimal iddialarıyla anılmış olmasının esas nedeni de buydu. Gerçekten de bu iddiaların mahiyetine bakıldığında, onun "kamu görevi" ile şahsi çıkarları arasında ayrım yapmakta güçlük çektiği izlenimine kapılmamak mümkün değildir.

ÖMER LÜTFİ EFENDİ VE MUARIZLARI

Sahip olduğu servetin yanı sıra elde ettiği adli ve idari mevkiler nedeniyle de Ömer Lütfi Efendi'nin birçok muarız edinmiş olması şaşırtıcı değildir. Hatta bu nedenle adı, bilhassa memur olduğu idari görevleri nedeniyle sık sık şikâyetlere de konu oluyordu. Örneğin belediye reisi olduğu dönemde, 21 Mart 1892 tarihinde Sadaret'e iletilen bir telgrafta belediye gelirlerini suiistimal ettiği, ancak aleyhindeki tahkikatın yarıda kaldığı iddia edilmişti.[31] Konuya ilişkin Konya Valisi'nin verdiği yanıtta ise belediye hesaplarının incelendiği, ancak hiçbir suiistimale tesadüf edilmediği, bu tür iddiaların Ömer Lütfi Efendi'nin muarızları tarafından ortaya atıldığı söyleniyordu.[32] 31 Ekim 1892'de Antalyalı Fehim, Babıâli'ye gönderdiği telgrafta, Ömer Lütfi Efendi ve arkadaşlarının suiistimallerini ihbar ettiğini, bu sebeple evinin basılıp darp edildiğini, ayrıca evinin kapısına adamlar yerleştirilerek ilgili makamlara şikâyette bulunmasının engellendiğini iddia etmişti.[33] Konuyla ilgili İstanbul'u bilgilendiren Konya Valisi bir kere daha Ömer Lütfi Efendi'yi himaye ediyor, Fehim'in "erbâb-ı rezaletten" olduğunu bildiriyordu.[34] 1893'te ise Ömer Lütfi Efendi'nin Antalya'ya gelen Çerkes muhacirlere yapılacak hanelerin kerestesini kişisel işleri için kullandığı iddiası ortaya atılmıştı. Bu iddianın sahibi, Ömer Lütfi Efendi'nin en büyük muarızı Moralı Cemal Bey'di.[35] Antalyalı Veli'nin 2 Nisan 1894 tarihinde Maliye Nezareti'ne ilettiği ihbarda ise Ömer Lütfi Efendi ve ortaklarının adı ruhsatsız kereste kestikleri, fakat bu konuda herhangi bir tahkikat yapılmamış olduğu şeklinde gündeme gelmişti.[36] 6 Eylül 1895'te Dâhiliye Nezareti'ne bir ihbarda bulunan Kosti de Antalya'da yaşanan kereste kaçakçılığının sorumlusunun Ömer Lütfi Efendi olduğunu söylemişti.[37]

Ömer Lütfi Efendi aleyhinde dile getirilmiş şikâyet ve ihbarların sayısı artırılabilir. Ancak burada önemli olan husus, bu ihbarların genellikle sonuçsuz kalmış olmasıdır. Gerçi Antalya eşrafının bu tür ihbarları aralarındaki iktidar mücadelesinde önemli bir araç olarak kullandığı, hatta bu tür ihbarların çoğu zaman iftira niteliği taşıdığı gerçek olsa da,[38] Ömer Lütfi Efendi aleyhindeki ihbarların içeriğini ve bu ihbarların araştırılmamasını önemsemek gerekir. Gerçekten de genellikle hakkındaki

soruşturmalar valilerin veya mutasarrıfların girişimleriyle peşinen sonuçsuz bırakılmıştı. Bu durum Ömer Lütfi Efendi'nin sahip olduğu nüfuzun göstergesi olarak kabul edilmelidir. Onun geçmişte bu şekilde himaye edilmiş olması Süleyman Mazhar tarafından *Mizan* gazetesinde neşredilen "Vilayette" başlıklı makaleye de konu olmuştu. Süleyman Mazhar makalesinde Ömer Lütfi Efendi'nin adını vererek dönemin Antalya Mutasarrıfı'nın kendisini himaye ettiğini "devr-i istibdâdın en şöhretli müteferridi, gâsıbı olmakla evlâd-ı vatanı kayd-ı esârette zebûn eden ve isâet-i vâkıası her dâire kaydıyla müsbet bulunan Ömer Lütfi Efendi'yi bizzat dönemin mutasarrıfı açıktan himâye ve sahâbet etmişti" sözleriyle dile getirmişti.[39]

Öte yandan, tüm bu örneklerin varlığına rağmen Ömer Lütfi Efendi'nin talihinin her zaman yaver gittiği de düşünülmemelidir. Hüseyin Kenan Paşa'nın Antalya'da mutasarrıf olarak bulunduğu 1901-1904 arasında çok sıkı bir takibata uğrayacak, bu dönemde kısa süre için de olsa nüfuzunu yitirecekti.

MUTASARRIF HÜSEYİN KENAN PAŞA VE ÖMER LÜTFİ EFENDİ

Hüseyin Kenan Paşa 1901 sonbaharında mutasarrıf olarak Antalya'ya geldi[40] ve üç sene bu görevde bulundu.[41] Adı, Antalya'da görev yapmış mutasarrıflar içinde en çok tartışılanlar arasındaydı. Bazen Konya Vilayeti'ni dahi tanımayan tavırlarının ardında ise sahip olduğu nüfuzu vardı. Yer yer pervasızlığa varan davranışlarını da kardeşi Ali Şamil Paşa'nın Üsküdar-Kadıköy muhafızı olmasına borçluydu.[42]

Antalya'da bulunduğu dönem zarfında Hüseyin Kenan Paşa'nın en büyük muarızı Ömer Lütfi Efendi olmuştu. İki ismin arasının açılmasına neden olan önemli gelişmeler –Ömer Lütfi Efendi'nin iddiasına göre– Hüseyin Kenan Paşa'nın, kendisi için inşa ettirdiği değirmen nedeniyle Ömer Lütfi Efendi'den 2.000 lira talep etmesi ve Ömer Lütfi Efendi'nin mülkü olan Kaya Yüzü Çiftliği'ni kendisine vermesini istemesiydi. Ömer Lütfi Efendi bu taleplere olumlu cevap vermemiş, bu sebeple Mutasarrıf Paşa ile arası açılmış ve "gadre uğramış"tı. İddiasına göre, Mutasarrıf Paşa ilk olarak Polis Komiseri Derviş Efendi'yi evinden getirterek darp etmiş, bu suretle onu Ömer Lütfi Efendi aleyhinde "şikâyetnâme" hazırlamaya zorlamıştı. Daha sonra onu tevkif edip işkenceye tabi tutmak için zabıtaları zorlamış, yirmi kadar zabıtayla konağını gözetim altına aldırmıştı. Bunun üzerine Ömer Lütfi Efendi kadın elbisesi giyerek Konya'ya firar etmeye mecbur kalmıştı.[43]

İddialara göre, Mutasarrıf Paşa zulmünü sadece Ömer Lütfi Efendi ile sınırlı tutmamış, onun akraba ve ortaklarına da zarar vermişti. Örneğin Ömer Lütfi Efendi'nin biraderi Mehmed Efendi'yi çiftliğinden "kaldırtmak" için girişimlerde bulunmuş, bu girişimi önceden haber alan Mehmed Efendi çiftliğinden kaçmak zorunda kalmıştı. Diğer birader Ahmed Efendi de Iğdır-Kardiç'te kereste ticaretiyle meşgulken zabıtalar vasıtasıyla tevkif edilmek istenince Meyis'e firar etmiş, fakat ellerine kelepçe vurularak Antalya'ya getirilmiş, altı saat tutuklu kaldıktan sonra kefaletle tahliye edilmişti. Bunların dışında Hüseyin Kenan Paşa köylere memurlar göndererek Ömer Lütfi Efendi aleyhinde şikâyetçi aramış, çiftliklerindeki çiftçi ve kereste ticaretinde istihdam ettiği Tahtacıları dağıtmış, kendisiyle ticari münasebeti olan tüccarları da ya tevkif ettirmiş ya da kefalete bağlamıştı.[44]

Belediye riyasetinden azledilmesine neden olan olayların üzerinden çok az zaman geçmesine rağmen Ömer Lütfi Efendi, 1911 yılına gelindiğinde eski nüfuzunu tekrar kazanmıştı. Ne var ki tüm şartların bir kere daha lehine döndüğü, tüm muarızlarına galip geldiği bu dönemde kader ona hiç beklenmedik bir son hazırlamıştı.

Hüseyin Kenan Paşa tüm bu iddialara farklı tarihlerde cevap vermiştir. Mutasarrıf Paşa'nın aleyhindeki iddialara ilişkin görüşleri Ömer Lütfi Efendi'nin kendisini azlettirmek istediği ve kentte ihtilal çıkarmak için bir dizi girişimde bulunduğu inancı etrafında şekillenmişti. Örneğin 8 Ekim 1904 tarihli tahriratında Ömer Lütfi Efendi'nin "bir kâbus-ı bela gibi"

Antalya Finike'de Tahtacılar (1892).

Ernst Kreckl, 1892 Yılında Güneydoğu, yay. haz. Nezih Başgelen, İstanbul, 2004, s. 271.

çeşitli zorbalıklarla ahaliye zulmettiğini, memurları ise tehdit ettiğini söylemiş; onun bunca zulüm ve iftiralarına karşı o zamana kadar sadece sabrettiğini, ancak hasmının "şımararak şirazeden çıktığını", kanuna muhalefet ederek "serkeşlik ettiğini" yazmıştı.[45] Mutasarrıf Paşa'nın dile getirdiği bir diğer husus ise hasmının

Antalya Finike'de Tahtacılar (1892).

Ernst Krickl, *1892 Lykia Günlüğü*, yay. haz. Nezih Başgelen, İstanbul, 2005, s. 273.

Mısırlı (Arap) olması ve Mısırlılarla ittifak ederek Antalya'yı tekeline almasıydı.[46] Ömer Lütfi Efendi'nin etnik kökenine ilişkin bu itham sonraki senelerde de sık sık dile getirilecekti.[47]

Hüseyin Kenan Paşa ve Ömer Lütfi Efendi arasındaki sürtüşmenin devam etmesi bir süre sonra Sadaret'in duruma müdahale etmesine neden oldu.[48] Bu dönemde olayların seyrini değiştirecek bir başka gelişme daha yaşanmıştı. Antalya Liva Kumandanı Binbaşı Mehmed'in bir ihbarında dile getirilen iddiaya göre, 19 Ekim 1904 gecesi Sarı Simonoğlu Nikola'nın Antalya iskelesinde inşa ettirdiği değirmen için –bu değirmenin gerçek sahibi güya Hüseyin Kenan Paşa idi– [49]Antalya surunun asar-ı atika niteliğindeki taşları sökülmüştü.[50] 31 Ekim 1904'te askeriye tarafından hazırlanan keşif raporunda da bu durum teyit edilmiş, iskelede inşa edilen değirmen için gece vakti gizlice sur taşlarının çıkartıldığı tespit edilmişti. Bu olayın ardında ise Hüseyin Kenan Paşa'nın olduğu iddia ediliyordu.[51]

Bu son gelişme Hüseyin Kenan Paşa'nın mutasarrıflıktan azledilmesinin temel gerekçesi haline getirilmişti. Gerçekten de Mutasarrıf Paşa'nın görevden el çektirilme kararında vurgulanan husus, özel bir inşaatta kullanılmak üzere tarihi Antalya surlarını yıktırması ve birçok şikâyete de neden olan hal ve hareketleriydi.[52] Bununla birlikte Hüseyin Kenan Paşa, Antalya'dan ayrıldıktan sonra bile Ömer Lütfi Efendi'nin peşini bırakmamıştı. Ömer Lütfi Efendi şahsi işleri için İstanbul'a gittiği bir tarihte, 27 Şubat 1906'da, Ali Şamil Paşa'nın emriyle Haydarpaşa'da "asker kaçağı ve fesâd erbâbı olduğu" gerekçesiyle gözaltına alınarak Selimiye Kışlası'na götürülmüş, burada işkenceye maruz kalmıştı.[53] Dönemin sadrazamı Mehmed Ferid Paşa'nın ifadesiyle, onu bu "muâmele-i tahkir-kâr-âne ve nâmûs-i şikenâne"den kurtaran ise bizatihi Sadrazam'ın kendisi olmuştu. Mehmed Ferid Paşa, Ömer Lütfi Efendi'yi "erbab-ı nâmûstan" bir tüccar olarak tanımlamış ve bu "muâmele-i tahkir-kâr-âne"nin asla kabul edilemez olduğunu söylemişti.[54]

Öte yandan Ömer Lütfi Efendi hakkındaki şikâyetler, bu şikâyetlerin esas sebebinin Hüseyin Kenan Paşa olmadığını gösterircesine yeni mutasarrıfın şehre gelmesinden sonra da devam etti. 1906'nın sonlarına doğru Zaptiye Nezareti'ne iletilen bir ihbar ve bu ihbara Teke Mutasarrıfı'nın verdiği cevap hem onun hakkındaki şüpheleri hem de yeni mutasarrıfın gerekli soruşturmayı yapmaktaki isteksizliğini göstermesi açısından önemlidir. Mehmed Fehmi adına iletilen bu ihbarda "Mısırlı Ömer Efendi"nin müstahdemi Karakaş Hüsnü Efendi ile vekili Kandilzade Hasan Sıdkı ve kâtibi Musevi Yusufaki Efendi'nin, bazen Hüsnü Efendi'nin bazen de Hasan Sıdkı Efendi'nin hanelerinde gece ve gündüz gizlice toplandıkları ve bu sırada nereden geldikleri bilinmeyen, fakat "kesinlikle Antalyalı olmayan meçhul bazı kimselerle tertip ve fitne peşinde oldukları" iddia ediliyordu.[55]

ÖMER LÜTFİ EFENDİ'NİN ÖLÜMÜ

Ömer Lütfi Efendi şartların tamamen aleyhinde olduğu koşullarda bile nüfuzunu muhafaza etmeyi başarmıştı. Moralı Cemal Bey gibi muarızlarının aleyhindeki iddialarını bertaraf etmiş, Hüseyin Kenan Paşa'nın tasallutundan kurtulmuş, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra ise Cemal Bey'in oğlu Münir Bey'le girişiği nüfuz mücadelesini kaybetmemişti. Gerçekten de II. Meşrutiyet'in ilanını takip eden günlerde Münir Bey'in girişimleriyle belediye riyasetinden azledilmiş,[56] bu dönemde muarızları tarafından sık sık "zalim-i meşhur", "istibdâd sevdalısı" veya "devr-i sâbık mütegallibesi" olmakla itham edilmiş,[57] ancak aleyhindeki tüm teşebbüslere rağmen bir süre sonra eski nüfuzunu tekrar kazanmıştı.[58] Antalya Mebusu Ebu Ziya Tevfik'in Dâhiliye Nezareti'ne ilettiği 3 Nisan 1911 tarihli telgrafta çaresizce hâlâ Ömer Lütfi Efendi'nin nüfuzunu vurguluyor olmasının nedeni buydu. Ebu Ziya Tevfik, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Antalya'da belediye seçimlerine suiistimal karıştırıldığını ve bu konuda Dâhiliye Nezareti'ne birçok telgraf çekildiğini hatırlatıyor, bu suiistimal işlerinin baş aktörü olduğunu iddia ettiği Ömer Lütfi Efendi'nin ise "aslen Mısırlı olup servetiyle Antalya'yı adeta tekeline aldığını" ve mutasarrıfları dahi şahsi çıkarlarına alet ettiğini söylüyordu.[59]

Kısacası, Ebu Ziya Tevfik'in de vurguladığı gibi, belediye riyasetinden azledilmesine neden olan olayların üzerinden çok az zaman geçmesine rağmen Ömer Lütfi Efendi, 1911 yılı-

na gelindiğinde eski nüfuzunu tekrar kazanmıştı. Ne var ki tüm şartların bir kere daha lehine döndüğü, tüm muarızlarına galip geldiği bu dönemde kader ona hiç beklenmedik bir son hazırlamıştı. Ömer Lütfi Efendi, belki de aleyhindeki tüm şikâyetlerin süküt edeceği bu dönemde, kereste işinde istihdam ettiği Tahtacılar tarafından Manavgat'ta öldürülmüştü. Onun ölümü sadece hemen her şartta muvaffak olmuş, muazzam bir servet edinmiş meşhur bir tüccarın sonu olduğu için değil, Antalya tarihinin bir dönemini sonlandırdığı için de önemlidir.

Ömer Lütfi Efendi öldürüldüğünde henüz 53 yaşındaydı.[60] Kereste gelirlerini tahsil etmek için Manavgat'a gittiği bir tarihte, 1 Ocak 1912'de Beydiğin karyesi civarında Düşenbe mevkiinde silahlı pusuya düşürülerek vurulmuş, öldüğü düşünülüp cansız bedeni yol kenarına terk edilmişti. Bu olaya ilişkin dedikodular Antalya'ya ulaştıktan hemen sonra aralarında kentin en muteber hekimlerinin de bulunduğu bir heyet olay yerine hareket etmiş, fakat hekimlerin tüm müdahalelerine rağmen Ömer Lütfi Efendi'yi kurtarmak mümkün olmamıştı. Cansız bedeni Antalya'ya getirildikten sadece birkaç gün sonra onun ölümünü bir felaket olarak değerlendiren *Babalık* gazetesi ise kimsenin beklemediği bu akıbet hakkında şunları yazmıştı:

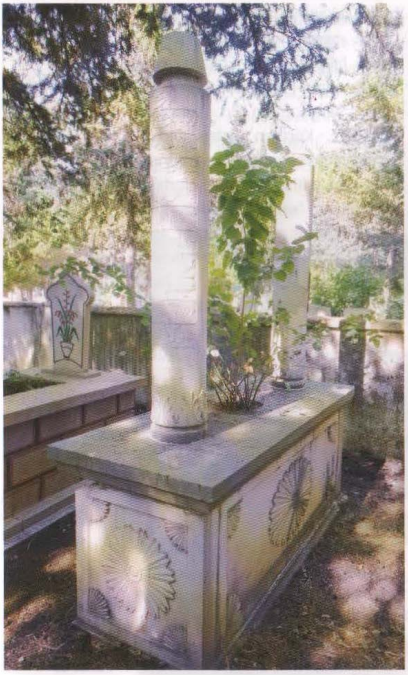
"Geçenlerde Manavgat dâhilinde i'ltizâm etmiş olduğu orman mukataâtından esnâ-yi avdetinde Beydiğin karyesi civârında Düşenbe mevkiinde şahs-ı meçhûl tarafından cerh edildiği iş'ârât-ı vâkıadan anlaşılmasıyla Antalya'dan birçok zevât üç doktoru müstashiben vakaya şitâb etmişlerdi. Fakat Çarşamba günü Ömer Efendi'yi aldığı cârihiyadan müteessiren vefât etmiş olduğu halde Antalya'ya getirdiler. Mevali Rahmed etsin. Mümâ-ileyhin zâyi' bütün fukara-yı memleket ba-husus birçok memûrîn için bir felakettir. Çünkü bilhassa Ömer Efendi'nin ihsanı ile temin-i maişet eden binlerce aileler hamisiz, Çin'den, Arap'dan, Hind'den, Kürt'ten gelen birçok gurebâ melcesiz, yüzlerce memûrîn-i mâliye de kefilsiz kalmıştır. Merhûm mümâ-ileyh faal, müteşebbis, zeki ve sebatkâr bir adamdı. Orman, aşar iltizamlarından, fabrika ve ticaret ve sairesinden senevî iki yüz liradan ziyâde temettu' vergisi vermesi derece-i servetini târife kifâyet eder. Henüz elli üç raddelerinde idi. Temin-i servet için mürâcaat ettiği vesaitten dolayı kendisinden hoşnut olmayanlar, kötü söyleyenler yok değilse de mümâ-ileyhin itibarı hasânetinin fevkinde idi."[61]

Ömer Lütfi Efendi'nin katilleri, Manavgat nahiye müdürü ile jandarma müfrezesinin mesaisinin sonucunda yakalanarak adalete teslim edildi. Katiller, Kardiçli Tahtacılardan Kara

Antalya Finike'de Tahtacılar (1892).

Ernst Krickl, 1892 *Lykia Günlüğü*, yay. haz. Nezih Başgelen, İstanbul, 2005, s. 280.

Ömer Lütfi Efendi'nin Antalya Andızlı Mezarlığı'nda bulunan mezar taşı (Antalya Andızlı Mezarlığı, G-9503).

Fotoğraf: Evren Bayar.

Hasan, Kara Dibek Mustafaoğlu Derviş, Hasan, Musaoğlu Çukur Mehmed, Teke Bektaşoğlu Arap İbrahim, Veli Kâhyaoğlu Mehmed ve Kara Dibekoğlu Seyit Süleyman'dı. Bütün bu isimleri cinayeti işlemeye teşvik eden ise Tahtacıların muhtarı Molla Süleyman'dı.[64]

Şüphesiz, Ömer Lütfi Efendi gibi birçok muarız edinmiş, tanınmış bir tüccarın ölümü söz konusu olduğunda ecelin bu şekilde tecelli ettiğini, onun kendi "nân-ı ni'metiyle perverde olan" işçileri tarafından öldürüldüğünü kabullenmek güçtür. Bu cinayetin ardında Ömer Lütfi Efendi'nin muarızlarından birinin bulunduğundan kuşkulanmanın, bu suretle günümüze kadar taşınmış bir şüphenin izini sürmenin anlaşılır birçok nedeni de vardır. Ne var ki böyle bir ilişkinin varlığı hiçbir zaman ispatlanamamış, ulaşılabilen tüm kaynaklarda cinayetin sorumlusu olarak Tahtacılar gösterilmiştir.

Ömer Lütfi Efendi'nin, geçmişte birçok defa muarızlarına karşı da kullandığı Tahtacılar tarafından öldürülmesi şaşırtıcı bulunabilir.[63] Fakat onun servetini elde etme biçimi düşünüldüğünde, Tahtacıları efendilerinin katili olmaya cesaretlendiren sebeplerin varlığı da gözden kaçmayacaktır. Örneğin 3 Ağustos 1913 tarihli *Babalık* gazetesinde Tahtacılar ve kereste tüccarları arasındaki ilişkiye dair ifade edilenler hatırlandığında, kaderin Ömer Lütfi Efendi için böyle bir son hazırlamış olmasına aslında şaşırmamak gerekir. Gazetede, kereste tüccarlarının Tahtacıları "esir gibi" çalıştırdığına vurgu yapılmıştır:

"Antalya'da kereste ticaretinden istifâde edenler beş-on kereste tüccarı ile hazine-i devlet ve bir de kereste ameliyyâtında bulunan Tahtacı nâmı verilen aşâirdir. Tahtacılar mültezimlerinin, yani kereste tüccarlarının âdeta birer esiri gibidir. Bunların havâic-i zarûriyyesini tâcir temin ederek mukâbilinde kendilerinden amel bekler. Tahtacı aşireti tembel olduğu cihetle bir yerde bir mahalde durmaz. Onun için onu kullanacak tâcir Tahtacıyı kendisine borçlandırır, onu ovada tutmak için çalışır. Hâlbuki zaman geçtikçe borç da çoğalır. Tahtacı bir türlü borçtan kurtulamayarak efendinin azat kabul etmez bir bendesi olur."[64]

20. yüzyılın başlarında bir başka çağdaş gözlemci, bu dönemde Antalya Kemer'de nahiye müdürlüğü yapan Macit Selekler de benzer hususları hatırlatmış ve bu cinayetin sorumlusu olarak Tahtacıları göstermiştir:

"Tahtacı bir kereste tüccarına 'mal' oldu mu daha işe başlamadan avans alırdı. Çünkü kendileri hemen umûmiyetle ayağını yorganına göre uzatmaz, borç harç eline ne geçerse yer insanlardır. İşe başladıktan sonra ise katır aldırır, para çeker. Borcu çoğalır, yaptığı işten matlubu ise borcunun yarısını ödemez. Bu borçluluk ağa keresteci oldukça Tahtacıyı ağaya esir ederdi. Borçlu oba günün birinde çadırlarını toplayıp kaçarsa, tüccar hemen hükümete koşar, idari makamlara filan obanın kendisine ait katırları da çalarak kaçtığını söyler ve geri çevirmelerini dilerdi. Senelerdir İğdir Kardiç havalisinde kereste işleyerek yerleşmiş, oranın havasına, muhitine alışmış, ufak tefek tarla sahibi olmaya da başlamış, hatta Kemer Yaylası'nda öteden beri çok makbul bir arazi sayılan Ovacık Çiftliği'ni de almış olan Tahtacıları, rahmetli, zamanın cidden en büyük, en zeki kereste taciri olan Ömer Lütfi Efendi, Manavgat'ın Murtbeli ve Çimrioğlu ormanlarını iltizam ederek oraya nakletmek istediği zaman Tahtacılar katiyen muvafakat etmemişlerdi. Ömer Lütfi Efendi rızalarına bakmayarak naklettirdi. 1910 tarihleri olan bu devirde Ömer Lütfi Efendi'nin hükümet nezdindeki eski nüfuzu da artık kalmamıştı. Fakat ya borçlarını ödemek ya da işe gitmek zorunda kalan Tahtacılar ağlaya ağlaya Manavgat'a gittiler. Ama bir işletme devresinden sonra hesaba giden Ömer Lütfi Efendi de Tahtacıların pususuna düşerek vuruldu idi."[65]

Babalık gazetesinin ve Macit Selekler'in dile getirdiği, Antalya'daki kereste tüccarlarının Tahtacıları "esir gibi" çalıştırdığı ve Tahtacıların kereste tüccarları için "mal" olduğu iddiaları cinayetin ardındaki nedenler hakkında çok önemli ipuçları vermektedir. Bu iki tanıklığın dışında şer'iyye sicillerindeki terekeler de Tahtacıların efendilerine nasıl ve ne kadar çok borçlandıklarını, üstelik bu akıl almaz borçlarını hiç de itiraz etmeden nasıl kabullendiklerini –muhtemelen kabullenmek zorunda kaldıklarını– gözler önüne serer.[66] Sözgelimi 20 Mayıs 1904'te birçok Tahtacı mahkeme huzuruna çıkmış ve işçisi oldukları Ali Rıza Efendi Lülü'ye 42.120,5 kuruş borçlandıklarını kabullenmiştir.[67] Ali Rıza Efendi'ye borçlu olduklarını ikrar eden bir başka Tahtacı grubu 22 Mayıs'ta 33.463,[68] bir diğer Tahtacı grubu ise 18 Temmuz'da 7.503 kuruşluk zimmetlerine itiraz etmemişti.[69] İşçilerin işverenleri tarafından bu şekilde insafsızca borçlandırılması, *Babalık* gazetesinin ifadesiyle "efendilerinin azat kabul etmez bendeleri" olmaları hem muazzam bir sömürünün kanıtı, hem de bu cinayetin gerçek nedenidir.

Ömer Lütfi Efendi'nin ölümünün son tanığı ise Antalya Andızlı Mezarlığı'nda bulunan mezar taşıdır. Bu mezar taşı onun ölümünü failleriyle birlikte hatırlatan son kanıttır ve burada cinayetin failleri bir kere daha tek taraflı olarak itham edilmiştir: "Ömer Lütfi Efendi kâinâtın münevver fikirli bir ercmendi idi. Şehiden gitti nezd-i kibriyâ'ya. Cemâl-i hakkı gördü teşne-menddi. Sahada, cevrde yokdu menendi, ilâhî mazhar-ı gufrânın olsun. Şehid oldu Ömer Lütfi Efendi. Ömer Lülü Efendi'nin nân-ı ni'metiyle perverde olan iki caninin kurşunuyla terk-i hayat eden merhûmun ruhuna Fatiha. Fi Muharrem Sene 133●."

EVREN DAYAR
ANTALYA KENT MÜZESİ
KENT BELLEĞİ MERKEZİ MÜDÜRÜ

DİPNOTLAR

1 Kereste ticareti tarih boyunca Antalya ve çevresinin en önemli gelir kaynakları arasında yer almıştı. Bununla birlikte 19. yüzyıla gelindiğinde Mısır'ın artan keresteye ihtiyacı ve bu ihtiyacın karşılanmasında Lübnan'ın yetersiz kalması Antalya'yı çok stratejik bir ihraç limanı haline getirdi. 19. yüzyılda Mısır'ın artan kereste ihtiyacı ve Antalya'nın bu hususta ki önemine ilişkin bkz. BOA.C.NF. 2131, BOA. İ..MTZ. (05) 12-332, BOA.İ.MTZ. (05) 12-326, BOA.C.NF. 2131-43, BOA.C.NF. 2299-46. Ayrıca, İbrahim Paşa'nın 1832'de kenti ele geçirmek istemesinin esas nedeni de Mısır'ın artan kereste ihtiyacıydı. Anadolu seferinde İbrahim Paşa, sırf bu nedenle babası Mehmed Ali Paşa'ya Antalya'dan asla vazgeçilmemesi gerektiğini yazmıştır. Bkz. Khaled Fahmy, *Ali the Pasha's Men: Mehmed Ali, His Army and the Making of Modern Egypt* (Cambridge, 1997), s. 50.

2 19. yüzyılın sonlarına kadar Antalya eşrafının en önemli gelir kaynağı olan tahıl ticaretinin inkirazında farklı etkenler rol oynamıştı. Bu durumun en önemli nedenlerinden ilki 1870 ila 1880 yılları arasında Antalya ve çevresinin sürekli olarak çekirge istilalarına maruz kalmasıydı. İstiladan önce Antalya Sancağı'nın aşar geliri 70 yük kuruştan fazla olmasına rağmen, istiladan sonra bu gelir yarı yarıya düşmüştü. Ayrıca, daha önceki senelerde Antalya'dan 1.500.000 kile tahıl ihraç edilmesine rağmen, 1880'de Antalya'ya 150.000 kile tahıl ithal edilmişti. Bkz. BOA.DH.İ.UM.EK. 34-58. bel. 2; BOA. ŞD. 2232-31. lef. 7; BOA.ŞD. 2440-1, lef. 1. Tahıl ticaretinin kent ekonomisi içindeki önemini kaybetmesinde etkili olan bir diğer gelişme ise 1879 ila 1888 arasında) Çardak ve Dinar demiryolunun yapılmıydı. Çardak ve Dinar demiryolunun yapılması, daha da önemlisi Antalya'nın bu güzergâhın dışında bırakılmış olması Burdur ve Isparta'da üretilen tahılın artık Antalya aracılığıyla değil, Dinar ve Çardak demiryoluyla nakledileceği anlamına geliyordu. Bu gelişme şehrin tahıl ihracatındaki büyük gerilemenin nedenleri arasında yer almıştır. Bkz. *Konya Vilayet Salnamesi (KVS)*, Def'a XXVII. Konya, Hicri 1314, s. 393.

3 BOA.Y.A.HUS. 331-9, lef. 1.

4 Macit Selekler, *Yarım Asrın Arkasından Antalya da Kemer, Melli, İbradı ve Serik* (Antalya. 2013), s. 37.

5 *Antalya Şer'iyye Sicili, 61/48.*

6 *Antalya Şer'iyye Sicili*, 13/73.

7 BOA.ML.VRD. d. 437, lef. 3.

8 1832 yılında Antalya İbrahim Paşa'nın ordusuna hiçbir mukavemet göstermeden teslim olmuştu. Bkz. BOA.HAT. 368-20331. B-2. Bu dönemde kent İbrahim Paşa'nın beraberinde getirdiği Araplarının iskânına da tanık oldu. Bkz. Maxime Collignon, *Notes d'un Voyage en Asie Mineure* (Paris, 1897), s. 50-51. 19. yüzyılda Müslüman Araplar Antalya nüfusunun en önemli bileşenleri arasında yer alıyordu. 20. yüzyıla gelindiğinde ise bu nüfus "Türkleşmiş"tir. Bkz. Edwin Pears, *Turkey and its People* (Londra, 1911), s. 26 ve 103.

9 1770'teki Memluk İhtilali'nin veya 1798-1799'da Napoleon'un Mısır'ı işgal etmesinin sebep olduğu koşullar da Mısırlı Arapları kitlesel olarak Antalya'ya taşımıştır. Bkz. D.E., Danielloğlu, *1850 Yılında Yapılan Bir Parmilya Seyahati*, (çev.) Ayşe Özil (Antalya, 2010), s. 141; KVS. Def'a XXX (İsanbul, 1332), s. 284.

10 BOA.MVL. 541-98.

11 BOA.A.MKT.DV. 222-20.

12 *Antalya Şer'iyye Sicili*. 61/2.

13 *Antalya Şer'iyye Sicili*. 28/394.

14 Ömer Lütfi Efendi'nin nüfuzuyla mukayese etmek mümkün olmasa da, kereste ticaretinden edindiği servet Ali Rıza Efendi Lülü'nün Antalya İdare Meclisi azası olmasının yolunu açmış, onun çeşitli ihtisas komisyonlarında üye olarak bulunmasına imkân vermişti. Bazı örnekler için bkz. *KVS*, Def'a X, Konya, 1294, s. 76; *KVS*. Def'a XVIII, Konya, 1302, s. 111; *KVS*. Def'a XXIII, Konya, 1307, s. 168; *KVS*. Def'a XXV, Konya, 1310, s. 170.

15 *Antalya Şer'iyye Sicili*. 45/452

16 *Antalya Şer'iyye Sicili*. 24/12.

17 *Antal'ya Şer'iyye Sicili*, 45/452.

18 *Antalya Şer'iyye Sicili*. 62/30.

19 *Antal'ya Şer'iyye Sicili*. 65/263.

20 *KVS*. Def'a VII, Konya, 1291. s. 60; *KVS*. Def'a VIII, Konya, 1292, s. 60

21 *KVS*. Def'a XVII, Konya, 1301, s. 153; *KVS*. Def'a XVIII, Konya. 1302, s. 111; *KVS*. Def'a XIX, Konya, 1303, s. 228.

22 *KVS*. Def'a XX, Konya, 1304, s. 179.

23 *KVS*. Def'a XXII, Konya, 1306, s. 183; *KVS*. Def'a XXIII, Konya, 1307, s. 168; *KVS*. Def'a XXV, Konya, 1310, s. 172-173; *KVS*. Def'a XXVI, Konya, 1312, s. 176; *KVS*. Def'a XXVII, Konya, 1314, s. 172.

24 *KVS*. Def'a XXIX. Konya, 1322, s. 147.

25 *KVS*. Def'a XXVIII, Konya. 1317, s. 184; *KVS*. Def'a XXIX. Konya, 1322. s. 145.

26 *KVS*. Def'a XXII, Konya, 1306, s. 184; *KVS*. Def'a XXIII, Konya, 1307, s. 168; *KVS*. Def'a XXV, Konya, 1310, s. 173; *KVS*. Def'a XXIX, Konya, 1322, s. 145.

27 *KVS*. Def'a XXIX, Konya, 1322, s. 144.

28 *KVS*. Def'a XXVI, Konya, 1312, s. 182.

29 II. Abdülhamid döneminde taşra eşrafının taltif edilmesinin esas amacı nişan ve rütbe sahiplerini kişisel olarak sisteme dâhil ederek (*co-optation*) Sultan'a tabi kılmaktı. Bkz. Edhem Eldem, *İftihar ve İmtiyaz: Osmanlı Nişan ve Madalyaları Tarihi* (İstanbul, 2004), s. 266; Selim Deringil, *Simgeden Millete II. Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet* (İstanbul, 2009), s. 74. Bununla birlikte taltif politikası, Ahmed Şerif'in de vurguladığı gibi taşra eşrafının güçlenmesine, hiç kimseye hesap vermeme yetkisini kendisinde hissetmesine, nihayet Anadolu'da—tüm bu resmi taltif ve ihsanların sonucunda— halkla temas eden, devlet ve halk arasında aracı rolü oynayan tekzümre haline gelmesine vesile olmuştur. Bkz. Ahmed Şerif, *Anadolu'da Tanin*, c. 1, yay.haz. Mehmet Çetin Börekçi (Ankara, 1999), s. 27.

30 BOA.İ.DH. 1195-93547, lef. 1.

31 BOA.BEO. 1742-12977, lef. 1.

32 BOA.BEO.1742-12977, lef. 2.

33 BOA.BEO. 1061-7887, lef. 2.

34 BOA.BEO. 1061-7887, lef. 3; BOA.BEO. 1061-7887, lef. 4

35 BOA.DH.MKT. 1421-15, lef. 18

36 BOA.BEO. 3842-28753

37 BOA.DH.MKT. 2264-44, lef. 2.

38 Antalya'da yerel siyasi kültürün önemli bir özelliği olan ihbar ve ifşa kültürüne ilişkin bkz. Evren Dayar, *Antal'ya'da Devlet ve Eşraf İlişkileri (1839-1908)*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, doktora tezi (Antalya, 2016), s. 304-308. Burada şu noktanın da altı çizilmelidir ki Ömer Lütfi Efendi aleyhinde dile getirilmiş tüm bu suiistimal iddialarının varlığının yanında, adının "ashâb-ı hayrat" olarak zikredildiği, servetini kenti için kullandığı örnekler de varittir. Sözgelimi kentteki mescitlerin tamiri ve bekçi ücretlerinin karşılanmasına amcası Ali Rıza Efendi ile birlikte önayak olmuş, bu masrafların karşılanmasına tahsis edilmesi için yedi dükkânı inşa ettirmişti. Bkz. *Antalya Şer'iyye Sicili*, 60/40.

39 *Mizan*, 6 Rebî-ül-evvel 1327.

40 BOA.DH.MKT. 2251-110.

41 BOA.BEO. 2447-183495.

42 Hüseyin Kenan Paşa'nın kardeşi Ali Şamil, Cizre Emiri Bedirhan Paşa'nın oğluydu. Babasıyla birlikte Girit ve Şam'da bulunmuş Osmanlı-Rus savaşlarına katılmıştı. Savaştan sonra Selimiye Kışlası komutanı oldu. Şehremini Rıdvan Paşa'nın öldürülmesiyle ilişkilendirilmiş ve Trablusgarp'a sürülmüştü. Bkz. Hakan Özoğlu, *Kurdish Notables and the Ottoman State: Evolving Identities, Competing Loyalties, and Shifting Boundaries* (Albany, 2004), s. 95.

43 BOA.DH.MKT. 883-36, lef. 29.

44 Hüseyin Kenan Paşa'nın takibinden kurtulmak için Meyis'e firar etmiş olan Ömer Lütfi Efendi'nin biraderi Ahmed Lülü, 1 Kasım 1904'te Sadaret'e ilettiği telgrafta Antalya Mutasarrıfı'nın "garez ile" biraderi Ömer Lütfi Efendi'yi türlü isnatlarla mağdur ettiğini, bu suretle "hazine-i celileye senevî on bin liraya karip rüsum ve aşar ve iki yüz lira vergi itası ile müftehir oldukları muamelat-ı ticariyelerinin inhitatına sebebiyet verdiğini" bildirmişti. Bkz. BOA. DH.MKT. 1138-43, lef. 3.

45 BOA.DH.MKT. 883-36, lef. 22.

46 BOA.BEO. 2383-178683, lef. 3.

47 19. yüzyıl boyunca Antalya'da yerel siyasi hayatın en önemli bileşeni çatışma ve çekişme kültürü olmuştur. Bu nedenle Antalya'da yerel siyasi hayat çekişmeci (*agonist*) bir nitelik göstermiştir. Bu çatışma ortamında muhalif fırkaların ve bu fırkaların önde gelen isimlerinin birbirlerinin etnik kökenlerine (Arap, Moralı, Giritli, Rum, Ermeni, Yörük vs.) göndermede bulunmaları ise son derece sıradan hadiselerdi. Bkz. Evren Dayar, agt, s. 307-308.

48 BOA.BEO. 2432-182390.

49 BOA.BEO. 2513-188446, lef. 6.

50 BOA.BEO. 2513-188446, lef. 2.

51 BOA.BEO. 2513-188446, lef. 7.

52 BOA.DH.MKT. 1138-43, lef. 7.

53 BOA.Y.A.HUS. 500-74; BOA. ZB. 309-78.

54 BOA.Y.A.HUS. 500/14

55 BOA.DH.MKT. 1138-43, lef. 4. Bu ihbara cevap veren Teke Mutasarrıfı, muhbir Mehmed Fehmi'nin Hüseyin Kenan Paşa'nın mutasarrıflığı zamanında iftiracılıkla meşhur olmuş "gürûhâ-i rezileden" Ahmed Besim ile Ermeni Parsih'in (Adalyan) arkadaşlarından olduğunu söylemiştir, Mustafa Paşa'ya göre Mehmed Fehmi "o zamandan beri yüz bulmuş" ve Tesâdîği alışkanlık haline getirmiş" işsiz güçsüz takımındandı. Dolayısıyla bu adamın Antalya'nın en muteber tüccarına, gerçek bir hayırsever olan Ömer Lütfi Efendi'ye "Mısırlı namı vererek" iftira atmasına müsaade edilemezdi. Bu nedenle Mehmed Fehmi'nin ahlakını düzeltinceye kadar dâhil livalardaki kazalardan birine gönderilmesi münasip olacaktı. Bkz. BOA.DH.MKT. 1138-43, lef. 2-3.

56 BOA.DH.MKT. 27-6. 2, lef. 4.

57 BOA.DH.MKT. 27-6. 2, lef. 4.

58 Münir Bey ve taraftarlarının iddialarına göre 1909'un bahar aylarında Nahid Bey'in Antalya'ya mutasarrıf olarak atanması, kentte "devr-i isâbıktaki idare tarzının" devam etmesine vesile olduğu için Ömer Lütfi Efendi'nin nüfuzunu tekrar güçlendirmişti. Bu nedenle Münir Bey ve taraftarları Nahid Bey'i sık sık eleştirmiştir. Örnekler için bkz. *Tasvir-i Efkâr*, 24 Temmuz 1324; *Tasvir-i Efkâr*, 17 Ağustos 1325; *Sada-yı Millet*, 11 Şubat 1325. Öte yandan Nahid Bey'in Ömer Lütfi Efendi'yi desteklediği iddiası gerçekten de doğru olabilir. Zira Mutasarrıf Bey ile Lülü ailesi arasında, Nahit Bey'in Kaş'ta kaymakamlık yaptığı dönemde bile bir tanışıklık olduğu kesindir. Bu dönemde Nahid Bey'in Ali Rıza Efendi Lülü'ye borçlandığını biliyoruz. Bkz. *Antalya Şer'iyye Sicili*. 45/452.

59 BOA.DH.İD. 177-1, lef. 12-34.

60 BOA.DH.H. 47-35; BOA.DH.MKT. 2767-58, lef. 1-2.

61 *Babalık*, 7 Kânûn-ı Sani 1327.

62 *Babalık*, 3 Kânûn-ı Sani 1327.

63 Ömer Lütfi Efendi aleyhindeki bu iddianın sahibi onun en büyük ve dâimî muarızı Moralı Cemal Bey'dir. Cemal Bey, Lüllilerin hâkimiyeti ettiği Tahtacıları "işâlet bedevîleri" olarak isimlemiş ve onların bu "eşâlet bedevîleri"ni köylülerin arazisine saldırttığını iddia etmiştir, Bkz. BOA.Dil.MKT. 121-15, lef. 18 ve BOA.Dil.MKT. 2767-58, lef. 1-2.

64 *Babalık*, 21 Temmuz 1329.

65 Macit Selekler, *agt*, s. 37-38.

66 Örneğin Ali Rıza Efendi Lülü'nün ölümünden hemen sonra tahrir edilen terekesinde bile borçluları arasında birçok Tahtacının adı zikredilmiştir. Bkz. *Antalya Şer'iyye Sicili*. 45/452.

67 *Antal'ya Şer'iyye Sicili*, 62/19.

68 *Antalya Şer'iyye Sicili*, 62/24.

69 *Antal'ya Şer'iyye Sicili*, 62/27.

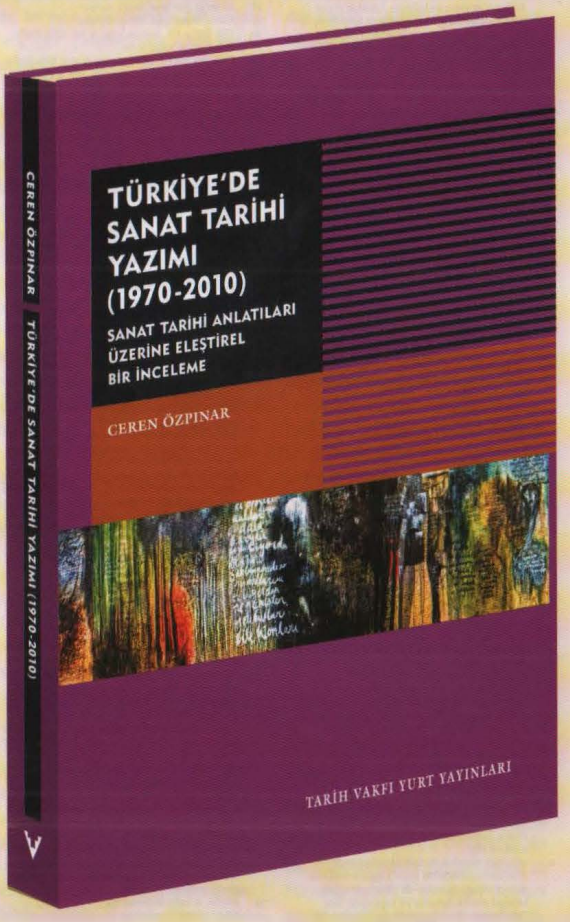
TÜRKİYE'DE SANAT TARİHİ YAZIMI (1970-2010)

SANAT TARİHİ ANLATILARI ÜZERİNE ELEŞTİREL BİR İNCELEME

Türkiye'de sanat tarihi yazımı Cumhuriyet'in modern ulus-devlet anlayışıyla şekillenir. Ulusal kimlik olarak kabul edilen Türklük, sanat tarihini milliyetçilik ideolojisi çerçevesinde kurar. Batılılaşma politikaları nedeniyle de Avrupa-merkezci ve Batıcı bir bakış açısı sanat tarihi yazımında etkili olur. Ancak, 1970'lerden itibaren tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de sanat tarihi yazımı dönüşmeye başlar.

Ceren Özpınar, Türkiye'de Sanat Tarihi Yazımı'nda hem bu dönüşümü kayıt altına alıyor hem tartışmaya açıyor: Sanat tarihinin sanat yapıtlarını, öznellikleri veya kimlikleri temsil etme biçimi bize ne söyler? Sanatsal geçmişin zamansal olarak farklı dönemlere ayrılması ne ifade ediyor? Sanat tarihinin farklı biçimlerde kurgulanmasının anlamı nedir?

Özpınar, Türkiye'de Sanat Tarihi Yazımı'nda bu sorulara yanıt arıyor. Sanat tarihi ve siyaset bilimi gibi disiplinlerin, feminizm ve postkolonyalizm gibi kuramların ışığında, sanat tarihi metinlerini söylem, zamansallık, tarihsel anlatı modelleri, ulusal ve etnik kimlik, toplumsal cinsiyet, dil ve terminoloji gibi farklı bağlamlarda inceliyor.

Online Satış: www.tarihvakfi.com

Vakıf Merkezi
Sarıdemir Mah. Ragıp Gümüşpala Cad. No: 10
34134 Eminönü/İstanbul
Tel: (0212) 522 02 02 - Faks: (0212) 513 54 00
www.tarihvakfi.org.tr - tarihvakfi@tarihvakfi.org.tr

Ankara İrtibat Bürosu
Selanik Caddesi Tankut İş Merkezi
No 82/30 06420 Kızılay Ankara
T (0312) 424 05 10 / 424 00 50

TARİH VAKFI

80. Yaşında Mete Tunçay'a Saygı: Eserleriyle Mete Tunçay

MEHMET Ö. ALKAN

Türkiye'nin hem sosyal bilimler alanında hem de tarih bilimi alanındaki en önemli isimlerinden biri hiç kuşku yok ki Mete Tunçay'dır.

Mete Hoca bir yandan "mektepli" bir yandan "alaylı" sayısız öğrenci yetiştirmekle kalmamış, eserleriyle de tarihle uğraşanlara örnek olmuş, yol göstermiş ve kaynaklık etmiştir. Diğer birçok eserinin yanı sıra özellikle *Türkiye'de Sol Akımlar* ve *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması* adlı eserleri, birer *magnum opus* olarak, benim de içinde bulunduğum tarihçi kuşağın üzerinde gerçek anlamda etkili olmuştur. Dolayısıyla benim kuşağımın Mete Tunçay'ın eserlerinden çıktığını söylemek mübalağa sayılmaz. Eserlerinin her biri akademik etik, disiplin, yöntem ve ortak üretim konusunda hem bir "ders" hem de örnek niteliğindedir.

Öte yandan Mete Hoca'nın öncülüğünde ve yayın yönetmenliğinde 1984'te İletişim Yayınları'ndan çıkmaya başlayan *Tarih ve Toplum* dergisi ve sonra da 1994 yılında vakfımızın yayını olarak ve yine Mete Hoca'nın öncülüğünde ve yayın yönetmenliğinde çıkmaya başlayan ve hâlâ devam etmekte olan, Türkiye'nin en uzun süreli popüler tarih dergisi olan *Toplumsal Tarih*, hem yeni ve eleştirel bir tarihçilik anlayışının yerleşmesine katkı yapmış hem de yeni tarih meraklılarının ve tarihçilerin ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Unutmamak gerekir ki Tarih Vakfı da onun *Tarih ve Toplum* ile açtığı yol ve zeminde daha rahat kurulmuştur.

Tarih Vakfı olarak, Vakfımızın da kuruluşuna öncülük eden Mete Hocamızın 80. yaşını, her biri kendi alanında ilk ve hâlâ birer temel kaynak olma niteliğini sürdüren eserleri üzerine yapılacak bir toplantıyla kutladık. Bu dosyadaki yazılar, toplantı için hazırlanan konuşmaların metinleridir.

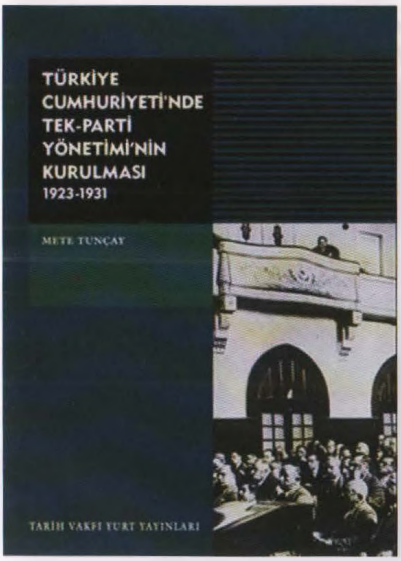
15 Haziran 2016 günü Tarih Vakfı'nda düzenlenen "80. Yaşında Mete Tunçay'a Saygı" toplantısında Zafer Toprak, Murat Koraltürk, Fahri Aral, Mete Tunçay, Mehmet Ö. Alkan, Erden Akbulut, Tanıl Bora ve Fatmagül Berktay.

TEK-PARTİ YÖNETİMİNİN KURULMASI'NIN YAYIMLANIŞ ÖYKÜSÜ

ZAFER TOPRAK

Değerli bilim insanı Mete Tunçay'ın Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması *adlı eseri üzerine konuşmak uzun yıllar Boğaziçi Üniversitesi Atatürk Enstitüsü'nün başında bulunan bir kişi olarak kolay olmasa gerek. Değerli dostum Mete Tunçay çağdaş tarihçiliğe damgasını vurmuş bir kimlik, ama yine de çözümlemeleri bağlamında* Tek-Parti *kitabı benim tarih anlayışım çerçevesinde eleştirilere açık.*

Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması: 1923-1931*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2015.

Tarihçilerin bir tutkusu da dönemleri ayrıştırmak. Dönem olgusu doğal olarak tarihte kırılma noktalarını yansıtıyor. Analitik açıdan her dönemin kendine özgü özellikleri ortaya çıkıyor. Nitekim nesillerin de kendine özgü dönemleri var. Özellikle akademik kimliklerin otuz yaşları en verimli dönemleri sayılır. Geriye sayarsak kabaca 30 yaş öncesi doğmuş olanlar çocukluk ve gençlik yıllarını benzer koşullarda yaşamış sayılabilir. Milli Mücadele'yi yöneten kadrolar 30'lu yıllarını Meşrutiyet yıllarında idrak ettiler. Bu yıllarda yenilmeyi ve yenmeyi öğrendiler. Gazi ve yakın çevresinin doğum tarihleri 1880'lere rastlıyor. Harbiye'de aynı hocalardan ders görüp, cephelerde benzer koşullarda mücadele veriyorlar. 20. yüzyılın başlangıç evresindeki çözümsüzlükler ve Cihan Harbi onları çağdaş bir dünya anlayışına yönlendiriyor. Cumhuriyet Türkiye'sinin geri planında bu tür bir birikim yatıyor.

Türkiye tarihinde 1880'li yıllar ne kadar önemliyse aynı gözlemi 1930'lar için de yapmak mümkün. Bizler 30'lu yıllar doğumlu birçok araştırmacının eserleriyle birikimimizi edindik: Mete Tunçay, Korkut Boratav, Bilsay Kuruç, Gündüz Ökçün, Yalçın Küçük ve diğerleri... Hepsine şükran borcumuz var. Yukarıda saydığım isimlerden Gündüz Ökçün'ü genç yaşta yitirdik. Diğerleri 80'li yaşlara ulaşmalarına karşın özgün çalışmalarını sürdürüyorlar. Bu isimler arasında Tarih Vakfı nedeniyle yakın ilişkim olanlar Korkut Boratav ve Mete Tunçay. Uzun yıllar birlikte yönetim kurulunda görev aldık. 1991 yılında Tarih Vakfı'nın girişim kurulunda Haldun Özen, İlhan Tekeli, Korkut Boratav, Mete Tunçay, Orhan Silier, Sönmez Taner, Şükran Ketenci, Tarık Zafer Tunaya (Girişim Kurulu Başkanı), Ülkü Özen, Yiğit Gülöksüz, Zafer Toprak ve Zafer Üskül yer alıyordu. İlk başkanımız İlhan Tekeli'ydi. Ben ve Mete başkan yardımcısı olduk.

Mete Tunçay'ın Tarih Vakfı kuruluş sürecinde farklı bir konumu olduğunu burada belirtmek isterim. Zira Tarih Vakfı'nın kuruluşu için gerekli finansal destek bir ölçüde 1981'de kurulan Yurt Yayınları'ndan gelmişti. Nitekim Yurt Yayınları ismi Tarih Vakfı bünyesinde de korundu.

Mete Tunçay, Mülkiye'de hocam olmadı. Öğrenciliğim yıllarında öğretim elemanları doçent olmadan ders veremiyorlardı. Bu uygulama YÖK'le değişti ve doktoralı asistanlara yardımcı doçent olma olanağı tanındı. Ama şunu belirtmek durumundayım; Mete çok genç yaşta doçent oldu. O yıllarda doktora daha ikinci planda kalıyordu. Doçent ve profesör olabilmek için ayrıca tez yazmak gerekiyordu. Nitekim Mete'nin doktora

tezi pek bilinmez. Mete, Amme İdaresi kürsüsünde asistandı. Doktora tezi de "Özgürlükler Kavramı Üzerine Bir Çözümleme"ydi. Tahsin Bekir Balta'nın önerisi üzerine doçentlik tezi olarak "Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925"i sunmuştu ve daha 30 yaşındayken doçent olmuştu. Eser kısa sürede basıldı ve o günden beri yapılan eklemelerle neredeyse bir antolojiye dönüştü. Mete, kürsüsü nedeniyle siyaset bilimine, siyaset sosyolojisine, siyaset felsefesine yönelmiş bir bilim insanı. Ama o gün bu gündür tarihçi kimliğiyle Türkiye'de sosyal ve beşeri bilimler alanında seçkin bir konuma sahip.

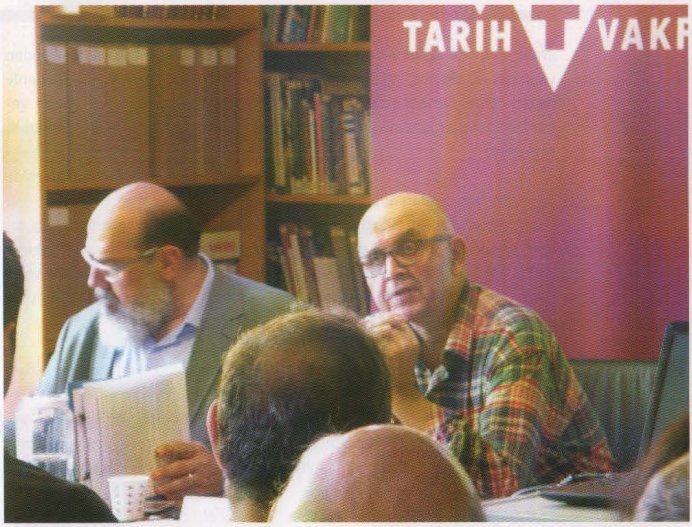
Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925 artık klasik bir eser. Hatta ileriki yıllarda Mete uzantısını da yayımladı ve süreci 1936 yılına kadar getirdi. Mete'nin tarihçi kimliğiyle yayımladığı ikinci önemli eser, hepimizin bildiği *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*. Bu kitabın yayımlanış öyküsünü dile getirmek isterim. Yukarıda belirttiğim gibi, Mete'nin Tarih Vakfı ile bağlantısını bu kitapla kuruyorum.

12 Eylül ertesi, üniversitelerin öteye beriye savrulduğu bir evrede, Yurt Yayınları akademik dünyaya güven aşılayan, saygın bir yayınevi olarak doğdu. 1980 darbesinin ardından üniversiteler çıkmaza girmişti; Mete Tunçay dahil birçok değerli akademisyen 1402'lik olmuş, üniversitelerinden uzaklaştırılmıştı. Akademik yayın ortamının bundan etkilenmemesi olanaksızdı. Bu açmaz karşısında Özkan Taner'in öncülüğünde Ankara'da Yurt Yayıncılık Anonim Şirketi kuruldu. On bir kişilik kurucu heyet, üniversite mensupları, sendikacılar ve yayıncılardan oluşuyordu. Kurucular Ayhan Başaran, Engin Akarlı, İlhan Tekeli, Muzaffer Saraç, Nazar Büyüm, Neşe Bulut, Özkan Taner, Reşat Kadayıfçılar, Selim İlkin, Taha Parla ve Zafer Toprak'tı. Yurt Yayınları 80'li yıllarda akademik alana önemli katkılarda bulundu; yanki uyandıran eserlerin basımını üstlendi. Ardından, on yıl sonra 1991'de Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı'nın kuruluşunda önemli bir işlev gördü. Mal varlığını vakfa devrederek gerekli kuruluş sermayesini oluşturdu.

İlk evrede yayımlanacak eser bulmak kolay olmadı. 12 Eylül ertesi çoğu bilim insanı köşesine çekilmişti; pek ortalıkta gözükmek istemiyordu. Mete Tunçay'ı yakından tanıyordum. Hemen hemen sekiz yıldır Tek Parti dönemi üzerine çalıştığını biliyordum. Daha bir süre tezgâhında kalabilecek Tek Parti kitabına resmen el koydum. Yurt Yayınları'nın ilk kitabı olarak *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması 1923-1931* başlığıyla 1981 yılında yayımlandı. Yurt Yayınları'nın ikinci kitabı ise benim doktora tezim *Türkiye'de Milli İktisat 1908-1918* oldu.

O günden beri Mete'nin *Tek-Parti* kitabı birçok baskı yaptı. İkinci baskısı 1989'da Cem Yayınları tarafından yayımlandı. Üçüncü basımını ise Tarih Vakfı 1999 yılında gerçekleştirdi. Mete 1989 basımında kitabın sonuna bazı ekler koymuştu. Üçüncü basımda bu ekler metinle bütünlendi; yeni yayınlarla edinilen bilgiler eklendi, bazı yanlışlar düzeltildi. 1981 baskısı ertesi Ahmet Demirel, İhsan Güneş, Faruk Alpkaya gibi araştırmacıların kitaplarındaki verileriyle güçlendirildi.

Türkiye'de Tek Parti üzerine bilgi *Tek-Parti*'nin sonuna değin resmi kaynaklarda yer alıyordu. Her ne kadar Tek Parti döneminde Rıza Nur, Atsız, Hamdullah Suphi Tanrıöver gibi kimi yazarların siyasi tonu yüksek eleştirilerine rastlanmışsa da, bu konu üzerine bilgilerimiz 1950'de Demokrat Parti'nin iktidara gelişiyle birlikte daha çok anı niteliğinde çıkan kitaplarla zenginleşti. Özellikle 50'lere özgü cep kitapları bu konuda başı çekti. Sel Yayınları'nın Atatürk Kütüphanesi, Ekicigil Tarih Yayınları'nın Kandemir'in kalemiyle Siyasi Dargınlıklar dizisi, Cemal Kutay'ın Tarih Konuşuyor dizisi bizleri bu dönem konusunda epey aydınlattı.

Zafer Toprak ve Mehmet Ö. Alkan, "80. Yaşında Mete Tunçay'a Saygı" toplantısında Tarih Vakfı'ndа.

60'lı yıllarda, Türkiye'de fikir özgürlüğünün genişlediği ortamda Tek Parti üzerine lehte ve aleyhte epey yoğun bir yayın ortamı oluştu. Gologlu'nun dizisi birçok araştırmacıyı ayrıntılara ulaştırdı. Dönemin çözümleme bağlamında değerlendirmeleri özellikle Şerif Mardin ve İdris Küçükömer'le birlikte gündeme geldi. Bu süreçte Kemal Tahir romanlarıyla katkıda bulundu. 12 Mart darbesi ertesi Mete Tek Parti konusuna eğildiği zaman masasının üzerinde epey bir birikim oluşmuştu. O tarihlerde yönetimin gadrine uğramış, serbest çevirmenlik ve bir

Mete Tunçay, bizce liberal bir aydın. Bu kimliği Tek-Parti *'de de bariz bir biçimde gündeme geliyor. Tek Parti dönemine eleştirel bakış açısı bunu kanıtlıyor. Ona göre bu dönem faşist olmasa da otoriter bir nitelik taşıyor. En muhalif olduğu husus, kişi putlaştırılması. Türkiye'de son zamanlarda birçok aydın aynı soruyu soruyor: 1920'lerde Türkiye siyasal demokrasiyi kaçırmış olabilir mi?*

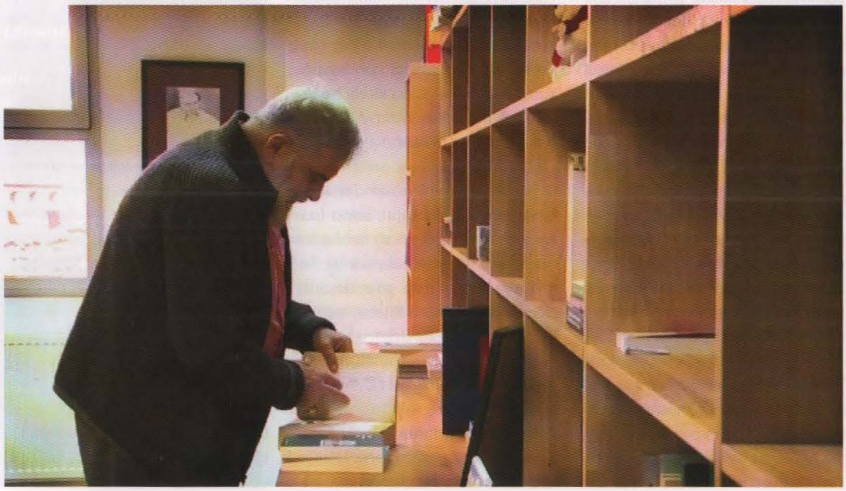
aralık Milli Kütüphane'de uzmanlık yapmıştı. Kuşkusuz, Milli Kütüphane'deki görevi ona kaynaklara ulaşma bağlamında önemli kolaylıklar sağlamıştı.

Mete'nin masasından alıp bastığımız kitap, yukarıda da belirttiğim gibi kısa sürede büyük yankı uyandırdı. Bir klasiğe dönüştü ve hemen hemen yakın tarihimizle ilgili her eser bu kitabı kaynakçasına koydu.

Bana ayrılan bu kısa sürede kitap üzerine kendi gözlemimi, hatta "rezerv"lerimi de eklemeden edemeyeceğim. Mete'nin kitabının biz alaylı tarihçilerin "şizofren" eğilimlerimizi yansıttığını söyleyebilirim. Tarihçiliğimiz her zaman ana akademik uğraş alanımızla çelişik duruma düşebiliyor. Nitekim Mete'nin kitabı da kendi deyimleriyle "betimleme" ve "çözümleme" bağlamında iki ayrı söylemden oluşuyor. Kitabın giriş ve sonuç bölümleri çözümleme... Ne de olsa Mete siyaset bilimci kimliğinden pek sıyrılmak istemiyor. O nedenle kuramsal çözümlemelere gitme gereği duyuyor. Türkiye'de "mektepli" siyaset bilimcilerinin kitaba eleştirileri giriş ve sonuç bölümlerine odaklanıyor. Kitabın en güçlü yönü ise "betimleme" diye tanımladığı tarihsel boyutu. Birçok araştırmacı için özgün bilgilerle yüklü bu bölümler kitabı layık olduğu seçkin konuma yükseltiyor.

Mete Tunçay, bizce liberal bir aydın. Bu kimliği *Tek-Parti*'de de bariz bir biçimde gündeme geliyor. Tek Parti dönemine eleştirel bakış açısı bunu kanıtlıyor. Ona göre bu dönem faşist olmasa da otoriter bir nitelik taşıyor. En muhalif olduğu husus, kişi putlaştırılması. Türkiye'de son zamanlarda birçok aydın aynı soruyu soruyor: 1920'lerde Türkiye siyasal demokrasiyi kaçırmış olabilir mi? Bu soru gizil olarak Mete'nin de kitabında hâkim konumda. Ama sonuç bölümünde Mete kendisiyle bir ölçüde çelişkiye düşecek şekilde Lipset ve Lerner'e gönderme yapıyor. Demokrasinin belirli bir gelişmiş düzeyi gerektirdiğini vurguluyor. Bu açıdan bana da *Tek-Parti* kitabı "ahistorik" ve "teleolojik" geliyor. 1920'li yıllarda Türkiye'de okuryazarlık yüzde beş civarında. Ülke nüfusunun yüzde doksanının üzerinde bir kesimi köyün birkaç kilometre ötesini bilmiyor. Gelir düzeyi açlık sınırında. İletişim araçları son derece ilkel. Bunları Gazi de çok iyi biliyor ve nitekim çift dereceli seçimi bu gerekçelerle savunuyor. Ama bu tür bir rejimin sakıncalarını gündeme getirmeyecek miyiz? Tabii ki getireceğiz... İşte Mete Tunçay, *Tek-Parti* kitabında bunu başarılı bir biçimde yapıyor.

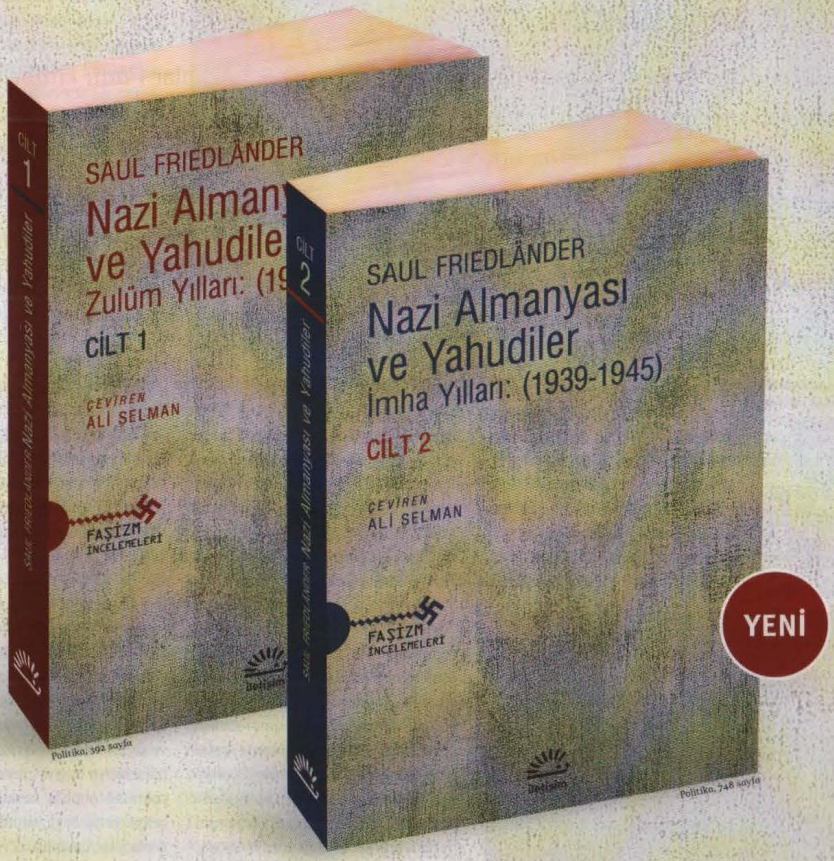
Son söz olarak, Türkiye'de çağdaş tarihçiliğe, eserleriyle, çevirileriyle büyük katkılarda bulunan Mete Tunçay'a sekseninci yaşında nice mutlu yıllar dilerim.

Mete Tunçay kütüphanesinde.

iletişim

"Küllerin içinden yükselen çığlık..."

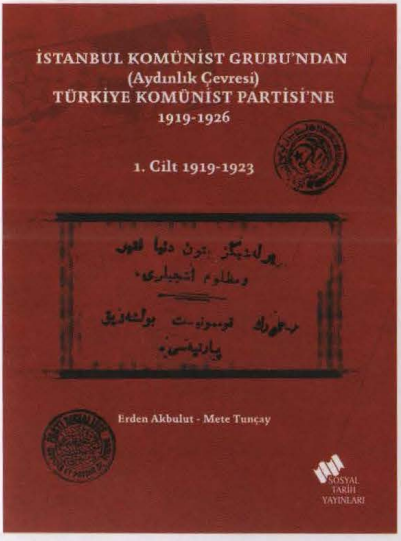
Yahudi Soykırımı, insanlık tarihinin en korkunç, en utanç verici suçlarından biri. Onca gaddarlık, onca kötülük arasında ayırt edici özelliği sadece modern teknoloji ve endüstrinin imkânlarıyla değil, modern rasyonalitenin serinkanlılığıyla işlenmiş olması. Müstesna tarihçi Saul Friedländer, Nazi iktidarının "İmha Yılları"nı ele alan bu iki ciltlik eseriyle, soykırımın mantığını ve işleyiş mekanizmasını anlatıyor. İktidarın üst katlarından, soykırımı disiplinle icra eden "memurlara", gündelik hayattaki "yalın" görünümlerine kadar, bütün suretleriyle...

METE TUNÇAY: TÜRKİYE'DE SOL AKIMLAR-ESKİ SOL ÜZERİNE YENİ BİLGİLER

ERDEN AKBULUT

Mete Tunçay'ın ilk basımı 1967'de yapılan Türkiye'de Sol Akımlar I *adlı kitabı Komintern arşivlerinin kapalı olduğu koşullarda, açık kaynaklardan ve canlı tanıklıklardan, herkesin teslim ettiği üzere alabildiğine titizlikle hazırlanmış bir çalışma, hatta biraz ileri giderek söylenecek olursa, dünyadaki öncü çalışmalardan biridir.* Türkiye'de Sol Akımlar I*'den önce ülkemizde bu alandaki en önemli belgesel çalışmalar A. Cerrahoğlu imzasıyla Kerim Sadi'nin yayımladığı Türkiye'de Sosyalizm dizisinin ilk üç kitabı ve Münir Süleyman Çapanoğlu'nun* Türkiye'de Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hilmi *adlı kitabıdır.*

Erden Akbulut ve Mete Tunçay, *İstanbul Komünist Grubu'ndan (Aydınlık Çevresi) Türkiye Komünist Partisi'ne: 1919-1926*, İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları, 2012.

Bugün ülkemizde sol hareket tarihi, daha özel olarak da Komünist Beynelmilel Türkiye Seksiyonu Türkiye Komünist Fırkası tarihiyle temasa geçen akademi içi-dışı herkesin elli yıldır birincil başvuru kaynağı, Mete hocamın *Türkiye'de Sol Akımlar I (1908-1925)* ve *Türkiye'de Sol Akımlar II (1925-1936)* adlı çalışmasıdır. Siyaset bilimi ve siyasi tarih konusunda ülkemizde böylesi bir yere sahip bir ikinci eser olarak herhalde Tarık Zafer Tunaya hocamızın *Türkiye'de Siyasal Partiler* kitabı anılabilir.

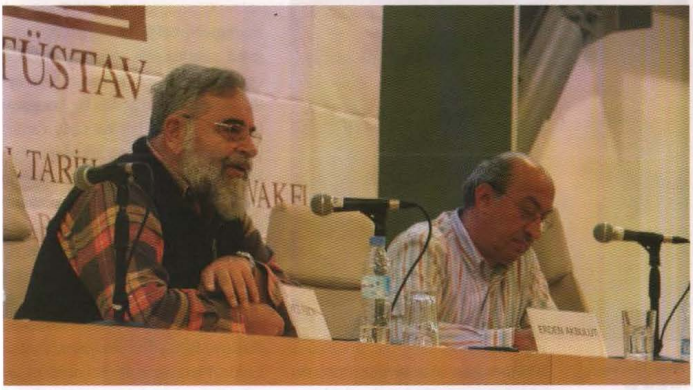
2016'nın Mayıs ayı içinde Yordam Kitap'tan yayımlanan Serge Wolikow'un *Komünist Enternasyonal 1919-1943* adlı kitabının II. bölümü "Tarihçiler ve Komintern Arşivleri: Kaynaklar ile Yorumlar Diyalektiği" başlığını taşıyor ve bu konuda son derece yol gösterici yöntemsel değerlendirmeler içeriyor. Wolikow, dünyadaki komünist hareket tarih yazımını şöyle üç evreye ayırıyor:

"Komintern tarihçilerinin çalışmasında üç uğrak ayırt edilebilir. Önce, arşivlerin bilinmediği bir dönem oldu; sonra keşfedilen arşivler dönemi geldi ve nihayet sistemli inceleme ve kullanma dönemine ulaşıldı. Tarihçilerin çalışmasının nasıl geliştiğini göstermeye olanak veren bu üç uğrak, mantığı, kendine özgü örgütsel sorunlarıyla bağlı özgüllükleriyle birlikte siyasi tarihin diğer alanlarıyla yakınlık gösteren komünizmin tarih yazımında hesaba katılmalıdır. Komintern tarihinin ilk hareket noktası, çoğu zaman muhalif veya eleştirel eski yöneticilerin yaptığı çalışmalardır; bunu kısa süre sonra kadroları eğitmeye ve içinde bulundukları uğraktaki siyasetlerini haklı göstermeye yönelik bir tarih yazma kaygısı taşıyan örgütlerin resmi söylemleri izledi. Kendisi de hiçbir zaman ideolojik ve siyasi sorunlardan kopuk olmayan bilimsel ve bilgiye dayalı tarih, daha sonraları 1960'lı ve 1970'li yıllarda gelişti ve tarih yazımında bir dizi belgenin yayınlanmasına ve ilk arşivlere başvurulmasına dayalı eleştirel çalışmaların ortaya çıkışının damgasını vurduğu yeni bir çağ açıldı."[1]

Ülkemiz açısından ise bu uğrakları şöyle sıralayabiliriz: Arşivlerin bilinmediği ilk dönemde, dünyadaki örneklerinden farklı olarak ilk tarih çalışmaları, Komintern arşivlerinin açılmasından sonra ulaşabildiğimiz kadarıyla TKP üyelerinin Komintern eğitimi aldıkları KUTV'da [Doğu

Emekçileri Komünist Üniversitesi] kullanılmak üzere kaleme alınmış ders notlarıdır. Bunların en kapsamlısı Seydahmedov'un Dr. Şefik Hüsnü'nün belgelerinden hareketle hazırladığı ve Rusya Devlet Siyasî Sosyal Tarih Arşivi'nde [RGASPI] bulunan *TKP Tarihi* adlı çalışmasıdır. Bunun dışında TÜSTAV Komintern Arşivi Döküm I'de yer alan kimi belgelerde özellikle Dr. Şefik Hüsnü'nün Mustafa Suphi, Ethem Nejat, Arap İsmail Hakkı ile ilgili KUTV öğrencileriyle yaptığı sohbet toplantıları notları vardır. Bu döneme ait muhalif/eleştirel olarak değerlendirilebilecek tarih çalışması ise Dr. Hikmet Kıvılcımlı'nın "Yol" dizisi içinde yer alan *Partide Konaklar ve Konuklar* ile *Parti ve Fraksiyon* kitaplarıdır; ne var ki bu kitaplar Dr. Hikmet'in Fuat Fegan'a yazdırdığı transliterasyonlarının yitip gitmesi üzerine, Fuat Fegan'ın çabalarıyla 1980'lerde yayımlanabildi.[2]

1940'lı ve 1950'li yılların başlarında Türkiye Komünist Hareketi ile ilgili en geniş bilgilere TBMM Tutanakları'ndan ve TKP ile ilgili olarak açılmış 1944, 1945 ve 1947 tarihli dava iddianame ve gerekçeli hükümlerinden erişebiliyoruz. Kaynak oluşturan TBMM Tutanakları'ndan ilki, 29 Ocak 1947'de İçişleri Bakanı Şükrü Sökmensüer'in, 8. Dönem 4. Cilt 37. Birleşim'de sözlü bir soru üzerine yaptığı konuşmadır. Bu birleşime ait *TBMM Tutanak Dergisi*'nin 66-77. sayfaları arasında yer alan konuşmada, o sırada kapatılmış olan Türkiye Sosyalist Partisi ve Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi üyeleriyle ilgili soruşturmanın aslında Türkiye Komünist Partisi ile ilgili olduğu ortaya konur ve TKP'nin tarihsel gelişmesi ve 1946 yılıyla ilgili güncel belgeler aktarılır. 19 Kasım 1951 tarihli 9. Dönem 6. Birleşim'in 2. ve 3. oturumları kapalı olarak gerçekleştirilir ve bu oturumlarda Askeri Yargıç Şevki Mutlugil, TCK'nın 141 ve 142. maddelerinde yapılacak değişiklikle ilgili gerekçe oluşturan temel bilgileri verir. Tutanakların 6-32. sayfaları arasında yer alan konuşmada TKP'nin kuruluşundan itibaren tarihi özetlendikten sonra Ekim 1951'de başlayan tutuklamalar sürecinde elde edilen belgelere de yer verilir. TBMM'deki görüşmeler devam eder ve komünizmle mücadele konusunda başbakan, bakanlar ve milletvekillerinin görüş ve bilgilendirmeleri sürer. Askeri Yargıç Şevki Mutlugil daha sonra soğuk savaş yıllarında bu konuşmayı *İçimizdeki Düşman* adıyla da kitaplaştırır.

Mete Tunçay ve Erden Akbulut, Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın yayımlanması vesilesiyle 6 Nisan 2008'de Bilgi Üniversitesi'nde düzenlenen sohbet toplantısında.

Anısı bol olsun, Rasih Nuri İleri'nin derlediği ve TÜSTAV tarafından yayımlanan *1944 TKP Davası, 1945 İleri Gençler Birliği Davası, 1947 TKP Davası* ve Kâzım Alöç'ün *"İhsa Ediyorum" Türkiye'de Komünizm ve Irkçılık* ile Mihri Belli'nin *Savcı Konuştu Söz Sanığın* adlı kitapları, daha çok savcıların kaleminden TKP tarihine ışık tutar.

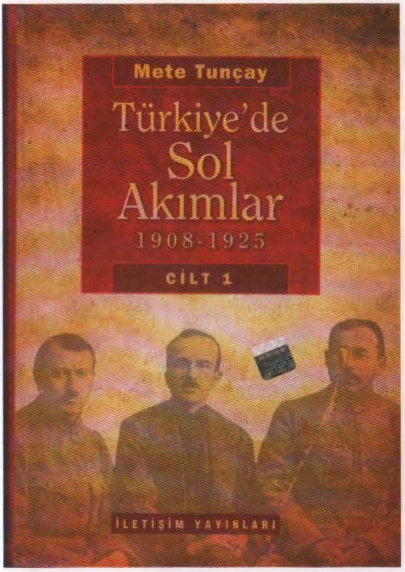
1950'li yıllarda TKP'nin yurtdışındaki temsilcisi Marat, 1970'li yıllarla birlikte yaygın tanınan adıyla İ. Bilen, partinin yurtdışındaki temel örgütlenme biçimi olan radyo gruplarını bilgilendirmek üzere imzasız olarak *TKP Doğuşu, Kuruluşu ve Gelişme Yolları* adlı bir broşür kaleme alır. Aynı dönemde hazırladığı bir diğer tarih broşürü de Bulgaristan Devlet Arşivi'nde "Hepten gizlidir" ibaresiyle kayıtlıdır ve *TKP'yi İçinden Kemiren Yıkıcı Akımlar* başlığını taşır.

İşte Mete Tunçay hocamın ilk basımı 1967'de yapılan *Türkiye'de Sol Akımlar I* çalışması Komintern arşivlerinin kapalı olduğu koşullarda, açık kaynaklardan ve canlı tanıklıklardan, herkesin teslim ettiği üzere alabildiğine titizlikle hazırlanmış bir kitaptır, hatta biraz ileri giderek söylenecek olursa, bu alanda dünyadaki öncü çalışmalardan biridir. Nitekim Komintern arşivlerinin kapalı olduğu bu dönemde anabileceğimiz benzer bir belgesel kitap Jane Degras'nın 1956-1965 arasında yayımladığı üç ciltlik *The Communist International, 1919-1943: Documents* adlı derlemedir.

Türkiye'de Sol Akımlar I'den önce ülkemizde bu alandaki en önemli belgesel çalışmalar A. Cerrahoğlu imzasıyla Kerim Sadi'nin yayımladığı *Türkiye'de Sosyalizm* dizisinin ilk üç kitabı ve Münir Süleyman Çapanoğlu'nun *Türkiye'de Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hilmi* adlı kitabıdır. Kerim Sadi, izleyen süreçte de belge yayıncılığına *Aydınlık Sosyalist Dergi* ve *Katkı* dergilerinde devam etmiştir.

1967'de 1. basımı SBF Yayınları'ndan çıkan *Türkiye'de Sol Akımlar I*'in diğer basımları aynı yıl ve 1978'de Bilgi Yayınları, 1991'de BDS Yayınları ve nihayet Komintern arşivlerinin açılmasının ardından 2009'da İletişim Yayınları tarafından yapılmıştır. Her bir basımında olduğu gibi yine yeni belge ve bilgilerle zenginleştirilmiş bu 5. basıma yazdığı önsözde Mete hocam şöyle diyor:

"(...) Bu arada Sovyetler Birliği dağılmıştı, Komintern belgelerinin bizi ilgilendiren bölümünden 35.000 sayfa kadarı Hollanda'daki Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü (USTE) tarafından mikrofilme alındı. (...) Türkiye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı'na

Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.

USTE'den kopyalar verildi. Bunların çoğunluğu, eski Türkçe harflerle ve okunması güç bir biçimde kaleme alınmıştı. Ayrıca Rusça ve Fransızca metinler de vardı. Bunlardan kullanacağımız belgelerin çeviri ve çevrim yazılarını yapmayı TÜSTAV'daki arkadaşlar örgütledi.[3] (...) Bu sayfalarda, doğrusunu sonradan öğrendiğim ufak tefek yanlışları düzeltmedim. (...) Dolayısıyla, elinizdeki kitabı kullanacak araştırmacı-okuyucuların yeni çalışmaları da izlemelerini önemle belirtmek isterim."

Nitekim Mete hocam *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)* kitabımıza yazdığı önsözde şöyle diyordu: "TÜSTAV aracılığıyla kopyaları Komintern arşivinden gelen 'yeni' belgeler, TKP'nce yapay olarak oluşturulan doğrusal gelişme çizgisini çürütüyor."

Tipik bir örnek olduğu için bu değerlendirmeyi belgelerin diliyle biraz açmak istiyorum. Bilindiği gibi TKP'nin genel tarih yazımında uzun yıllar Bakü'de Eylül 1920'de toplanan Mustafa Suphi önderliğindeki kongre 1. Kongre; Ağustos 1922'de Ankara'da iki oturum halinde gerçekleşen THİF kongresi 2. Kongre; Şubat 1925 İstanbul Akaretler'de Dr. Şefik Hüsnü'nün evinde yapılan kongre 3. Kongre; 1932'de Defterdar'da Zeki Baştımar'ın evinde yapılan ve aslında 1926 Viyana Konferansı'ndan sonra toplanan TKP'nin 2. Aktif Konferansı da 4. Kongre olarak adlandırılıyordu. Bu doğrusal gelişme çizgisinde 1983'te yapılan kongre de TKP 5. Kongresi olarak anılıyordu.

Komintern belgeleri üzerinde yaptığımız çalışmalarla ortaya çıkan gerçek durum nedir? TKP'nin 1920 10 Eylül'ünde Bakü'de açılan bir kongreyle kurulduğuna dair bir tarih vardır, yani Mustafa Suphi ve arkadaşlarının kurduğu bir TKP vardır. Bu partinin kongresine Türkiye'den de kimi delegeler katılır. Bunların içinde örneğin Ethem Nejat, Hilmioğlu Hakkı da yer alır; bunlar İstanbul Komünist Grubu'nun veya diğer bir adlandırmayla 3. Enternasyonal Grubu'nun, Türkiye İşçi Çiftçi Sosyalist Fırkası içinde Mart 1920'de İstanbul'un işgalinden sonra oluşmuş bu illegal grubun, Moskova'daki Komintern II. Kongresi'ne gönderdiği, geç kaldıkları için Bakü'deki TKP kuruluş kongresine katılan delegeleridir. Bu kongrede Mustafa Suphi'nin 1919'da İstanbul'a gönderdiği ve kendilerine İstanbul Komünist Grubu adını veren grup da ayrıca İsmet Lütfi ve Latif tarafından temsil edilir. Birbirleriyle ilişki içinde değillerdir. Mustafa Suphi'lerin kurduğu TKP, 17 Eylül 1920'deki Merkez Komitesi toplantılarından itibaren "Türkiye'ye nasıl döneriz" sorusunu tartışır. Aralık 1920 sonlarında Komintern'in çok da onayını almamış bir halde Türkiye'ye dönme süreci başlar. Bilindiği gibi 28-29 Ocak 1921'de Karadeniz'de katledilirler. Bunun ertesinde o parti, "İleride belki tekrar faaliyete geçeriz" diyerek 1921 yılının Aralık ayında Gürcistan Komünist Partisi Türkiye seksiyonuna dönüşüp kendi varlığına son verir. Bunun arkasında elbette Türkiye ile Sovyetler Rusya'sının karşılıklı imzaladığı 21 Mart 1921 tarihli dostluk anlaşması da vardır.

Öte yandan Mustafa Suphi'ler Türkiye'ye gelirken 1920'nin Aralık ayında yeni bir gelişme yaşanır: aynı yılın Haziran ayında Eskişehir'de biçimlenmiş bir sol İttihatçı oluşum gibi de düşünülebilecek olan bir komünist nüve, Eylül'de BMM'de gerçekleşen Dâhiliye Nezareti seçiminde Mustafa Kemal'in Tokat Mebusu Nâzım Bey ile ilgili muhalefeti üzerine, Rusya'nın Ekim-Kasım 1920'de Ankara'ya gelen ilk Türkiye siyasî temsilcisi Upmal'ın da katkılarıyla resmi TKF'nin kuruluşunun ardından, yine Aralık 1920'de resmen Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası/THİF olarak siyaset sahnesine çıkar. Suphi'lerin öldürülmesinin arifesinde, Upmal, Mustafa Kemal ile görüşür, ertesi gün de istenmeyen adam olarak Türkiye'den sınır dışı edilir. Peşi sıra 1921'in Ocak sonunda THİF tevkifatı yapılır ve böylece Suphi'ler gibi aynı tarihlerde Türkiye'de komünist faaliyetin bir diğer kolu olarak biçimlenen çalışmalar akamete uğramış olur.

Bir üçüncü kol olarak, Dr. Şefik Hüsnü'nün etrafında, onun "ideolog-umuz" olarak tanımladığı Sadrettin Celâl'in de içinde bulunduğu, yukarıda Bakü Kongresi'yle ilgili olarak andığımız TİÇSF içinden çıkmış bir İstanbul Komünist Grubu vardır. Bunlar da 1921 yılının Haziran ayında, yani Komintern'in 3. Kongresi'nin hemen arifesinde *Aydınlık* dergisini çıkararak, İstanbul'da, legal alanda Komintern çizgisinde bir komünist faaliyete girişir.

1921 Eylül'ünde, Frunze'nin Türkiye ziyareti arifesinde, Nisan-Mayıs 1921'de ağır hapis cezalarına çarptırılmış THİF yöneticileri için özel bir af çıkarılır. Frunze'nin Sovyet Rusya'ya dönüşünün ertesinde, THİF yöneticileri de artık Sovyetler'le ilişkilerin iyileştiğini düşünerek ve o esnada Türkiye'deki Sovyet Elçiliği'nde göreve başlayan Golman isimli bir Komintern görevlisinin de teşvikiyle Mart 1922'den itibaren *Yeni Hayat* gazetesini tekrar yayımlamaya başlar ve 1922'nin Nisan'ından Eylül sonuna kadar devam edecek olan THİF'in 2. dönem çalışmalarını yürütürler. Nitekim Komintern'in 4. Kongresi'ne, yani 1922'nin Kasım-Aralık'ında Moskova'da yapılan kongreye hem İstanbul Komünist Grubu temsilcileri, hem Ankara Halk İştirakiyun

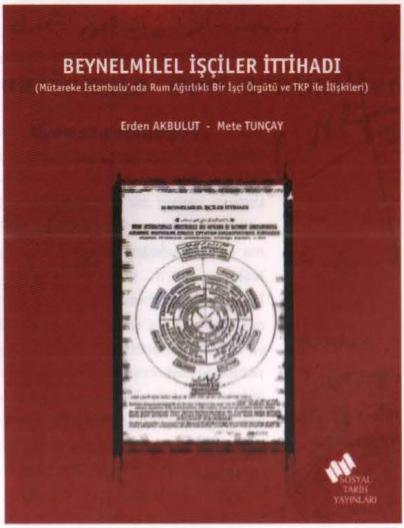
grubu temsilcileri katılır ve sekreterliğini Sadrettin Celâl'in yaptığı, kendi ifadesine göre Salih Hacıoğlu'nun da başkanlığını üstlendiği ortak bir Türkiye delegasyonu oluştururlar. 1922'ye, yani 4. Kongre sürecine gelirken, her ne kadar 1921'de Avrupa'da artık devrim süreçlerinin sona erdiği gibi bir fikir oluşmuş ve buna uygun yeni siyasetler geliştirilmiş olsa da, Komintern'in Doğu Sekreterliği'nin başında bulunan Safarov-Brike ekibi, Doğu ülkelerinde bir işçi-köylü devriminin olacağı görüşünü taşır ve Halk İştirakiyun Fırkası'na iktidarı almalarını bekleyen, buna dönük siyaset yapmalarını bekleyen direktifler gönderirler. Halk İştirakiyun Fırkası'nın kongresinin yasaklanması ve eylül ayında da kapatılmasının arkasında, biraz da Lenin'in dış siyasetiyle Komintern'in o dönemki Doğu Sekreterliği'nin izlediği siyaset arasındaki farklılık vardır. Ağustos'ta Halk İştirakiyun Fırkası'nın kongresi, yasaklandığı için illegal olarak ve iki oturum halinde yapılır. Komintern tarafından TKP 1. Kongresi olarak anılan bu kongrenin birinci oturumuna başta Sadoul olmak üzere Komintern temsilcileri yetişip katılamazlar. Sadece Ankara'daki Sovyet Elçiliği'nde görevli gibi gözüken Komintern murahhası Golman oradadır; örgütlenme raporunu da o sunar. Biz hep Salih Hacıoğlu'nu THİF'in en önemli figürü olarak düşünürdük; oysa Mart 1922'de açılan ikinci faaliyet döneminde Salih Hacıoğlu, Nisan'dan Ağustos 1922 başına kadar Adana-Suriye bölgesinde görevlidir, çünkü Doğu Sekreterliği, Osmanlı İmparatorluğu'nun eski sınırları çerçevesinde, Halk İştirakiyun Fırkası'nı Filistin'e kadar faaliyet yürütecek bir parti olarak değerlendirir, yani Misak-ı Milli sınırları içinde bir parti olarak görmez. Bu süreçte Tokat Mebusu Nâzım Bey, Halk İştirakiyun Fırkası'nın siyasetinin belirlenmesinde birinci derecede rol oynar ve Komintern'den gelen direktifleri bire bir kabul etmediği için de, Kongre'de aslında normal olarak onun genel sekreter olması gerekirken, Golman, yani Komintern, ilk turda Merkez Komitesi'ne seçilememiş olan Salih Hacıoğlu'nu THİF genel sekreteri yapar. 1922 yılının Eylül ayına geldiğimiz zaman da Golman artık Sovyet Elçiliği'ndeki görevini bir kenara bırakıp, doğrudan doğruya Halk İştirakiyun merkezinde Merkez Komitesi destekçisi, Komintern temsilcisi olarak fiilen partinin yöneticisi olur. Suphi'nin partisinin sona ermesinin ertesinde, Halk İştirakiyun Fırkası da 1922 Eylül'ünde kapanır. Komintern 4. Kongresi'ndeki delegasyon döndükten sonra 1923 yılında Salih Hacıoğlu da bir süre cezaevinde yatıp çıkar.

4. Kongre'de Türkiye Birleşik Komünist Partisi'ni kurmak üzere bir örgütlenme bürosu oluşturulur, sekreterliğe Doktor Şefik Hüsnü getirilir. Bu büroda Halk İştirakiyun Fırkası'ndan Salih Hacıoğlu yer alırken, işgal İstanbul'unda bir Rum Komünist Partisi olarak da değerlendirilebilecek olan Beynelmilel İşçiler İttihadı adına da, yine 4. Kongre delegelerinden Vanlı Kazım [Kip] yer alır. Birlik kongresi dediğimiz kongre ancak 15 Şubat 1925'te Akaretler'de toplanabilecektir.

Özetleyecek olursak, TKP'nin her kongresi bir kuruluş kongresi olarak değerlendirilebilir. Eylül 1920'de Mustafa Suphi'nin önderliğindeki partinin kongresi de bir kuruluş kongresidir ama Komintern belgelerine göre Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın Ağustos'ta yaptığı kongrenin tutanaklarında (ki bu kongreye Komintern temsilcileri geniş bir ekip olarak katılmıştır; İnebolu'ya bir Sovyet denizaltısıyla gelirler ve THİF'in seçilmiş 4. Kongre delegelerini de alarak Anadolu'dan yine bir Sovyet denizaltısıyla Odessa'ya giderler), "TKP'nin 1. Kongresi" yazılıdır. Dr. Şefik Hüsnü 1926 Mayıs'ında toplanan, tutanaklarına ancak Komintern arşivlerinin açılmasıyla ulaşabildiğimiz ve katılımcıları ve kararları konusunda ilk kez doğru bilgiler edinebildiğimiz Viyana Konferansı'nın açılışında parti tarihini anlatırken, Şubat 1925'teki Akaretler Kongresi'ni TKP'nin kuruluş kongresi olarak verir.

Gerçekten de arşivlerin açılmasıyla birlikte yayımlanan Komintern'in örgütlenmesi, ideolojik-siyasi hattı, çalışma tarzı ve kadrolarına ilişkin belgesel kitaplar, Türkiye komünist hareketi tarihinin bugüne kadar ele alınıp incelenişini de kökten değiştirecek ufuklar açtı. Kısaca söylemek gerekirse, tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de komünist partisinin tarihi ancak seksiyonu olduğu Komintern tarihiyle, onun içindeki değişim ve dönüşümlerin damgasını taşıyacak bir tarzda ele alınabilir ve alınmalıdır.

Yine örnekleyecek olursak, halen Mete hocam ile belgeleri üzerinde çalıştığımız 1927-1937 dönemi TKP faaliyetlerini ele alabiliriz. Bilindiği gibi 5. Kongre'yle birlikte Komintern Bolşevikleşme kararı alır ve bunun sonucu, artık Sovyetler Birliği'nde KUTV'dan ya da Batı ülkelerine dönük Leningrad'daki okuldan yetişmiş kadroların parti yönetimlerine gelmesi sürecidir. Yani 1925-1928 arasında sadece TKP'de değil, Fransa'dan İspanya'ya kadar bütün partilerde, esas itibarıyla Stalin doktrinleştirmesinin eğitimini almış kadrolar yönetime gelmiştir. 1925-1928 arası, diğer yandan da, Troçki, Zinovyev ve Kamanev'in tasfiyesinden sonra Komintern'de esas olarak Buharin'in ağırlıklı olduğu, Komintern'in en yaratıcı iktisadi-siyasi tahlilleri yaptığı, kapitalizmin analizi, devlet teorile-

Erden Akbulut ve Mete Tunçay, *Beynelmilel İşçiler İttihadı*, İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları, 2009.

ri ve sınıflar mücadelesine ait çok önemli tezlerin geliştirildiği bir dönemdir.

Kısaca değinecek olursak, iktisadî teorinin ve söylemin yeri, Komünist Enternasyonal'in faaliyetinde her zaman önemli olmuştur. Bu teori ve söylem, II. Enternasyonal'in devretbu da kimi yöneticileri, Buharin'in ardından, büyük sanayi ülkelerinin ekonomisinde yaşanan yapısal dönüşümlerin altını çizmeye götürdü. 1920'li yılların sonlarında zorluklar ve bunalımın dünya çapında bir karakter kazanması, Komintern içinde kapitalizmle ilgili felaketçi görüşleri ve Sovyet ekonomisinin yüceltilmenezdinde ciddi itibar kaybettiği, yıkıma uğradığı bir dönemdir.

Arşivlerin açılmasıyla birlikte Komintern'in örgütlenmesi, ideolojik-siyasî hattı, çalışma tarzı ve kadrolarına ilişkin yayınlanan belgesel kitaplar, Türkiye komünist hareketi tarihinin bugüne kadar ele alınıp incelenişini de kökten bir şekilde değiştirecek ufuklar açtı. Kısaca söylemek gerekirse, tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de Komünist Parti'nin tarihi ancak seksiyonu olduğu Komintern tarihiyle, onun içindeki değişim ve dönüşümlerin damgasını taşıyacak bir tarzda ele alınabilir ve alınmalıdır.

tiği mirasın ötesinde, Komintern'in gelişmesine damga vuran her uğrakta sonucu belirleyici ana ideolojik tartışma konusunu oluşturagelmiştir. Nihaî biçimi verilip teorileştirilmeden önce kapitalizmin genel bunalımı, Birinci Dünya Savaşı'nın son bulmasına eşlik eden felaketlerin beslediği bir teşhis olarak doğmuştu. Barışın sağlanmasından sonra bunalımlara rağmen büyük sanayi ülkelerindeki ekonomi yeniden düzenlendiği ve üretimin arttığı aşikâr hale geldiğinde bile, Komintern bu teşhisinden vazgeçmedi, ancak söz konusu olanın bir hafifleme, nihaî çöküş öncesi geçici bir istikrar bulma olduğu değerlendirmesiyle bu teşhisini yeni duruma uyarladı. İktisadî analiz, her şeyden önce genel bir ideolojik işleve sahipti. Ayrıca komünist partilerinin sendikaları yönlendirerek teşvik etmeye çalıştıkları hak talepleri uğruna mücadeleyi geliştirmek anlamında pratik bir yan da taşıyordu. Komintern'in dünya stratejisi, tıpkı SSCB diplomasisi gibi, uluslararası iktisadî durumu da hesaba katmak zorundaydı; sini yeniden canlandırdı. Uluslararası gerilimlerin yükselişi ve askerî çatışmalara geri dönüş, uluslararası örgütün söyleminde ekonomiye ayrılan payı azalttı. Savaşın arifesinde komünist iktisadî öğreti, kapitalizmin genel bunalımına ilişkin değişmez formüller ile kabul edilebilir görülen kimi reformlarla ilgili pragmatik değerlendirmeleri birleştirdi. İlk zamanlar felaketçi söylemi güçlendirdi; ancak Komintern, giderek, SSCB'nin müttefiki kapitalist ülkelerde iktisadî reformların olanaklı ve değerli olduğunu kabul etti.

Yine bu anlayışla 1928'de Buharin ve ekibinin de Komintern'den uzaklaştırılmasıyla birlikte, Komintern tarihinde bir sola sıçrayış yaşandı, Stalin'in yeni bir devrim dalgası perspektifiyle yeni baştan "sınıfa karşı sınıf" siyasetini gündeme getirdiği ve giderek sosyal demokrasinin sosyal faşizmle özdeşleştirildiği sol bir söylem ve siyaset izlendi ve bu, 1933'te Hitler'in iktidara gelme dönemine kadar devam etti. Bu dönem aslında komünist partilerinin kitleler

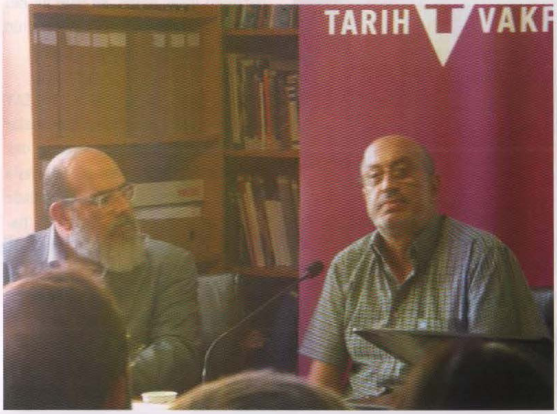
Bu süreçte 1927 ortalarında Çin'deki Şanghay ayaklanmasının bozguna uğramasının ardından Komintern Doğu Sekreterliği ulusal kurtuluş mücadelesinde ulusal burjuvaziyle ittifak-işbirliği yapılabileceği tezini geri çekti ve gelişmiş kapitalist ülkelerde sosyal demokrasiye karşı mücadele şiarı gibi, az gelişmiş/sömürge ülkelerde de ulusal burjuvaziye karşı savaş şiarını yükseltti. Bunun ülkemize doğrudan yansıması "Kahrolsun Kemalist Diktatörlük!" oldu. Bir diğer deyişle TKP'nin Kemalizme karşı tutumu doğrudan doğruya Komintern yetkili organlarınca belirlenmişti; yoksa daha 1926 yılı ortalarından itibaren Dr. Şefik Hüsnü, Doğu Sekreterliği oturumlarında Kemalizmin devrimci barutunu tükettiğini savunduysa da bu görüşünü kabul ettirememişti.

Bu dönemde Türkiye'deki gelişmeleri ele almaya devam edecek olursak, bilindiği gibi 17 Temmuz-1 Ağustos 1928 tarihleri arasında yapılan Komintern 6. Kongresi'ne Türkiye'den delege olarak katılan ve Nâzım Hikmet'in 1920'li yılların ilk yarısında KUTV'da arkadaşı olan İsmail (Laz İsmail, Marat) Türkiye'ye dönerken Nâzım Hikmet'i de beraberinde getirdi.[4] 1927 tutuklamalarıyla TKP büyük bir darbe yemiş, Komintern'deki temsilcisi Dr. Şefik Hüsnü ve Merkez Komitesi üyeleri tutuklanarak hapis cezasına çarptırılmış, bunun üzerine oluşturulan "Muvakkat Merkez Komitesi" de Mart 1929'da tutuklanarak Haziran 1929'da yargılanmaya başlamıştı. Böylesi bir ortamda, uzun zamandır Türkiye'de siyasî faaliyet yürütmek isteyen ve Komintern'deki bu yeni "sol" dalganın etkisinde bulunan Nâzım Hikmet, KUTV'da birlikte eğitim gördüğü veya eğitim verdiği, izleyen süreçte TKP Merkez Komitesi'nde ve Politbüro'da yer alacak bir dizi arkadaşıyla birlikte 1929 Haziran'ında İstanbul Pendik'teki Pavli adasında "TKP'yi ayağa kaldırmak" üzere, "muhalefet kongresi" veya "Nâzım muhalefeti" de denen bir konferans düzenledi.

O dönem KUTV'da eğitim görmüş ve Komintern'in yeni siyasetinden haberdar olan kadrolar, Türkiye'ye dönmüş ve o döneme kadar "sağ siyaset"e karşı partiyi devrimcileştirmek üzere harekete geçti. Bu konferanstan önce Nisan 1929'da cezasını tamamlayarak Yozgat Cezaevi'nden serbest bırakılan Dr. Şefik Hüsnü'nün, yurtdışına gitmeden önce görüşme yaptığı yoldaşları içinde Nâzım Hikmet de vardı.[5]

Nâzım Hikmet'in adı ve varlığı üzerinden çok tartışılan TKP tarihinin bu dönemi bugüne kadar esas itibarıyla Aralık 1935'te yayınlanan "Kara Liste"den hareketle değerlendirilmeye çalışılmıştır. Komintern'deki gelişmeler ve açılan yeni belgelerden hareketle kısaca şunları söyleyebiliriz:

1929 Konferansı ile başlayan ve Nâzım Hikmet'in da yöneticileri arasında bulunduğu TKP faaliyeti hakkında Komünist Enternasyonal yönetimine ilk rapor Mart 1930'da verilir;[6] başında Dr. Şefik Hüsnü'nün bulunduğu TKP Dış Bürosu'nun Komintern Doğu Sekreterliği'ne başvurusu sonucunda Nâzım Hikmet'in de içinde bulunduğu ekip muhalefet olarak adlandırılır ve bu raporu götüren Tufan [Alyanak Fuat] 18 Nisan 1930'da Komintern'in direktiflerini alarak İstanbul'a döner. Bu direktif doğrultusunda Komintern tarafından onaylanmış Muvakkat Merkez Komitesi'nin 1929 tutuklamasından kurtulan kesimiyle ilişki kurulmaya ve eldeki örgüt ve matbaa vb. olanakları kendilerine teslim etmek üzere görüşmeler yapılmaya başlanır. Ne var ki bu görüşmelerin kesintiye uğraması üzerine Nâzım Hikmet'in de içinde bulunduğu TKP grubu Haziran ya da Temmuz 1930'da yeni bir toplantı yapar ve bu toplantıyla ilgili tutanak ile, izleyen süreçte Muvakkat Merkez Komitesi'nin kimi üyelerinin tutuklanmaları hakkındaki rapor Komintern Siyasî Seksiyonu'na Nisan 1931'de ulaşır.[7] Dikkat çekici nokta şudur: 1931 yılıyla birlikte Türkiye'de Muvakkat Merkez Komitesi adına TKP çalışması yürütecek düzenli bir örgütün kalmamasına karşılık, Nâzım Hikmet'in de içinde bulunduğu çevre, gerek İstanbul'da, gerekse taşrada yoğun bir örgütlenme ve yayın faaliyeti gerçekleştirir. Bu dönemde, kendilerinin "komünist grup" adını verdiği, yaygın olarak Nâzım muhalefeti-partisi adıyla anılan ekip, ülkede esas komünist faaliyeti yürüten partidir. Bu dönemde, muhalefetten ayrılanların merkez görüşüne katılması söz konusu olsa da her iki ekibin yer yer iç içe geçerek çalışması, muhalefetin temel istemlerinden biri olan kongre toplanması talebinin yerine getirilmesiyle, 1932'de TKP II. Aktif Konferansı'nın Komintern görevlisi Greta'nın yönlendiriciliğinde İstanbul Defterdar'da yapılmasını ve geniş katılımlı bir Merkez Komitesi seçilmesini sağlar. Ne var ki konferansın hemen ardından yapılan ve Greta'nın da dâhil olduğu tutuklama nedeniyle beklenen olumlu gelişme sağlanamaz.

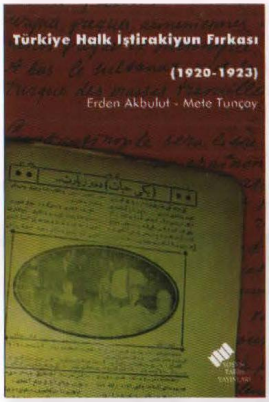

Erden Akbulut ve Mehmet Ö. Alkan, "80. Yaşında Mete Tunçay'a Saygı" toplantısında Tarih Vakfı'nda.

Komintern Yürütme Kurulu'nun tavsiyeleri doğrultusunda TKP Dış Bürosu, bir desantralizasyon siyaseti uygulamaya, daha sağlıklı bir temelde yeniden oluşturmak üzere kimi örgütleri dağıtmaya ve belli başlı bölgelere, birbirlerinden bağımsız olarak, doğrudan Dış Büro'nun yönlendirmesi altında yönetmek üzere siyasî yönlendiriciler göndermeye karar verir. 1934'e kadar sürecek bu dönemde TKP'nin Türkiye'deki faaliyetini yönetecek bir merkez komitesi yoktur. Nitekim Dr. Şefik Hüsnü 1932-1934 arası TKP'de birinci desantralizasyonun yaşandığını raporlar, yani Hasan Ali Ediz, Baytar Cevdet ve Reşat Fuat'tan oluşan üçlüden Baytar Cevdet dışındaki ikisi tutuklanıp Türkiye'deki icra komitesi dağılınca, Lenin Okulu'nda öğrenim gören Eczacı Vasıf'ın ülkeye gönderilmesiyle, doğrudan Dış Büro'yla bağlı tek kişilik bir merkezle faaliyet yürütülür.

Nâzım Hikmet'in de içinde bulunduğu grubun faaliyetleri Mart 1933'teki tutuklamalarla ağır bir darbe alır. Nâzım Hikmet'in de tutuklu yargılandığı Bursa TKP Davası'nda her iki grubun iç içe geçmiş faaliyeti sonucu ortak bir yargılama yapılır ve Ağustos 1934'te tüm sanıklar 29 Ekim 1933'te çıkartılmış Genel Af Kanunu çerçevesinde özgürlüklerine kavuşur. Bu yargılama sürecinde, Nâzım Hikmet'in de içinde bulunduğu grubun temsilcisi olarak birçok kez Moskova'ya gitmiş olan Tufan, Haziran 1933'te tekrar Moskova'ya giderek, yürüttükleri çalışmalar konusunda özeleştiri verir ve hata yaptığını belirtir. Cezaevinde Nâzım Hikmet'in en yakınlarından Nail Çakırhan da onun çevresinden ayrılarak diğer gruba katılır.

Yine bu dönemde Almanya'da 30 Ocak 1933'te Hitler'in şansölyeliğe gelmesi ve bunun karşısında Almanya Komünist Partisi'nin herhangi bir direniş gösterememesi, Komintern'in siyasetinde büyük bir alt üst oluşa yol açar ve 1928 sonlarında başlayan "sola doğru sıçrayış", "sınıfa karşı sınıf" taktiği son bulur. Bu değişiklik komünist partilerine de yansır ve

Erden Akbulut ve Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası*, İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları, 2007.

tümünde "sol sapma"lar tasfiyeye uğrar. Nâzım Hikmet'in de içinde bulunduğu grubun "sol siyaseti" için de bu dönemeç bir dizi sonucu beraberinde getirir.

Uluslararası komünist harekette bu gelişmeler yaşanırken TKP Dış Bürosu, 10. Yıl Affı ile serbest kalmış TKP yöneticilerini göz önünde bulundurarak Komintern'e başvurup desantralizasyon kararını kaldırır ve bir genişletilmiş toplantı düzenler. 8-13 Mart 1933 tarihli TKP Yurtdışı Bürosu toplantısında 66 kişilik bir Kara Liste hazırlanır ve Nâzım Hikmet de aralarında olmak üzere 45 kişi "Troçkist-polisçi muhalefet"[8] tanımlamasıyla partiden ihraç edilir. Bu liste ilk kez Aralık 1935'te *Orak-Çekiç* gazetesinin 1. sayısında yayımlanmaya başlar.

İşte bu yeni perspektifle, TÜSTAV arşiv belgeleri üzerindeki çalışmalar boyunca TKP tarihinin bugüne dek birikmiş bilgilerini yeni bir anlayışla ele alıp değerlendirmek, önümüzde duran önemli görevlerden biri haline geldi.[9] Son yıllarda Türkiye'de işçi hareketi ve sol hareket tarihi alanında bir dizi genç akademisyen başta Osmanlı İmparatorluğu arşivleri ve Başbakanlık Devlet Arşivleri olmak üzere yurtiçindeki ve yurtdışındaki bir dizi arşivde çalışarak çok değerli ürünler ortaya koydular, koyuyorlar. Bu çalışmalarda Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan ulusların çokdilliğinin yarattığı zorluklar yavaş yavaş aşılmaya başlanıyor. Böylece ülkemiz işçi hareketi ve sol hareketinde 19. yüzyıl sonlarından itibaren özellikle Yahudi, Ermeni ve Rum aydın ve emekçilerinin mücadelelerini incelenebilir hale geliyor; bu çalışmalar boyunca başta Bulgaristan devrimcileri olmak üzere diğer Balkan ülkelerindeki ilerici-devrimci hareketlerin yeni bir perspektifle araştırılması gereği kendini gösteriyor. Öncü nitelikteki bu çalışmalarla birlikte hem sol akımlar tarihimiz 1908 öncesi tarihlere kadar gidebilecek, hem de başta anarşizm olmak üzere değişik sol-sosyalist siyasi hareketler hakkında bilgi edinebileceğiz. Akademi içinde ve dışında, Türkiye'deki işçi hareketi ve sol hareket tarihi çalışmalarının önünü açan Mete hocama şükranla, nice yeni çalışmalarını okuma dileğiyle, saygıyla.

DİPNOTLAR

1 Serge Wolikow, *Komünist Enternasyonal (1919-1943) Komintern veya Yıkılan Dünya Devrimi Partisi Hayali*, çev. Erden Akbulut (İstanbul: Yordam Kitap, 2016), s. 352.

2 Fuat Fegan'ın Vatan Partisi'ne gönderdiği konuyla ilgili notta şöyle denir: "Önce YOL'un 'Parti'de Konaklar ve Konuklar' ile 'Parti ve Fraksiyon' bölümleri --1968-69 yılları olacak-- yeni yazıya aktarılmıştı. O sıralar çalışma metodumuz şöyle değişmiş bulunuyordu: Daha önceleri eski yazı metinden Doktor bana söylüyor, ben de doğrudan daktiloya çekiyordum. Fakat daktilonun gürültüsü kendisini rahatsız ettiği için sonradan bu metodu değiştirdik; o söylerken, ben kendi el yazımla yazıyor ve sonradan daktiloya çekiyordum.
İşte bu aşamada YOL'un bu iki bölümü yeni yazıya aktarıldı. İki daktilo nüshadan birini Doktor alıyor, diğeri ise kendi el yazımla yazılmış olanla birlikte bizde kalıyordu. Yalnız --nedenini bilmiyorum-- bir ara 'Parti ve Fraksiyon'un ikinci daktilo nüshasını da istedi ve aldı. Sonradan da geri vermedi.
12 Mart şartlarında bendeki el yazması nüshalar emanet ettiğim birisi tarafından yakıldı. Bu şekilde bizde bir tek 'Parti'de Konaklar ve Konuklar'ın daktilo nüshası kalmış oldu." Bu metne ulaşmamızı sağlayan Ahmet Kale'ye teşekkür ediyorum.

3 TÜSTAV'ın bu kitabın kapsadığı dönemle ilgili olarak yaptığı yayınları şöyle sıralanabilir: *Türkiye İştirakiyun Teşkilatı (Haziran-Eylül 1920)*, der. Banu İşlet, Cemile Moralioğlu Kesim, 2008, 174 s.; *Türkiye İştirakiyun Teşkilatlarının Birinci Kongresi (TKP Kuruluş Kongresi) Bakü 10-16 Eylül 1920 Tutanaklar-Belgeler*, der. Meral Bayülgen, Emel Seyhan Atasoy, 2008, 268 s.; *TKP MK 1920-1921, Dönüş Belgeleri--1*, çev. Yücel Demirel, 2004, 352 s.; *TKP MK 1920-1921. Dönüş Belgeleri--2*, çev. Yücel Demirel, 2004, 196 s.; *Mustafa Suphi'ler (Sahsi Dosyası-Değerlendirmeler-Anılmalar)*, der. Rüstem Aziz, 2009, 69 s.; *Mustafa Suphi ve Yoldaşları*, çev. Burhan Tuğsavul, 2004, 157 s.

4 Bu konuda İsmail Bilen'in 1934'te sunduğu raporda özeleştirel niteliğinde, aynı zamanda Nâzım'ın Moskova'daki TKP yöneticileriyle ilişkilerindeki sorunları da gösteren ilginç bir not vardır: "[...] Nâzım'ı buradan Türkiye'ye göndermek için, buradaki S.K. [Sanırsal Komite-Merkez Komitesi] âzalarına danışmadan, onların da eylerini sormadan Komintern'den karar almamdır. Nâzım'ın gidip gitmemesini ortaya koyup konuşmak aykırı bir teklif olamazdı. Bilakis Nâzım gibi bir unsurun Türkiye'ye gitmesi hususunda herhalde S.K. âzalarının fikrini, reyini almak doğru idi. Burada küçük bir juva itimatsızlığı sırıtır. Gerçi ben onu bir gurupçuluk zihniyeti ile göndermiyordum. Ondan istifadenin yolunu düşünüyordum. Bu görüşümü, bu düşüncemi diğer S.K. âzalarının da bilmesi lâzımdı. Fiilvakî ondan Türkiye'de yazı sahasından istifadeye koyulduk. Kendisine bir hücre İdaresi bile vermedik. Bu cihetî o zaman Komintern'e de söylemiştim. Fakat ne olursa olsun meselenin konuluş tarzı ve halledilış şekli fırka formalitesine uygun değîd'i.[...]" [TÜSTAV Komintern Arşivi, Döküm 1, CD 28, Klasör: 36_36, Belge no: 391-422 (Eski Türkçe)]

5 "[...] 1 Mayıs 1929'da Ferdi [Dr. Şefik Hüsnü serbest bırakıldı ve yönetici yoldaşlarla ilişkiye geçti ve Merkez Komitesi'yle bağını yıtırmış veya bu komiteye bilinçli olarak tabi olmak istemeyen yoldaşlara bizzat direktifler verdi. Diğerlerinin yanısıra Nâzım birçok kez Ferdi'yle görüştü. Dolayısıyla merkezle gayet iyi ilişkideydi. Nâzım ona Parti'nin resmi yönetimiyle tam bir uyum içinde davranacağı sözünü vermişti. [...]" [TÜSTAV Komintern Arşivi, Döküm 1, CD 31, Klasör: 6_8, Belge no: 661 (Fransızca)]

6 Ayrıntılı bilgi için bkz. Erden Akbulut, *Komintern Belgelerinde Nâzım Hikmet* (İstanbul: TÜSTAV Yayınları, 2002), s. 128-132.

7 Age. s. 144-161.

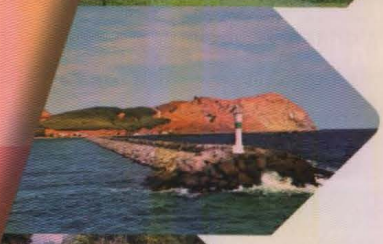
8 Nâzım Hikmet ve bir grup TKP'linin muhalefetinin "Troçkici-polis" olarak nitelenmesi, o sıralar uluslararası komünist harekette yaygın "düşman" algısı bakımından anlaşılırdır. Troçkicilik 1920'li yılların ortalarından itibaren Komintern çevrelerinde yaygın ve ağır bir suçlamadır ve bu çevrelerin Sovyetler Birliği'ne karşı emperyalist devletler ve onların gizli servisleriyle işbirliği içinde oldukları bir genel kabuldür. Troçkicilliği Nâzım'a yakıştırmanın/yapıştırmanın maddi bir zemini de yok değildir. Birincisi KUTV'da Ahmet Cevad Emre'nin öğretmen, Nâzım Hikmet, Şevket Süreyya Aydemir ve Vâlâ Nurettin'in [manevi ailesi öğrenci olduğu dönemde, Lenin ile Troçki arasında sendikaların sosyalist devletteki rolü üzerine yürütülen tartışma, TKP *kurjek*'unda/grubunda da ele alınmış ve görüşlerin daha net ortaya konabilmesi için görüşleri savunacak münazara ekipleri oluşturulmuştur. İşte bu çerçevede Troçki'nin sendikaların rolüyle ilgili görüşlerini sergileyip savunmak da Nâzım'ın da içinde yer aldığı manevi ailesine düşmüştür. Ayrıca 1924'te Sovyetler Birliği'nden Türkiye'ye dönen Nâzım Hikmet, izlenimlerini 13 Kânunuevvel [Aralık] 1924'ten itibaren *Son Telgraf* gazetesinde tefrika etmiştir [Yücel Demirel'in çevrimyazısı için bkz. Erden Akbulut, age. s. 219-265]. Bu yazı dizisinde Troçki, 1917 Ekim Devrimi'nin önderlerinden biri olarak övülmüştür. "Polis"lik ise her tutuklama ve başarısızlıkta partinin değil, şu veya bu kişinin polisle çözüldüğünün/işbirliği yaptığının ve hatalı olduğunun değişmez gerekçesini oluşturmuştur.

9 TÜSTAV arşiv belgeleri üzerindeki çalışmalarla, Mete hocam ile birlikte *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası 1920-1922, Mütareke İstanbulu'nda Rum Ağırlıklı Bir İşçi Örgütü Beynelmilel İşçiler İttihadı* ve ve son olarak üç cilt halinde *İstanbul Komünist Grubu'ndan (Aydınlık Çevresi) Türkiye Komünist Partisi'ne 1919-1926* çalışmalarını yayımladık. Ayrıca *Türkiye Komünist Gençler Birliği 1920-1935, TKGB.)'a yazınları: 1920-1925, TKP 1926 Viyana Konferansı, 1926-1927 TKP MK Tutanakları Büyük Kırılma, 1928 TKP Davası, 1929 TKP Davası. Komintern Belgelerinde Nâzım Hikmet, Dr. Şefik Hüsnü Deymer Yaşam Öyküsü ve Vaziye Yazıları, Zeki Baştımar Yaşam Öyküsü, Mektuplar, Yazılar, Reşat Fuat Baraner Yaşamı, Çalışmaları, Anılar* kitapları yayımlandı.

Adım Adım Anadolu®

DOĞU KARADENİZ VE YAYLALARI
24 - 30 Temmuz
20 - 26 Ağustos

GÖKÇEADA MERYEM ANA PANAYIRI
14 - 16 Ağustos

MAÇAHEL VE KUZEYDOĞU KARADENİZ
1 - 4 Eylül

TARAKLI VE GÖYNÜK
3 Eylül

GÜNEY TOROSLAR'DA DAĞLIK KİLİKYA
12 - 17 Eylül
(Kurban Bayramı)

fest TRAVEL

yurtici@festtravel.com
0850 622 33 78

www.festtravel.com
/festtravel

SOSYALİST SİYASAL DÜŞÜNÜŞ TARİHİ VE ÇEVİRMENLİK

TANIL BORA

Mete Tunçay nasıl Türkiye'de Sol Akımlar*'da en kenarda kalmış, parti çizgisinden dışlanmış, kaybolmuş da olsa, iki satır yazmış her bir sosyalist fikir erbabının izini sürdüyse,* Sosyalist Siyasal Düşünüş Tarihi*'nde de sosyalizmin en geniş ailesinin kadrosunu bir araya getirmeye çalışmıştır.*

Mete Tunçay (der.), *Sosyalist Siyasal Düşünüş Tarihi Cilt 1-2*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1976.

Mete Tunçay'ın "palto"sundan çok bahsedildi, Türkiye'nin siyasal düşünce tarihi üzerine çalışanların hep onun paltosundan çıktığı çok söylendi ama Mete Hoca'nın bir de "yeleği" var! Onun çevirmenliğinden söz ediyorum. Siyasî düşünce ve sol tarih çalışmaları paltoysa, çeviri çalışmaları da yelektir. Evet, Mete Tunçay'ın aslî uğraşı değildir ama onun müthiş bir çeviri külliyatı da var. Hatta başka hiçbir iş yapmayıp sadece çeviri yapmış olsaydı bile Türkiye'nin entelektüel hayatına hatırı sayılır bir katkıda bulunmuş olurdu.

Bazen unutabildiğimiz o külliyat içinde yanılmıyorsam ağırlık merkezi liberal fikriyattadır. Mete Tunçay'ın siyasal tarihe ilişkin çalışmalarında ilgisi sosyalizme, Türkiye sosyalizm hareketinin tarihine odaklıdır, fakat çevirilerinde büyük çoğunlukla liberal fikriyatın öne çıktığını görürüz. 1961'de Thomas Jefferson'dan seçme parçalarla başlıyor, 1964'te Karl Popper'den ilk metinlerini yayımlıyor; 1967 ve 1968'de de Popper'in başyapıtı *Açık Toplum ve Düşmanları*'nın iki cildini çıkaracak. 1979'da David Hume'un *Din Üstüne*'si, önemli. Son dönemde yaptığı çeviriler arasında da Isaiah Berlin'in bir kitabı bulunuyor (*Romantikliğin Kökleri*, 2004).

Bunun bir tercih olduğu kanısındayım, çünkü Mete Hoca mecbur olduğu için çeviri yapan biri değil bildiğim kadarıyla; istediği, önemsediği eserleri çevirdi. Bu liberal fikriyatı Türkçeye aktarma gereği duymuş olması, bize bir şey söylüyor olmalı. Elbette, bu tercihin doktora tezinde özgürlük problemine odaklanmış olmasıyla da ilgisi kurulabilir. Benim "kurguladığım" saik ise şu: Mete Hoca, özellikle 60'lı ve 70'li yıllarda, güçlü ve özgüveni yüksek olan sosyalizmin liberal eleştiriden istifade etmesi gerektiğini düşünüyordu gibime geliyor. Çalışmalarının erken bir döneminde, "evleviyetle" çevirmek için Popper'i seçmiş olması da önemlidir. Totaliter, bütüncül toplum tasarımına ve bilim yöntemine karşı çıkışı, Popper'in daha ziyade antikomünist misyon içinde alımlanmasına yol açmıştır. Fakat Popper'in demokrasiyi çoğunluk iktidarı olarak bellemekten ziyade, iktidarı şiddetsiz düşürme imkânının bulunduğu sistem olarak gören bir düşünür olduğunu; "bırakınız geçsinler" liberalizmine –ve neoliberalizme dönüşecek olan eğilime– kaş çatan, "insanların eleştirel kabiliyetlerini geliştirmeyi" dert eden bir liberal olduğunu unutmayalım. Velhasıl, Mete Tunçay'ın liberal düşünceye gösterdiği ilginin, bu düşünce geleneğini özgürlükler meselesinde sol için bir tartışma partneri olarak önemsemesinden kaynaklandığını zannediyorum. Mete Hoca liberal değildir, fakat liberalizmin meydan okumasını göğüslemeyi önemser. Son yıllarda biliyorsunuz sol muhitte "sol liberal" lafı zevkli bir hakaret olarak, severek kullanılıyor. Bu vesileyle bu konuyu, böyle bir cebelleşmeye girmeden, serin bir kavramsallık çerçevesinde tartışmak mümkündür.

Mete Tunçay'ın doçentlik tezini İngiliz sosyalizmi üzerine yapmaya niyet ettiğini de biliyoruz. Bu ilgisini 1964'te *Sosyal Adalet*'te "Britanya'da Sosyalizm: Fabian Derneği" üzerine, 1974'te *Yeni Halkçı*'da "İngiliz sosyalizmi" üzerine makale yazarak, 1982'de *Bertrand Russell'dan Seçmeler*'i çevirip yayımlayarak sürdürdü. Onun İngiliz sosyalizmine ilgisi, 60'lar ve 70'lerin koşullarında ayrıksıdır ve genel sol muhitte küçümsenecek bir iştir; zira İngiliz sosyalizmi sosyalizmden bile sayılmaz, kibar tabiriyle reformist ve sosyal demokrat bir çerçevede görülür. Dönemin hâkim sosyalist düşüncesi nezdinde muteber değildir.

Zaten bu sunuşta esas konumu teşkil eden *Sosyalist Siyasal Düşünüş*

Tarihi derlemesi de, dönemin hâkim sosyalist anlayışına sığmayan, ondan taşan bir anlayışın ifadesidir. Bu derleme, "liberalmeşrep" bir yaklaşımı yansıtır bence. Burada siyasal ideoloji olarak liberalizmden değil, bir tutum olarak liberallikten söz ediyorum.

Bu derlemede cari sosyalizmin, ana akım sosyalizmin dışında kalan pek çok sosyalist düşünürün bir araya getirildiğini görürüz. Özgün ve önemli bir çalışmadır. Aslında 1970'te tamamlanmış hatta basımına başlanmış, fakat 12 Mart darbesiyle kesintiye uğradığı için ancak 1975'te basılabilmiştir. İki ciltlik bir eserdir ve kısa ama veciz, çok güçlü bir önsözü vardır. Mete Hoca burada Türkiye'de sosyalizm külliyatının çevrilmeye başladığına, pek çok temel eserin çevrildiğine fakat bunların hep Marx-Engels-Lenin-Stalin-Mao hattında olduğuna dikkat çeker. Malum, sosyalizmin o dönemde dünya çapındaki muteber çizgisi budur; Türkiye'de değil ama dünyada Stalin'i bir ölçüde paranteze alırsak... Fakat Mete Hoca bu ana akım hattının dışında da çok geniş bir birikimin var olduğunu söyler. Sosyalizmin "bir derece başarıya ulaşmış" kaydını düştüğü modellerinin, akımlarının yanında, "başarı" sağlayamamış ya da aşılmışsa da kendisinden çok şey öğreneceğimiz akımların da var olduğunu vurgular. Anlatmaya çalıştığı şey, "başarılı" görünen akımların da bu sair akımlarla mübareze içinde, onlarla çatışarak, tartışarak geliştiğini bilmemiz gerektiğidir. Kendini pürüpak Marksist-Leninist addedenler bile, bu tartışmaları, bu ayrışmaları bilerek daha "düzgün" Marksist-Leninist olurlar, bunu demeye getirir.

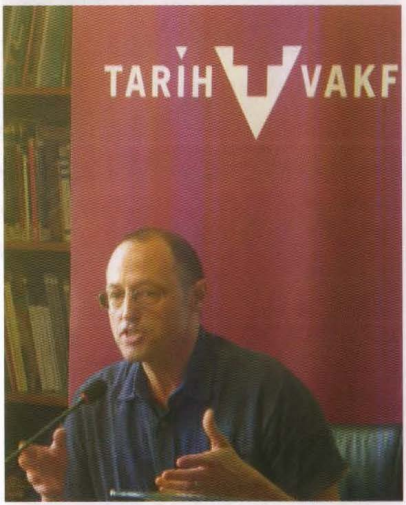
Bu çalışma çok geniş bir yelpaze içerir. O dönem dünyada bulabileceğiniz benzer çalışmalarla kıyas edildiğinde de bu kadar geniş mezhepli bir sosyalizm derlemesine rastlamak zordur. Çok geniş bir kadro söz konusudur. Ütopik sosyalizmin düşünürleri vardır... I. Dünya Savaşı arifesinden başlayan büyük kopuşta bugünün sosyal demokrasisini oluşturan, standart Marksist-Leninist literatürde salt "dönek" diye bilinen Kautsky ve Bernstein vardır... Yugoslavya sosyalizminin muhalif-eleştirel düşünürü Kardelj vardır... Sonraları çok okunacak, hürmet görecek olan Lukacs ve Gramsci vardır... Hatta ikisinin Türkçeye çevrilen ilk parçaları arasında olabilir onların buradaki metinleri. (O kadar "yadırgıdırlar" ki o vakit, kitabın kapağında isimleri yanlış yazılmıştır: Lukacz ve Gramschi!)

Anarşizmi sosyalizmin geniş ailesi içinde mutlaka hesaba katmak gerektiğini tespit etmesi önemlidir. Troçki'ye doğallıkla yer vermesi önemlidir, ki 1975'te Türkiye'de Troçki'yi sosyalizm ailesi içinde "doğallıkla" anmak hiç de "doğal" bir şey değildir! Pek de büyük bir şöhret olmayan, bugün herhalde kimsenin adını anmayacağı Sovyet düşünür Preobrajenski'nin derlemede yer alması dikkat çekicidir mesela. (Bu vesileyle kısaca değineyim... İlginçtir, o dönemde Ecevit'in köy-kent ve halk sektörü projelerinin teorisyeni gibi olan Ali Nejat Ölçen'in ilham kaynağıdır Preobrajenski. Preobrajenski'nin "sosyalist ilkel birikim" modelini, sosyal demokrasiye uyarlamaya çalışmıştır.)

Nasıl *Türkiye'de Sol Akımlar*'da en kenarda kalmış, parti çizgisinden dışlanmış, kaybolmuş da olsa, iki satır yazmış her bir sosyalist fikir erbabının izini sürdüyse Mete Tunçay, burada da en hayırsız kuzenden en aranıp sorulmayan dayıya kadar sosyalizmin en geniş ailesinin kadrosunu bir araya getirmeye çalışmıştır. Bu hem başlı başına kadirbilirlik bakımından önemlidir. Hem de o karambol içinde unutulabilen önemli tartışmaların, verimli argümanların izini sürmek bakımından önemlidir. Sosyalizmin 60'larda-70'lerdeki gibi kendini gayet muzaffer ve iyimser hissettiği bir zamanda, en "aşılmış" sayılanları, en önemsiz sayılanları da hesaba katarak bu geniş aileye başvurması, hepsinde bir şey bulmaya çalışması, bence bugün için de bize çok şey söyler. Zira bugün sosyalizmin içinde bulunduğu buhran için de, bu geniş mirası tekrar ele almak, ufku genişletebilecek, zihin açabilecek bir ufuk sunar.

Mete Tunçay'in bu derlemede çevirisini kendi üstlendiği düşünürler, ilginç bir tertip oluşturuyor, bir nevi floş ruvayel: Owen, Bakunin, Plekhanov, Troçki ve Che.

Son değineceğim nokta şu. Mete Hoca'nın, hepimizin muhatap olduğu bir meziyeti de çok iyi adam

Tanıl Bora, "80. Yaşında Mete Tunçay'a Saygı" toplantısında Tarih Vakfı'nda.

çalıştırmasıdır! Etrafındaki hemen herkese bir iş yaptırmaya bakar; bu çalışma da o kişinin başka bir ilgiye açılmasını sağlar. *Sosyalist Siyasal Düşünüş Tarihi* derlemesinde de Mete Hoca efradı iyi çalıştırmış doğrusu. Üç şedit Kemaliste (o zamanlar o kadar şedit değildiler belki!), Sina Akşin'e (Saint Simon, Georges Sorel), Ahmet Taner Kışlalı'ya (Blanc) ve Özer Ozankaya'ya (Léon Blum) çeviri yaptırtmış mesela. Liberal anayasa hukukçusu Ergun Özbudun'a İngiliz sosyalist Crosland'ı çevirtmiş, Emre Kongar'a Fabiancılığın önderlerinden Sidney Webb'i çevirtmiş. Felsefeci Nusret Hızır'a Lukacs çevirtmiş. Sosyal politikacı Pars Esin'e İtalyancasından istifade edip Gramsci çevirtmiş. Eleştirel Teori/Frankfurt Okulu çevirmeni ve müşerrihi olarak bileceğimiz Ünsal Oskay'ın Hint komünisti Roy'u çevirmiş. Kısacası, çevirilenler kadar çevirenler de mühiş geniş bir yelpaze oluşturuyorlar. Bu da ancak Mete Hoca'nın başarabileceği bir iş!

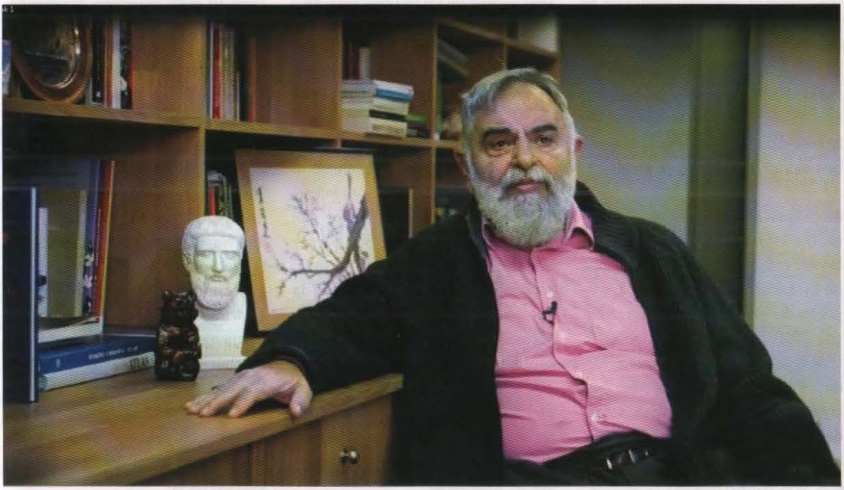
BATI'DA SİYASAL DÜŞÜNCELER TARİHİ

FATMAGÜL BERKTAY

Mete Tunçay gibi bir düşünürü, hocayı, kamusal aydını ve yazarı tanımlara sığdırmak elbette mümkün değil. Gene de kırk yılı aşkın bir zamandır tanıdığım, hep izlediğim, örnek almaya çalıştığım hocamı düşündüğümde aklıma her şeyden önce, "eleştirel aklın Türkiye temsilcisi" cümlesi geliyor. Hayat bazen insana talihli fırsatlar sunar, Macchiavelli'nin fortuna *dediği cinsten... Mete Tunçay'ın öğrencisi olmak, bu dünyada* fortuna*'ya mazhar olmaktır.*

Mete Tunçay'ın *Batı'da Siyasal Düşünceler* yapıtı bağlamında Mülkiye'de –sonra İstanbul SBF'de de uygulanan– "Siyasal Düşünceler Tarihi" öğretimine öncelikle Hoca'nın metodoloji, zihinsel disiplin ve kavram sahihliği kaygısına değinerek başlamak istiyorum.[1] *Bilineceği Bilmek* adlı makaleler derlemesine Tunçay, metodoloji hakkındaki iki çevirisini de dahil eder, arkalarında durduğunu bilhassa vurgulayarak. Bunlardan Rapoport'un "Teorinin Çeşitli Anlamları" başlıklı olanının açılış cümlesi, "Aynı kelimelerin başka başka görüş açılarından bakanlarca başka anlamlarda kullanılması yüzünden o kadar çok tartışma yolunu şaşırıyor ki, hemen her tartışmaya terimlerin anlamlarını belirlemekle başlamak zorunlu görünüyor" şeklindedir.[2] Mete Tunçay'ın hem hocalığı hem de tüm entelektüel verimi, günümüzde gülünç olduğu kadar acıklı sonuçlarına sürekli tanık olduğumuz bu kargaşayla mücadelenin izini taşır. Kavramsal seçikliğin yokluğu zihinsel disiplin eksikliğine işaret eder ki, bu eksiklik ile itaat kültürü ve toplumun daimi ergenlik halinde yaşaması arasında yakın bir ilişki vardır. Hocanın derslerinde vurguladığı metodoloji ve kavram sahihliği kaygısı herhalde bizleri böylesi bir "sürekli ergenlik" halinden çıkarma amacına yönelikti. Bu vurgu, Mülkiye'deki siyaset bilimi eğitimi ile daha sonra bu anlayışı İstanbul'a taşıyan Cemil Oktay gibi hocalar sayesinde İstanbul SBF'deki siyaset bilimi öğretiminin ortak noktasıdır.

Bir diğer ortak nokta ise, Anglosakson tipi siyaset bilimi yaklaşımlarına uzaklık ve siyaset bilimini esas

olarak "anlam" peşinde koşan bir kavrayışla ele almaktır. Yıllar sonra *Bilineceği Bilmek* derlemesini yeniden okuduğumda bu yaklaşımın Mülkiye'de Yavuz Abadan Hoca'yla başlayan bir gelenek olduğunu anladım. Mete Tunçay kendi hocasının siyaset felsefesi yaklaşımını "felsefi bir eğilimle siyasal teorileri çözümleme çabası ile siyaseti bilim olarak incelemenin çeşitli metotlarını öğrenmeyi birleştirmek" olarak özetler.[3] Şimdi geriye baktığımda Mete Hoca'nın da aynı şeyi yaptığını görüyorum. Bu, aslında öğrencilere verilebilecek en büyük armağandır: Bilgiye ulaşmanın, bilineceği bilmenin yöntemlerini öğretmek...

Anatole France, "Eğitim hafızaya ne kadar çok şey kaydettiğinizle, hatta ne kadar çok şey bildiğinizle değil, ne bildiğiniz ile ne bilmediğiniz arasında ayrım yapabilmeyi öğrenmekle ilgilidir" der. Bu ayrımı yapabilirseniz ezbercilikten kurtulmanın, dogmatizmden sakınmanın ve eleştirel düşüncenin yolunu da açmış olursunuz. Bu sadece bilgiye, öğrenmeye ilişkin bir şey değildir, aynı zamanda kamusal alanda ahlakî bir duruşu da öğretmektir; çünkü siyaset öğreniminde eleştirel düşünme yalnızca sorgulamanın ve yaratıcı düşüncenin yolunu açmakla kalmaz, aynı zamanda sizi içinde bulunduğunuz siyasal koşullara duyarlı olmaya, söz söylemeye, tavır almaya yöneltir. *Siyasal Düşünceler Tarihi*'nin bir parçası olduğu beşeri bilimler, Batı'da Latinlerin *Artes Liberales* dediği özgür insana, yani yurttaşa yaraşan beceri ve erdemlerin öğretildiği müktesebatın şemsiyesi altındadır. Bu müktesebat dar uzmanlık öğretimini hedeflemez; bizatihi bilginin niteliğine ilişkindir. Zihnin nasıl genişletileceğiyle olduğu kadar bu dünyada nasıl yaşanacağıyla, başkalarıyla nasıl bir ilişki içinde olunacağıyla ilgilidir. Bu da bizi Sokrates'in bildiğimiz önermesine getirir: "Sorgulanmayan yaşam yaşanmaya değmez." Bu önerme, dünyaya karşı sorumluluğa ve aydın cesaretine işaret eder. Sokrates'in sözünü esin kaynağı olarak alan Mete Tunçay gibi insanlar, akademi içindeki ve dışındaki tutumlarıyla bu ahlaki sorumluluğu cisimleştirirler. Mete Hoca, "ortam koşulları ne olursa olsun dogmatizmin zincirlerini kırmakta ve özgün yollar aramakta bireysel yiğitliğe iş düştüğünü"[4] boşuna söylemez. Hocanın bu tutumunu derslerinde olduğu kadar Mülkiye'deki çarşamba toplantılarında, özel toplantılarda ve elbette kamusal konuşma ve yapıtlarında yakından izledim. Beni en çok onun akademik namusu, dobralığı, dogmatizm ve klişe ezberlere karşı hatır gönül tanımayan entelektüel cesareti etkilemiştir. Kemal Tahirciliğin en moda olduğu dönemde, "Kemal Tahir'in romanlarında Marksist tarih görüşü değil, komplocu polis hafiyesi mantığı egemendir" cümlesini yazacak kimse herhalde kolay bulunmaz![5] Hoca, bir yazısında "Bir insana özgürlüğü ancak özgür insanlar öğretebilir" der. Eleştirel düşünme cesaretini de düşünmeye ve düşündüğünü söylemeye cesaret edenler ancak öğretebiliyor.

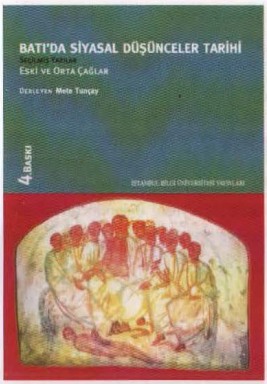
Ama Mete Hoca, önce anlama çabasına girişmeden eleştirmeye kalkışmamak gerektiğini de hep vurgular. Bu tavrın onun siyaset bilimine ilişkin kavrayışıyla yakın ilişkisi var. Sosyal ve siyasal yaşamın teorisyenleri için araştırma nesnelerinin duygu ve zihniyet dünyasına yakınlık, hatta onları paylaşmak önemlidir. Kendi üzerine yorum yapabilen bir varlığı anlayabilmek için, kendini yorumlayan bir varlık olmak gerekir. Kendini bilmek, başkalarını bilmenin ve yorumlayabilmenin ön koşuludur. Apollon tapınağının üzerinde boşuna "Kendini bil" yazmaz! Siyasal teorinin en önemli görevlerinden biri, insanların dünyayı ve kendilerini nasıl anladıklarını anlamaktır, yani esas kaygısı, anlamdır. Anlama ise nesnel yasalarda değil, paylaşılan ya da öznellikler arası anlama ediminde temellenir. Dolayısıyla siyasal teorilerin değeri doğrulanabilir öngörülerde, tahminlerde bulunmaktan çok siyasal yaşama anlamlı biçimde bilgi sağlamalarında yatar. Burada sorun doğruluk ya da yanlışlık değil, kolektif varoluşu anlamaya yardımcı olup olmamaktır. İşte bu noktada daha spesifik olarak *Batı'da Siyasal Düşünceler*'e geçebiliriz.

Siyaset Teorisi öğrenimi, siyasal düşünce açısından merkezî önem taşıyan düşünce ve öğretilerin analitik incelemesini kapsar. Bu da geleneksel olarak, belli başlı düşünürlerin klasik metinlerinin odak alındığı "Siyasal Düşünceler Tarihi" biçimini almıştır. Siyasal Düşünceler Tarihi'nde onların, siyasal eylemin hedeflerini

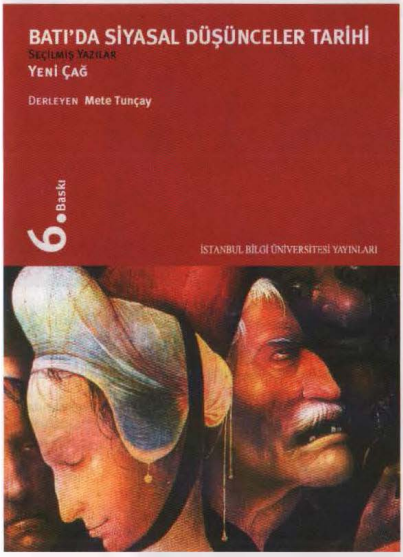

Fatmagül Berktay, "80. Yaşında Mete Tunçay'a Saygı" toplantısında Tarih Vakfı'nda.

ve araçlarını inceleyen ve dolayısıyla da açıkça etik ve normatif olan düşüncelerini odağa alırız. "Devlet neden vardır?", "Bireysel özgürlüğün sınırları ne olmalıdır?", "Toplum ile birey arasındaki en iyi denge nasıldır?" gibi sorular bu düşünürlerin yanıt aradığı sorulardır ve onları öğrenmek, bizim için de geçerli olan bu sorulara kendi yanıtlarımızı oluşturabilmemiz açısından bizlere bilgi ve düşünme olanağı sağladıkları için önemlidir. Yoksa onlardan bugünkü sorunlarımızı çözmelerini beklediğimiz için değil. Tam tersine, bugünkü sorunlarımız için kendi çözümlerimizi oluşturabilmek, kendi aklımızı harekete geçirmek ve eleştirel bir perspektif kazanabilmek için bu düşünürleri ve yapıtlarını okuruz. Quentin Skinner'in işaret ettiği gibi, "Düşünceler tarihini okuyarak aslında zaman dışı, genel geçer kavramlar olmadığını, sadece farklı toplumlarda farklı kavramlar olduğunu keşfedersek, yalnızca geçmişe ilişkin genel bir hakikati keşfetmekle kalmayız, kendimize ilişkin bir hakikati de keşfederiz".[6] Üstelik geçmişte

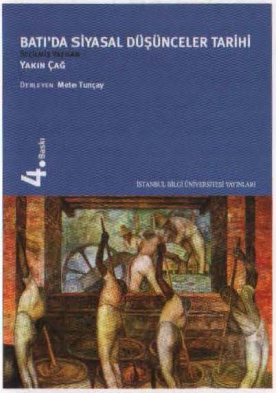

Mete Tunçay (der.), *Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi Seçilmiş Yazılar*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

neyin zorunlu neyin ise yerel düzenlemelerin rastlantısal ürünü olduğunu ayırt etmesini öğrenmek bizatihi öz-farkındalığın, kendini bilmenin anahtarlarından birini, belki de birincisini öğrenmektir. Öz-farkındalık ise, hep bildiğimiz gibi, eleştirel düşünmenin olmazsa olmazıdır.

Mete Tunçay'ın *Batı'da Siyasal Düşünceler*'de esas olarak bunu öğrettiği kanısındayım. Ama bu derste öğrettiği başka bir şeye değinmeden geçemeyeceğim. O da, bizatihi bilgi peşinde koşmanın ne büyük bir haz olduğunu öğrencilerine tattırmasıdır. Bu benzersiz hazzın bir kere tadını aldığınızda ebedi öğrenciliğin zevkine varırsınız ve her yıl yeni bir öğrenci kuşağına okuttuğunuz aynı metinlerde onlarla birlikte yeni şeyler bulmanın heyecanını yaşar, derslikleriniz bir agoraya çevirmenin keyfini sürersiniz. Bu haz sayesinde akademiye giderek hâkim olan proje-

cilik baskısından, sürekli şu ya da bu indeks tarafından taranan dergilerde pek de manalı bulmadığınız yayınlar yapma baskısından bir süreliğine de olsa uzaklaşır ve keyifle Platon'un diyaloglarına yeniden dalarak zamanınızı "boşa harcama" lüksüne sahip çıkarsınız. Bu aynı zamanda, giderek daha az şey hakkında daha çok şey bilmenizi bekleyen uzmanlaşma baskısına, üniversitenin *universitas* idealinden uzaklaştırılıp meslek okuluna dönüştürülmesine karınca kararınca bir meydan okuma anlamına da geldiği için size fazladan bir zevk verir. Bazı yazarlar bilgi peşinde koşma arzusunun, boş zamanın giderek özelleştirilmesi eğilimine karşı durduğu için aslında özel ve kamusal alanlar arasında bir bağlantı oluşturabileceğini savunur. Belki de Mete Tunçay gibi bilgiseverlerin aynı zamanda kamusal aydın olmayı seçmelerinin bir nedeni budur.

Mete Hoca'nın aydın sorumluluğunu böylesine benimsemesinin esas nedeni, bence onun siyaseti ve siyaset öğrenimini nasıl kavradığıyla ilgili. Yavuz Abadan için yaptığı anma konuşmasında, Abadan Hoca'nın 1933'ten beri hemen her yıl yeni bir öğrenci kuşağına, "bütün eski Yunan'ın öz cevherinin *agora* mihrakında toplandığını" söylediğini aktarıyor.

Tıpkı Aristoteles'in "*Polis, polis*'lilerdir", yani agorada, kamusal alanda konuşan yurttaşlardır demesi gibi, Mete Tunçay da "Siyaset, 'yapmak'tan çok düşünmek ve düşündüklerimizi söylemektir; yani siyaset, siyaset konuşmaktır" der. Bu "konuşma"yı Hoca, dogmatizme ve önyargılara, ezber klişelere karşı her daim eleştirel aklı ve özgürlüğü savunurken "bireysel yiğitliği" hiç elden bırakmadan yaptı, yapıyor.

Mete Tunçay gibi bir düşünürü, hocayı, kamusal aydını ve yazarı tanımlara sığdırmak elbette mümkün değil. Gene de kırk yılı aşkın bir zamandır tanıdığım, hep izlediğim, örnek almaya çalıştığım hocamı düşündüğümde aklıma her şeyden önce, "eleştirel aklın Türkiye temsilcisi" cümlesi geliyor. Hayat bazen insana talihli fırsatlar sunar, Macchiavelli'nin *fortuna* dediği cinsten... Mete Tunçay'ın öğrencisi olmak, bu dünyada *fortuna*'ya mazhar olmaktır.

DİPNOTLAR

1 Ben Mete Tunçay'ın "uzatmalı" öğrencisi oldum. İlk öğrenciliğim 1970 yılına rastlar; iki dönem boyunca Siyasal Düşünceler Tarihi dersini aldım ve önümde geniş bir okuma ufku açıldı. Aslında çok okumaya yabancı değildim, yabancısı olduğum, zihin disipliniydi. Bu ilk Mete Tunçay "sarsılması"nda, esas öğrenmeye başladığım, bu oldu. Sonra 12 Mart geldi, Hoca istifa etti, ben öğrenciliği bırakmak zorunda kaldım. Aradan yıllar geçti, 1978'de Hoca Mülkiye'ye geri döndü, ben de "geri dönmüş" bir öğrenci olarak derslerini yeniden aldım. Bu kez "Sosyalist Siyasal Düşünceler" ve doktoraola da "Tek Parti Yönetimi". Sonra 12 Eylül ve YÖK .. Mete Hoca gene görevinden ayrılmak zorunda kaldı, başkalarıyla birlikte, Ben de yeterlik sınavını verdiğim halde, ortalıkta danışmak istenecek hoca kalmadığı için tezi bırakım. Ama bu, ne Mete Tunçay'ın hocalığı, ne de benim onun öğrencisi olmayı bırakmış anlamına geldi. Doktora sınıfından arkadaşım Aydın Uğur'un deyişiyle "Mete Hocanın köleleri"nden biri olarak çeviriler yaptırılmak—ve kazara bir terim yanlışı vb. yaptıysam usulünce azarlanmak—, sonra da Hoca *Tarih ve Toplum*'u çıkarmaya başlayınca yazılar yazdırılmak suretiyle öğrenimim devam etti.

2 Mete Tunçay, *Bilmeceği Bilmek* (İstanbul: Alan Yayıncılık, 1983), s. 216.

3 *Age*, s. 204

4 *Age*, s. 21.

5 *Age*, s.76. Bu elbette sayısız örnek içinden sadece bir tanesi ama benim gençliğimin tartışmaları (Asya üretim tarzı, vb.) açısından çok çarpıcıydı.

6 Q. Skinner, *Visions of Politics* (Cambridge UP, 2002), s. 89

METE TUNÇAY'IN TÜRKİYE'DE POPÜLER TARİH DERGİCİLİĞİNE KATKILARI
TARİH VE TOPLUM VE *TOPLUMSAL TARİH* DENEYİMLERİ

MURAT KORALTÜRK

1980'lerin ikinci yarısında ve 1990'larda yetişmeye başlayan görece genç tarihçi kuşağının tarihçilik anlayışında Tarih ve Toplum *ve* Toplumsal Tarih *dergilerinin ve bu iki dergiyi uzun süreler yöneten Mete Tunçay'ın rolünden söz ederken, bu kuşağın deyim yerindeyse "Mete Tunçay'ın paltosu"ndan çıktığı söylenebilir.*

MİLLİYETÇİLİK VE POPÜLER TARİH DERGİCİLİĞİ

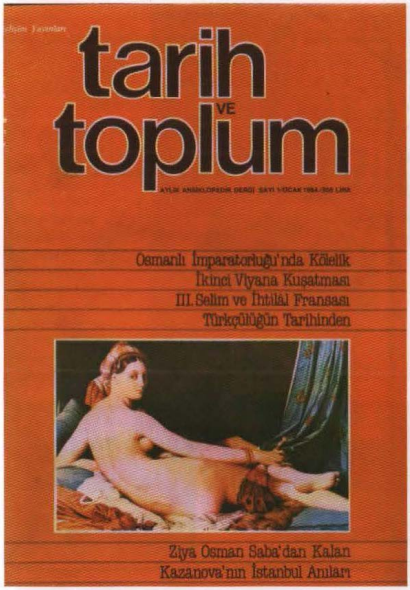
Türkiye'de 1950'lerden itibaren popüler tarih dergiciliğinin gelişimi hız kazandı. Dergilerin önemli bir kısmının milliyetçi ideolojinin kültürel-entelektüel mühendislik aracı olarak kullanıldığı söylenebilir. İdeoloji savaşlarında cephane olarak kullanılan tarihin, popüler dergiler yoluyla daha geniş kitleleri etkilemek üzere kullanıldığı görülür. Bu bağlamda geniş kitlelerin ilgisini çekmenin yanı sıra, bu dergilerde işlenen konuların vulgarizasyonun ötesinde aşırı abartı, hatta saptırma derecelerinde ele alındığına tanık olunur.

Bir manipülasyon ve dezenformasyon aracı olarak da kullanılan popüler tarih dergileri, zaman zaman akademiyadan da "bilimsel" destek aldı ve almaya devam etmektedir. Ancak söz konusu desteğin yine bu dergilerin milliyetçi-muhafazakâr eğilimlerine paralel gerçekleştiği gözlenir. Burada belki de en önemli örneklerden biri Halil İnalcık'tır. Bu bağlamda Halil Berktay'ın, İnalcık ile ilgili şu değerlendirmesi dikkat çekicidir:[1]

"...İnalcık'ın uluslararası dergiler için yazdıklarıyla Türkiye'de, milliyetçi muhafazakâr bir okuyucu veya dinleyici kitlesi önünde gösterdiği performans arasında çok büyük fark var. Örneğin ellisine merdiven dayamış, olgun bir tarihçi olarak 1964'te, *Türk Kültürü* dergisinde şaşırtıcı şovenlik ve bağnazlıkta bir ordu-millet övgüsü kaleme alabiliyor ya da 1986'da Onuncu Tarih Kongresi'nde yaptığı gibi, uygun 'müşteri'yi bulduğunda, faraza Marksizmin 'ekonomi-dışı zor' kavramını (gerçekle hiçbir ilgisi olmadığını bildiği halde) 'Anlıyor musunuz, sipahiler ellerinde kırbaç,

Murat Koraltürk ve Mehmet Ö. Alkan, "80. Yaşında Mete Tunçay'a Saygı" toplantısında Tarih Vakfı'nda.

Tarih ve Toplum dergisinin Ocak 1984 tarihli 1. sayısı.

reayayı köle gibi çalıştırıyorlarmış..' sözleriyle karikatürize ederek kolay alkış ve kahkahaların ıgvasına kendini kaptırabiliyor."

Türkiye'de tarihçiliğin ve tarihçilerin siyasal rejim, milliyetçilik, muhafazakârlık ve Kemalizm ile verdiği imtihanın başka bir tartışmanın konusu olduğu aşikârdır. Ancak burada popüler tarih dergiciliğinin uzun süre nasıl bu güçlerin güdümünde kaldığını ifade etmekle yetineceğiz.

12 EYLÜL DARBESİ VE TARİHİN VE TARİHÇİLİĞİN EĞİLİP BÜKÜLMESİ

12 Eylül 1980 askeri darbesinin üzerinden otuz beş yılı aşkın bir süre geçmiş olmakla birlikte, ne darbenin toplum üzerindeki yaraları tam manasıyla kapanmıştır ne de başta darbenin anayasası olan 1982 Anayasası ve getirdiği veya biçimlendirdiği kurumlar Türkiye'nin olağan-yaşanır bir ülke olmasına izin vermektedir. 1839 Tanzimat Fermanı'ndan bu yana tesis edilmeye çalışılan hukuk devleti tam manasıyla kurulamamıştır. Toplum üzerinde sivil ve askeri vesayet zaman zaman hızını azaltsa da her alanda, ama en çok entelektüel alanda gelişmeye engel oluşturmuş ve oluşturmaya devam etmektedir.

12 Eylül darbesinin Türkiye'nin entelektüel birikimi üzerinde yaptığı tahribat YÖK ve 1402'likler uygulaması ile bazı öğretim üyelerinin üniversite dışına itilmesine, daha doğrusu üniversiteden atılmasına yol açarken, üniversite mensubu olan ve olmayan bazı entelektüellerin ise ülke dışına göç etmek zorunda kaldığı bilinir. Deyim yerindeyse 12 Eylül darbesi Türkiye'nin bitek arazide zorla yetişmiş cılız ama bir o kadar da değerli entelektüel birikimini bir tırpan gibi biçip atmıştır. Bu bağlamda yaşanan bazı yasal-idari düzenlemeleri hatırlatmakta yarar vardır:

* 12 Eylül'den tam on dört gün sonra, yani 26 Eylül 1980'de yayınlanarak yürürlüğe giren 2302 sayılı "Atatürk'ün Doğumunun 100ncü Yılının Kutlanması ve 'Atatürk Kültür Merkezi Kurulması' Hakkında Kanun": Bu kanun çerçevesinde atılan adımlar ve yapılan işlerle 12 Eylül yönetimi, darbenin "Atatürkçü" kimliğini pekiştirerek, geniş halk kitleleri nezdinde meşrutiyetini sağlamak için kullanır. Deyim yerindeyse Atatürk'ün 100. doğum yılı kutlamaları darbe yönetiminin etkili bir halkla ilişkiler çalışması olur.

* 6 Kasım 1981'de yayınlanarak yürürlüğe giren 2547 sayılı "Yükseköğretim Kanunu": Bu kanunla üniversite bir kurum olarak görece var olan özerkliğini yitirir. Yükseköğretim sistemi 12 Eylül'ün dinamiklerine göre bu kanunla yeniden biçimlenmeye başlar. Bu bağlamda Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi dersleri ve "yeni" bir tarih yazılmaya ve okutulmaya başlanır. Anadolu'da açılan yeni üniversitelerde kurulan tarih bölümleri rejimin taleplerine uygun şekillenmeye başlar.

* 17 Ağustos 1983'de yayınlanarak yürürlüğe giren 2876 sayılı Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Kanunu: Bu kanunla Türk Tarih Kurumu, Türk Dil Kurumu görece var olan özerkliğini yitirirken yeni kurulan Atatürk Araştırma Merkezi ve Atatürk Kültür Merkezi gibi kurumlar, 12 Eylül Atatürkçülüğünün ve milliyetçi-muhafazakâr ideolojinin beslendiği kaynaklar olarak var olurlar.

Bu düzenlemeler, 12 Eylül sonrası Türkiye tarihçiliğini şekillendirdi. Üniversite dışında kalan öğretim üyeleri ve 12 Eylül yönetimine angaje olmayan bazı entelektüeller ise geçimlerini yine bildikleri işi yaparak yani araştırarak ve yazarak sağlamaya devam etti. Bu bağlamda Türkiye'nin entelektüel hayatına katkısı olan bazı yayınevleri ortaya çıktı. İletişim Yayınları da bunlardan biridir. İletişim Yayınları'nın Türkiye tarihçiliğine katkısı bağlamında anılabilecek yayın faaliyetlerinin başında özellikle iki ansiklopediyi hemen anmak gerekir. Bunlardan biri *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, diğeri *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*'dir. Bu iki ansiklopedi, Türkiye'de "ansiklopedi" kavramının deyim yerindeyse erozyona uğradığı, kıymetsizleştiği bir dönemde, çoğu maddesi itibariyle hâlâ değerini korumaktadır. İletişim Yayınları tarafından yayın hayatına kazandırılan ve Türkiye tarihçiliğine katkısı büyük olan bir diğer önemli yayın ise *Tarih ve Toplum* dergisidir.

TARİH VE TOPLUM ÇIKIYOR...

Mete Tunçay'ın İletişim Yayınları ile yolunun kesişmesinde, dolasıyla *Tarih ve Toplum* dergisinin gündeme gelmesinde 1402'lik olup üniversite dışında kalmasının doğrudan ilgisi vardır. Bu süreci yıllar sonra kendisiyle yapılan bir söyleşide Mete Tunçay şöyle anlatır:[2]

"1983 yılının Şubat'ında, galiba 8 Şubat'ta '1402'lik' oldum. Daha önce araştırma görevlisi, yardımcı doçent falan konumunda olan insanların sözleşmelerini uzatmayarak tasfiye ettiler. Biz o zaman 'İstifa edelim' diye konuşmuştuk. Ben o zaman ona muhalefet ettim. Hayır, dedim, bizi atmak isteyen insanların işini kolaylaştırmanın manası yok. Ellerini kana bulasınlar, bizi atsınlar. Nitekim bir

süre sonra da o yazı geldi. Benim bakımımdan hayırlı olan tarafı, sekiz, on ay içinde Murat Belge'nin yönetimindeki İletişim Yayınları ile bir ilişki kurup, bir aylık tarih dergisi çıkarmaya başlanması oldu."

Mete Tunçay, yine aynı söyleşide *Tarih ve Toplum*'un yayımlanmaya başlamasını şu sözlerle dile getirir:[3]

"*Tarih ve Toplum, History and Society* diye Batı'da da yeni başlamış radikal, sol-liberal bir yayın organı vardı. Ben o zaman ne kadar farkındaydım bilmiyorum ama dünyada tarih anlayışında, *historiography* anlayışında bir kayma çoktan başlamıştı. Tam o sıralarda biz Tarih Vakfı'nı da kurarken, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı adını tercih ettik. Klasik siyasi tarihten kaçma fikri, daha geniş bir tarih anlayışı. Giderek sosyal tarih ve iktisat tarihinin de *dépasser* olduğu [aşıldığı] söylenebilir. Bugün artık bir total tarihten bahsediliyor. Özellikle de kültür tarihi... Eskiden kültür tarihi deyince yüksek kültür kastediliyordu. Büyük kamu binaları, mimarlık eserleri, tablolar, klasik müzik falan," yüksek kültür kastediliyordu. Oysa yeni kültür tarihinde yüksek kültür hemen hemen dışlanıyor. Bundan kimsenin söz ettiği yok, tabii bunun politik bir tarafı da var. Demokrasinin ve sıradan halkın önem kazanması demek bu. Artık insanlar 'ulan padişah ne yiyormuş' değil, bilmem neredeki köylü, bilmem neredeki işçi ne yiyormuş, nasıl yaşıyormuş merak etmeye başladılar. Gastronomi tarihi belki daha eskiden vardı ama dediğim gibi yüksek kültür tarihi içindeydi. Sıradan insanın ne yaptığı, ne ettiği, ne yediği, ne içtiği, ne düşündüğü merak konusu değildi. Bu, 70'lerden 80'lerden bu yana müthiş değişti, belki sona bile erdi eski kültür tarihi denen şey. Öyle en akla gelmedik konularda monografiler yazılmış. Her şeyin tarihi var. Düşünce tarihinde bile; meselamatbaa tarihi... Neler çıkmış? Neler okunuyor? Dipnotunun tarihi falan gibi noktalara gidilmiş. Daha tuhaf şeyler de var... Penisin tarihi, cinselliğin tarihi, tuvaletin tarihi, her şey böyle gelişmiş vaziyette. Benim tabii *Tarih ve Toplum*'u çıkartırken böyle bir bilincim yoktu. Ama dergi olunca ister istemez sadece böyle büyük adamların karıştıkları büyük olaylar değil, daha sıradan şeyler de işin içine girdi."

Mete Tunçay'ın yukarıdaki açıklamalarından hareketle, Batı'da tarih anlayışında çoktan beridir yaşanan devrim niteliğindeki değişiminin Türkiye'deki öncü yansımalarından birinin *Tarih ve Toplum* olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Türkiye için bu yeni tarih anlayışın daha dergi yayına başlarken bilinçli bir tercih olduğu yine Mete Tunçay'ın, bu kez Ocak 1984'te *Tarih ve Toplum*'un ilk sayısında okurlara hitaben kaleme aldığı ve "Çıkarken" başlığını taşıyan sunuş yazısındaki şu ifadelerden de anlaşılmaktadır:[4]

"Bugünü daha doğru anlayıp değerlendirebilmek ve yarını gözümüzün önünde daha iyi canlandırmak için, düne ait bilmediklerimizi öğrenmek ve unuttuklarımızı hatırlamak gerekir.

Tarihin şimdi ve gelecek için gerçekten böyle bir erdemi vardır? Bir tarih dergisi çıkarmayı bu türlü bir gerekçeyle haklı gösterebilir miyiz? Yoksa, tarihle salt merak doyurmak için mi ilgilenilir? Doğrusunu isterseniz, vereceğimiz cevap kesin değil. Tarih, insanın özgür düşünce ve araştırmayla bugüne ve yarına ilişkin gerçeklere erişmesine pekâlâ yardımcı olabilir; ama ondan kendi önyargılarını pekiştirmek için yararlanmak isteyenlere de ses çıkartmaz. Onun nasıl konuştuğu, neler dediği dinlemeye, incelemeye bağlıdır.

Mete Tunçay ve Orhan Silier, Tarih Vakfı'nın yayımladığı *20. Yüzyıl Dünya ve Türkiye Tarihi* adlı kitabın basın toplantısında.

Tek tek yazarlarımızın, kendi dünya görüşleri uyarınca değişik tarih anlayışları vardır. Fakat *Tarih ve Toplum* dergisi, olguları kuramlara göre çekiştirip sündüren veya bastırıp çarpıtan herhangi bir ideolojiyi tutmayacak. Aslında, tarafsızlığın olamazlığını biliyoruz. Fakat nesnellik (objektiflik), yani incelenene tümüyle sadık kalmak, her zaman uygulayacağımız, yol gösterici ilkemiz olacak.

Namuslu olacağız; olamayacağımız konularda ise yazmayacağız. Bu demek değildir ki *Tarih ve Toplum*'da hiç yanlış yazı çıkmayacak. Çıkabilir, ama doğrusunu öğrenirsek düzeltmeyeceğiz.

Tarih ve Toplum akademik bir dergi olmayacaktır. Yaygın bir ilgi uyandırmak istiyoruz. Hedefimiz sıkıcı olmadan, güvenilir olmak. Kullandığımız malzemelerin kaynaklarını belirtmeyi ihmal etmeyeceğiz. Böylece, isteyenler yazdıklarımızı asıllarıyla karşılaştırabilecek ya da daha derin

bir araştırmaya nereden başlayabileceklerini görecekler.

Yazar ve çevirmenlerimizi, ifrat ve tefrite gitmemeleri, yani bir yönde ya da tersine aşırılığa sapmamaları koşuluyla, diledikleri dili kullanmakta özgür bırakıyoruz. Ancak, eski yazıları aktarırken tutucu davranmak kararındayız. Metinleri sadeleştirme yoluna gitmeyeceğiz, genel okuyucunun anlamakta güçlük çekeceği sözcük ve terkipleri ayraç içinde açıklamakla yetineceğiz. Böylelikle, eski dilin zevkine varmak istiyoruz. Tarihle ilgilenenler için, bunun öğretici ve faydalı olacağı da umulur.

Tarih ve Toplum, öncelikle Türkiye ve Türk tarihine yer verecek. Ama bizim konularımıza değgin yabancı kaynaklardan başlayarak, zaman zaman büsbütün başka ülkelerin tarihlerine de gireceğiz. İleride, özellikle çağdaş tarih biliminde çığır açan büyük tarihçilerin yapıtlarını ve yöntemlerini tanıtmak istiyoruz."

Bu sözlerle Mete Tunçay, *Tarih ve Toplum*'un deyim yerindeyse rotasını belirlemiştir. Aslında bu sözlerin Türkiye'de popüler tarih dergiciliğinde bir manifesto niteliğinde olduğunu söylememiz abartı olmayacaktır. Daha yolun başında, *Tarih ve Toplum* dergisinin henüz yayımlanmaya başladığı sırada çizilen bu çerçeve ve belirlenen ilkelere ne kadar bağlı kalındığı sorusu akla gelebilir. Buna en sağlıklı yanıtı, bugün kütüphane raflarında yer almış olan *Tarih ve Toplum*'un yirmi yıllık birikimine dayanan bir analizle vermek mümkündür. Ancak Türkiye gibi "zor" bir ülkede yirmi yıl boyunca yayın ilkelerinden ve çizgisinden taviz vermeksizin aylık bir tarih dergisinin yayımlanmasının başlı başına bir başarı olduğu söylenebilir. Bu başarıyı ifade etmemizi sağlayan aslında derginin içeriğidir. Dergide işlenen konular ve tabii yazarlar bu başarının temel dayanağıdır. Hem yayınevi ve hem de dergiyi uzun süre yöneten Mete Tunçay, bütün bu süreci yönetme dirayetini ve becerisini göstermiştir. Günceli ve güncele takılan tarihsel tartışmaları bu çizgiden ödün vermeksizin takip etmişlerdir. Tam da bu noktada Mete Tunçay –hâlâ zaman zaman gündeme gelen bir konu olan– II. Abdülhamid üzerine tartışmaların yaşandığı bir sırada okurlarına bu tartışmalarda derginin aldığı tutumu şöyle anlatır:[5]

"Dergimizin satışı az. Ama bunu çoğaltmak için, zaman zaman kamuoyunda yaratılan sahte heyecanlardan yararlanmak yanlısı değiliz. Örneğin, şu sıra il. Abdülhamid için bir 'Kızıl Sultan mı, Ulu Hakan mı' kavgası körüklendi... Her iki tarafın bağnazlarına cephane sağlayacak yayınlarla tiraj peşinde koşmayı kendimize yakıştıramıyoruz. Bizce, tarih sorunları ateşle değil, ışıkla çözülür, daha doğrusu, tam çözülmez de, çözümlenir; yargılanmaz, tartışılır. Siyasal tutumlar belirlenirken tarihten elbette faydalanılmalı, ama tarih siyasete alet edilmemelidir. Edilirse, tarih olmaktan çıkar."

Tarih ve Toplum hem ideolojik bağnazlıktan uzak çizgisiyle hem de daha önce Türkiye tarihçiliğinin konu etmediği başlıkları tarihçilik alanına taşıyarak Türkiye tarihçiliğine önemli faydalar sağlamıştır.

Bu yazının konusu ve amacı *Tarih ve Toplum*'un içerik analizini yapmak değildir. Bununla birlikte *Tarih ve Toplum*'un hem konu çeşitliliği hem de geniş bir yazar portföyüne sahip olduğunu söylemek de zor değildir. Bu yazarlar arasında Türkiye'de tarihe katkısı olan önemli isimler de yer alır. Bu isimlerden yalnızca ikisini anmak bile derginin nasıl bir platform niteliği kazandığına işaret eder. Bu iki isimden biri Orhan Şaik Gökyay diğeri ise ve Kevork Pamukciyan'dır. *Tarih ve Toplum*'da yalnızca "yerli" veya "içeriden" değil –sayıları çok olmasa da– Türkiye tarihine katkı yapan yabancıların yazılarının çevirileri yer alır. Tam bu noktada dergide uzun süre devam eden bir köşeyi de anmak gerekir. "Yaşayan Türkologlar" başlıklı bu dizide önemli bilim insanlarıyla yapılmış söyleşiler tarihsel değere sahiptir. Söyleşi yapılan Türkologlar Hans Joachim Kissling, Roderic H. Davison, Klaus Schwarz, Yuzo Nagata, Walter Andrews, Andreas Tietze, Robert Anhegger, Aldo Gallotta, Giacomo Carretto, Jean Paul Roux, François Georgeon, Jean-Louis Bacque-Giammont, Louis Bazin, Michel Balivet, Michele Nicolas, Paul Dumont, Remy Dor, Robert Mantran, Feroz Ahmad, Stanford Shaw, Avigdor Levy ve Donald Quataert'tir.[6]

Çok ana hatlarıyla ifade edilecek olursa, *Tarih ve Toplum*'un 19. ve 20. yüzyıllar Türkiye tarihine odaklanmış bir yayın olduğu söylenebilir. Dergi, siyasal tarihin yanı sıra sosyal ve iktisadi tarih konularına da yer vermiş; tıp tarihi, bilim tarihi, müzik tarihi, sanat tarihi ve arkeoloji gibi alanlarda yazılar ve oldukça nitelikli kitabiyat yazıları yayımlamış; efemera merakının ve koleksiyonculuğun gelişmesinde rol oynamıştır. Okurların mektuplarına yer ayrılmış, eleştirilerine yanıtlar verilmiştir. Bütün bu konu zenginliği ve okuru sıkmayacak düzeyde bilimsel-akademik, okurun ilgisini çekecek ama hamasete kesinlikle varmayacak düzeyde popüler bir kimliğin şekillenmesinde, *Tarih ve Toplum*'u uzunca bir süre yöneten Mete Tunçay'ın bir akademisyen ve entelektüel kimliğinin, bunlara ilave olarak deyim yerindeyse doymak bilmez bir merak duygusuna ve iştahına sahip olmasının büyük rolü vardır.

TARİH VAKFI VE TOPLUMSAL TARİH DERGİSİ

1991 yılında bugün adı Tarih Vakfı olan Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı kurulur. Mete Tunçay, on iki kişiden oluşan ve başkanlığını merhum Tarık Zafer Tunaya'nın üstlendiği girişim kurulunun, yani vakfın çekirdek kurucularının arasında yer alır. Haldun Özen, İlhan Tekeli, Korkut Boratav, Orhan Silier, Sönmez Taner, Şükran Ketenci, Ülkü Özen, Yiğit Gülöksüz, Zafer Toprak ve Zafer Üskül kurulun diğer üyeleridir. Tarih Vakfı'nın temsil ettiği tarih anlayışı ile *Tarih ve Toplum*'un ilk sayısında çerçevesi çizilen tarih anlayışı örtüşmektedir. Kuruluşunun ardından hızla yol almaya başlayan

Tarih Vakfı'nın aylık bir tarih dergisi yayımlaması gündeme gelir. Tam da bu noktada Mete Tunçay onuncu yaşını dolduran *Tarih ve Toplum*'un yönetimini bırakır; dersler vermek üzere Berlin Özgür Üniversitesi'nde bulunduğu sırada, yani 41-52. sayılar dışında 120. sayıya kadar derginin sorumluluğunu üstlenmiştir. 120. sayıda yer alan veda niteliğindeki yazısında ise hem *Tarih ve Toplum*'la duygusal bağını hem de bir tarihçi olarak mesleğine karşı sorumluluğunu şu sözlerle ifade eder:[7]

"Yayın yönetmenliğinden ayrılıyorum. İletişim'deki arkadaşlarım, benden sonra da *Tarih ve Toplum*'u çıkarmaya devam edeceklerini söylediler. Onlara başarılar dilerim. Bense, bir başka yerde yeni bir tarih dergisi yayınlamaya çalışacağım. Bir iki değil, keşke yüz çiçek açsa. Yeter ki çiçekler güzel olsa."

Mete Tunçay aynı yazıda 1958'de Siyasal Bilgiler Fakültesi'nden mezun oluşundan başlayarak bütün akademik kariyerini andıktan sonra, *Tarih ve Toplum*'un hem kendi tarihçiliği hem de Türkiye tarihçiliği ve tarih anlayışının gelişmesindeki yerini ise "Ama bu dergide 10 yıldır çalışmanın bütün onlardan daha yararlı olduğunu düşünüyorum. Eleştirel bir sosyal tarih anlayışının tanınmasında *Tarih ve Toplum*'un önemli katkıları oldu" sözleriyle vurgular.[8]

Bir sonraki sayıda, *Tarih ve Toplum*'u yönetmeye başlayan Fahri Aral, daha önce Mete Tunçay'ın hitap ettiği köşeden okurlara derginin başarısı ve bunda büyük rol üstlenen Mete Tunçay ile ilgili olarak "Dergi Türkiye'de eleştirel tarih anlayışının yerleşmesine öncülük ederken, resmi tarihin dışında bir alan yarattı. Burada en önemli payın, aramızdan ayrılan, şahsen kendinden çok şey öğrendiğim dostum, hocam Mete Tunçay'a ait olduğunu hemen belirtmek istiyorum" değerlendirmesinde bulunur.[9]

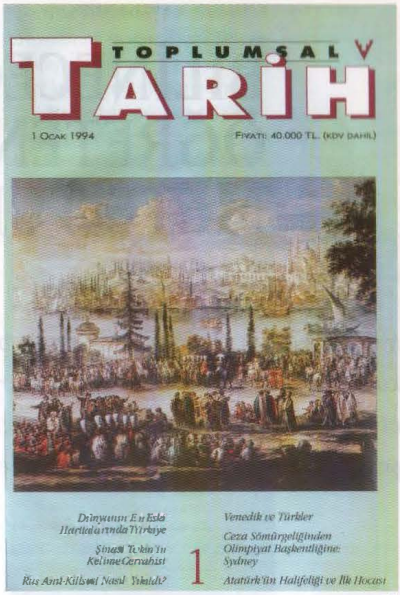
Ocak 1994'te Tarih Vakfı'nın yayımlamaya başladığı aylık tarih dergisi *Toplumsal Tarih*'in ilk sayısı okurlarıyla buluşur. Mete Tunçay, bu ilk sayıda kalem aldığı "Sunuş" yazısında *Toplumsal Tarih*'in, *Tarih ve Toplum*'un amaç ve ilkelerini daha öteye taşıyacak bir dergi olacağı anlamına gelen şu sözleri söyler:[10]

"Amacımız ve ilkelerimiz değişmedi, ama gelişti. O zaman, adını örnek aldığımız *History and Society* gibi, yine sosyal tarih yapmak istiyoruz. Tarih deyince ağırlıkla siyasal tarihin anlaşıldığı ülkemizde, toplum tarihi çalışmalarının hem sayıca çoğalmasını hem de nitelikçe yükselmesini amaçlıyoruz.

Konumuz, kültür, sanat ve edebiyatta, dine, bilime, siyasete, iktisada, coğrafyaya ve uluslararası ilişkilere kadar yayılan geniş bir yelpazede geçmişin günümüze aktarımı. On yıllık deneyimimizle, Türkiye tarihiyle bir hayli sınırlı kaldık. Bu kere, *Toplumsal Tarih* dünyaya daha çok açılacak.

Türkiye'de tarihçilik, oldum olası milliyetçi veya mümin kişilerin tekelindeydi. *Tarih ve Toplum* deneyimimiz, toplumsal ve sayısal bakımlardan değişme ve ilerleme yanlısı kimselerin de geçmişle ilgilenmelerinin zorunlu olduğunu gösterdi, bu tekelin kırılmasında payı oldu.

İlkelerimizin başında çoğulluk ve çeşitlilik geliyordu. Yine öyle. Biz bir siyasal parti değiliz. Türlü türlü görüşlerdeki çalışmalar dergimizde yer alacak. Belli bir niteliksel düzeyde oldukça, yazıların içeriğine ve diline karışmayacağız. Yalnız dürüst olarak yazılamayacak konulara giremeyeceğiz. Bugün on yıl öncesinin koşullarına oranla, tabular oldukça azaldı; ama ne yazık ki, hâlâ büsbütün ortadan kalkmadı. Yakın bir gelecekte yeniden çoğalabilir de..."

***Toplumsal Tarih* dergisinin Ocak 1994 tarihli 1. sayısı.**

Toplumsal Tarih, Haziran 2016'da yayımlanan 270. sayısıyla *Tarih ve Toplum*'u yayın süresi açısından aşmıştır. İçerik ve temsil ettiği tarih anlayışı bakımından da onun çizdiği grafiği daha da yukarı taşıdığı söylenebilir. Bütün bu olumlu gelişmelerde her iki derginin etrafında bir araya gelen yazarların, bu dergilerin yayın ve danışma kurullarının, editörlerin ve tabii bu editörlere öncülük etmiş Mete Tunçay'ın büyük payı vardır. 1980'lerin ikinci yarısında ve 1990'larda yetişmeye başlayan görece genç tarihçi kuşağının tarihçilik anlayışında bu iki derginin ve bu iki dergiyi uzun süreler yöneten Mete Tunçay'ın rolünü bir kez daha andıktan sonra, bu kuşağın deyim yerindeyse Mete Tunçay'ın paltosundan çıktığı söylenebilir.

DİPNOTLAR

1 Halil Berktay, "Dört Tarihçinin Sosyal Portresi", *Toplum ve Bilim* 54-55, (1991): 44.
2 Mehmet Ö. Alkan, Tanıl Bora, Murat Koraltürk, "Mete Tunçay'la Söyleşi 'Yapmam gereken işler var... Bunun huzursuzluğunu duyuyorum'", *Mete Tunçay'a Armağan*, der. M.Ö. Alkan, T. Bora ve M. Koraltürk (İstanbul: İletişim Yayınları, 2007), s. 58.
3 Aynı yerde.
4 Mete Tunçay, "Çıkarken", *Tarih ve Toplum* 1 (Ocak1984): 3.
5 Mete Tunçay, "Okuyuculara Mektup", *Tarih ve Toplum* 27 (Mart 1986): 4.
6 Bkz *Tarih ve Toplum* 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 29, 30, 32, 33, 41, 46, 54, 64, 76, 109, 156 sayıları.
7 Mete Tunçay, "Okuyuculara Mektup", *Tarih ve Toplum* 120 (Aralık 1993): 3.
8 Aynı yerde.
9 Fahri Aral, "Okurlara Mektup", *Tarih ve Toplum* 121 (Ocak 1994): 3.
10 Mete Tunçay, "Sunuş", *Toplumsal Tarih* 1 (Ocak 1994): 5, 1.

BİLİNECEĞİ BİLMEYİ ÖĞRETEN BİLGE HOCAM METE TUNÇAY

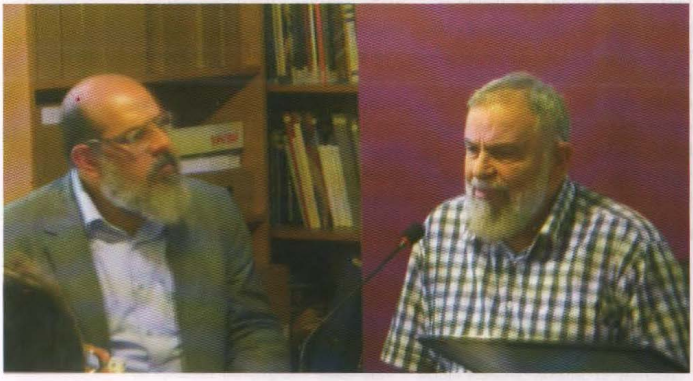
MEHMET Ö. ALKAN

Mete Hoca, bir yandan "mektepli" bir yandan "alaylı" sayısız öğrenci yetiştirmekle kalmamış, eserleriyle de tarihle uğraşanlara örnek olmuş, yol göstermiş ve kaynaklık etmiştir. Dolayısıyla bizim tarihçi kuşağın –ve hatta sonraki kuşağı da etkileyecek şekilde– Mete Tunçay'ın eserlerinden çıktığını söylemek asla mübalağa sayılmaz.

Mete Tunçay, 1981 yılında Şahin Alpay ile yaptığı bir söyleşide "Hani, Dostoyevski, Gogol için (çağdaş Rus edebiyatçılarını kastederek) 'Biz hepimiz onun *Palto*'sundan çıktık' demiş. Benim akranlarım ve daha genç araştırmacılar kuşağı (Sina Akşin, Selim Ilkin, Zafer Toprak, Şükrü Hanioğlu ve daha birçokları) biz hep Tarık Zafer Hoca'nın *Siyasal Partiler*'inden çıktık. Onun yöntemini örnek aldık. Ama ideolojik tutumlarımız, tabiatıyla başka başka oluyor" demişti (Şahin Alpay, "Mete Tunçay'la Sohbet", *Cumhuriyet*, 1 Temmuz 1982).

Gerçekten de, 1809'da doğan ünlü Rus edebiyatçısı Nikolay Vasilyeviç Gogol'ün 1841 yılında bitirdiği ve 1842 yılında yayımlanan *Palto* adlı kısa hikâyesi hem kendi kuşağı üzerinde hem de Rus edebiyatında ciddi bir etki yaratmıştır. Ünlü Rus edebiyatçıları "Biz hepimiz Gogol'ün *Palto*'sundan çıktık" derken, bu yapıtın kendi kuşakları üzerindeki derin etkisini dile getirir. Bu sözü kimin söylediği tam olarak belli değil; Turgenyev (1818-1883), Dostoyevski (1821-1881) ya da Gorki'ye (1868-1936) mal edilir. En azından hepsinin aynı düşünceyi paylaştığını ve bu sözü tekrarladığını biliyoruz.

Aslında Mete Hoca'nın akademik çalışmalarında da benzer bir etki söz konusudur. Mete Hoca, bir yandan "mektepli" bir yandan "alaylı" sayısız öğrenci yetiştirmekle kalmamış, eserleriyle de tarihle uğraşanlara örnek olmuş, yol göstermiş ve kaynaklık etmiştir. Dolayısıyla bizim tarihçi kuşağın –ve hatta sonraki kuşağı da etkileyecek şekilde– Mete Tunçay'ın eserlerinden çıktığını söylemek asla mübalağa sayılmaz. "Eserleriyle Mete Tunçay" toplantımıza konu olan eserlerinin her biri özellikle birer *magnum opus* olan *Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1936)* ve *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)* adlı eserlerinin yanı sıra *Eski Sol Üzerine Yeni Bilgiler*, *Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi*, *Sosyalist Siyasal Düşünüş Tarihi*, *Bilineceği Bilmek* (ve elbette diğerleri) akademik etik, disiplin, yöntem ve ortak üretim konusunda da hem bir "ders" hem de örnek niteliğinde başucu kitaplarıdır.

Mete Tunçay ve Mehmet Ö. Alkan, "80. Yaşında Mete Tunçay'a Saygı" toplantısında Tarih Vakfı'nda.

Mete Hoca'nın öncülüğünde ve yayın yönetmenliğinde İletişim Yayınları tarafından 1984'te yayımlanmaya başlayan *Tarih ve Toplum* dergisi ve sonra 1994'te vakfımız tarafından yine Mete Hoca'nın öncülüğünde ve yayın yönetmenliğinde yayımlanmaya başlayan ve yayını hâlâ devam etmekte olan Türkiye'nin en uzun süreli popüler tarih dergisi *Toplumsal Tarih* "mefâhir-i milliye" yerine hem yeni bir –eleştirel– tarihçilik anlayışının yerleşmesine katkı yapmış hem de yeni tarih meraklılarının ve tarihçilerin ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Şu anda tarihçi olup da yolu *Tarih ve Toplum* veya *Toplumsal Tarih*'ten geçmemiş bir kişi sanırım

az bulunur. Üstelik ilk kez solun tarihe yöneldiği bir yayın olmakla birlikte İslamcı, milliyetçi ve muhafazakâr sağın değerli isimleri de bu dergide her zaman yazdılar, yazmaya da devam ediyorlar.

Tarih Vakfı olarak, vakfımızın da kuruluşuna öncülük eden Mete Hocamızın 80. yaşını, her biri kendi alanında ilk ve hâlâ birer temel kaynak olma niteliğini sürdüren eserleri üzerine yapılacak bir toplantıyla kutladık. Ben hem genel olarak kendisine dair anı ve değerlendirmelerde bulunacak hem de *Bilineceği Bilmek* adlı derleme eserindeki bazı makalelere değineceğim.

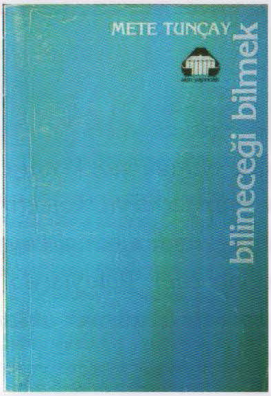
HEM "MEKTEPLİ" HEM DE "ALAYLI" BİR ÖĞRENCİSİ OLARAK METE HOCA'YA DAİR...

Ben Mete Hoca'nın Ankara Siyasal'daki, Mülkiye'deki son öğrencilerindenim. 1983 Şubat'ında bizim sınıfa ders verirken 1402'lik olup atıldı. Mete Hoca'yı 1981 yılında Mülkiye'ye girdiğim yıl tanıdım. Hiç değişmedi desem yeri var, sanki saçları daha siyahtı! İkinci sınıfta Siyasal Düşünceler Tarihi dersimize geldi. *Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi Seçme Parçalar* adlı eserini o sırada aldık ve okumaya başladık. Okuduklarımızı anlamaya çalışıyorduk. İlk anladığımız, bir düşünürü birinci elden okumanın –kişinin kendi eserini doğrudan ve başkasının anlatım deformasyonuna uğramadığı şekliyle okumanın– önemi oldu. Üstelik seçilen parçalar birçok siyasal düşünceler tarihi kitabında özetlenen, atıf yapılan temel metinlerdi. Marx'ın *Kapital*'ini de Mete Hoca'nın verdiği bu birinci elden okuma cesaretinin bir sonucu olarak okumaya başlamıştım.

Mete Hoca dersi heyecanla anlatırdı. Yalnızca siyasal düşünceler tarihini anlatması değil, dersi eğlenceli kılacak misalleri de çok çarpıcı olurdu. Mesela Eski Yunan toplumunda siyaset felsefesini anlatırken, Yunanlıların balıkları küplere doldurup çürüterek yaptıkları sosu anlatması bana çok ilginç gelmişti. Ama o arada Atina ile Sparta arasındaki farkı da çoktan anlamıştık ve aklımızda kalmıştı.

Derslerinde söz hakkı verir, değişik fikirlerin ifadesine zemin hazırlar, ortam yaratırdı. Fikirlerin ifade edilmesine değer verdiği gibi tahammül edilmesini önemser, hakaret edilmesine de müsaade etmezdi. Bilgimizle ukalalık etmemize kızar, ama hava atmamıza da izin verirdi. Edindiği bir bilginin havasını atmak, buna izin verilmesi bir öğrenci için çok hoş bir duygudur. Ders arasında, teneffüslerde sınıftan ayrılmaz, sınıfın kapısında bizlerle sohbet ederek cigara içer, biz de onun etrafını kuşatarak sorular sorardık. Hocalığı teneffüste de sürerdi. Sınıfta herkesin içinde soramayacağımız soruyu orada soracağımızı bilirdik. Kendisi buna zemin hazırlardı. Ham gençlik sorularına bile, incitmeden, espriyle yanıt verirdi. Adam yerine konduğumuzu hissetmek özgüvenimizi artırırdı. Benim gibi liseyi dört ayrı şehirde okumuş, taşralı mahcubiyete sahip birinin kendine güveninin gelmesinde çok büyük katkısı olmuştur. Karşınızda sizi azarlamayan, küçümsemeyen, tepeden bakmayan, sorduğunuz soruya değer veren hocayı bulunca siz de kendinize çeki düzen verirsiniz ve soru sorma cesareti edinirsiniz. Hakaret olmadığı sürece, kendisi hakkındakiler dahil her türlü eleştiriye açıktı. Bir kez derse gelmedi. İyi ki gelmemiş, zira onun yokluğunda Alaaddin Şenel geldi ve bu sayede ondan da tek ve keyifli dersimizi alma fırsatı bulduk. Alaaddin Şenel de, 1402 uygulamasına yani üniversiteden atılmalara tepki göstererek istifa etme erdemini gösterecek birkaç kişiden biriydi. İlber Ortaylı da o sıralarda ayrıldı.

İlber Hoca demişken, aynı dönemde arada onun bir üst sınıfta verdiği derslere de girerdik. İlber Hoca'nın dersleri çok bilgilendiricidir, çok şey öğrenirsiniz. İspanya'daki saraylardan St. Peterburg'daki saraylara kadar örnekler verir, ufuk açar. Ancak onunla göz göze gelmek istemezsiniz, sizi bilgisiyle hem hayran bırakır hem de her an ezebilir. Latince bir cümle kurar, Arapçadaki karşılığını söyler, Farsça bir beyit okur, Rusça soyluluk kavramlarını sıralar. Rusçadan Almancaya geçtiğinde, 18-19 yaşınızda kendi kendinize şöyle düşünürsünüz: "Ben bu âlemde yalnızca zavallı bir dinleyici olabilirim. Dinlediklerimin de ancak bir kısmını anlayabilirim. 'Adam olma' fırsatı çoktan geçmiş, benden bir halt olmaz, iyisi mi ben bununla yetineyim." Şimdi burada anlatmakta zorlanacağım sataşmaları da olurdu öğrencilere İlber Hoca'nın. Örneğin, "Tuvalet kapılarının arkasına slogan yazmak için harcadığınız çabayı ecnebî lisanı öğrenmek için harcasanız..." diye söze başlar, gerisini de getirirdi. Dedim ya, dersinden çıkınca "Bizden adam olmaz, fırsat çoktan kaçmış" diye düşünerek, çay cigara içip efkâr dağıtmaya kantine gider, adeta kantine sığınırdık.

Mete Tunçay, *Bilineceği Bilmek*, İstanbul: Alan Yayıncılık, 1983.

Oysa Mete Hoca'nın dersteki tutumu, anlatımı ve verdiği örnekler çoğumuzda bir tecessüs, bir merak uyandırırdı. Anlatılan konu üzerine uyanan merakımızla sınıf arkadaşlarımla ders sonrasında kütüphanede o gün anlattığı konuda kitap alırken karşılaşırdık. Akşamları da Siyasal'ın arkasındaki Cumhuriyet Yurdu'nun okuma salonlarında bu kitapları okurken birbirimizi görürdük. Öğrendiğimiz Yunanca, Latince deyimlerle birbirimize hava atardık.

Mete Hoca'nın derslerindeki lezzet başkaydı. Bilmek için araştırmak, öğrenileni teyit etmek gerektiğini onun

derslerinde ve o sıralarda öğrendim. 1983 yılının Şubat ayında bir gün Mete Hoca kendisi derse gelmedi, ama 1402'lik olduğu haberi hemen geldi, "Atıldı" dediler. En sevdiği meslekten zorla koparılmıştı. Gerçekten üzüldük. "Atılmak" şimdi olumsuz bir anlam içerse de o dönem için olumlu bir "paye" olduğunu hatırlamak lazım. Ertesi hafta derse Ömür Sezgin geldi. Tek tesellimiz ve sevincimiz, final imtihanını Mete Hoca'nın yapmayacak olmasıydı. Yapsa acayip kazık bir soru soracağından hiç kuşkumuz yoktu. Finaller geldiğinde Ömür Sezgin Hoca, en az Mete Hoca'nın sorabileceği kadar kazık bir soru sordu. Şaşırdık. Hobbes, Montesquieu ve Rousseau'daki egemenlik kuramlarının karşılaştırılması ile ilgili bir soruydu. Sevincimiz kursağımızda kaldı. Sonradan öğrendik ki kazık soruyu soran bizzat Mete Hoca'nın kendisiymiş; akademik ahlak örneği sergileyip, soruyu kendi sormuş, ama kağıtları da kendisi okumuştu, verdiği notlar ise kendisinden beklenmeyecek kadar cömertti, adeta bir veda armağanıydı.

Mete Hoca 1402'lik olduktan sonra da okula gelip gitmeye devam ediyor, kütüphaneden yararlanıyordu. Onu gördükçe yanına yaklaşıp, gözüne görünüp selam vermek bize gurur veriyordu. Dedikodu da yapardık, derste anlattıklarından, çapkınlıklarından söz ederdik. Ama itiraf edeyim beni ve arkadaşlarımı en çok yaralayan olay, kütüphaneyi kullanmayı sürdüren Mete Hoca'nın okula girişinin ve kütüphaneden yararlanmasının da yasaklanması oldu.

O sırada 12 Eylül döneminin ilk boykotunu yapmıştık. Sanırım –şimdiki İmge Yayınları'nın sahibi Refik Tabakçı dahil– tam elli kişilik bir liste okul kapısına asılmış, boykot bahane edilerek atılmıştı. Refik önce Mülkiyeliler Birliği'nin önünde tezgâh açmaya, sonra da bodrum kata iniş merdivenlerini kullanmaya başladı. Bir müddet önce kurulmuş olan ve halen vakfımızın yayını olarak devam eden Yurt Yayınları'nın sanırım on iki kitabı yayımlanmıştı ki hepsini senet karşılığında Refik'ten almıştım: Boykotumuzun hayırlı yanlarından biri, Refik'i önce kitapçı, sonra yayıncı yapmasıydı. Yurt Yayınları'nın 1 no'lu kitabı Mete Hoca'nın kitabıydı. *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması* bizim Mülkiye'ye girdiğimiz yıl yayımlanmış ve ciddi ses getirmişti. Ama *Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925)* adlı eserini *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)* kitabından önce okudum. Liseden getirdiğim solculuğum, Mülkiye'de kendi halinde mahcup bir sosyalistliğe dönüşmüştü. Şimdilerde birçok kişinin küçümseyeceği, George Politzer'in *Felsefenin Temel İlkeleri* ve *Felsefenin Başlangıç İlkeleri* adlı kitapları ile Zubritski, Mitropolski, Kerov'un Sol Yayınları'ndan çıkan *İlkel Toplum. Köleci Toplum. Feodal Toplum* isimli kitapları doktriner metinler olmakla birlikte kafamdaki dağınıklığı toplamama çok yardımcı olmuştu. O sayede kafamda oluşan bir kronoloji ve şablon yeni okumalarımı yerli yerine oturtmamı sağladı. O dönemde ÇBS dedikleri, Çizgisi Belirsiz Sosyalistlikti benimkisi. Aktif siyaseti beceremediğim gibi, kendimi ifade etmek konusunda da acizdim, taşra utangaçlığını ve mahcubiyetini öğrendikçe, bilgilendikçe üzerimden attım.

Mete Hoca ortak/kolektif çalışmaya çok önem verir. Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi ve Sosyalist Siyasal Düşünüş Tarihi *derlemeleri bunun en güzel örneklerindendir. Ayrıca derlemelerinde olduğu gibi kendi eserlerinde de bilginin kişisel sır ve mariffet değil, kolektif bir eylem olduğunu kanıtlarcasına, kimden hangi kaynağı almışsa muhakkak belirtir, teşekkür eder. Dolayısıyla hem araştırma titizliği ve yöntemi hem de akademik ahlak konusunda çok şey öğrendik ondan.*

Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925) kitabının –Bilgi Yayınevi'nden çıkan 3. baskısının– metnini, çerçeve yazılarını, dipnotlarını, hatta dipnotların dipnotlarını, dipnotların çerçeve yazılarını ve ekler-belgelerini atlamadan büyük bir sorumlulukla ve sabırla o genç yaşımda okudum. Bu vesileyle Mete Hoca'ya bu kitabı okuyanlara, dolayısıyla bana, imzalı bir okuma sertifikası borçlu olduğunu zaman zaman hatırlatırım, gülüşürüz. (O sıralardaydı ki *Eski Sol Üzerine Yeni Bilgiler* Belge Yayınları'ndan çıktı. Yayımlandığı gibi olay olmuş, hemen hakkında dava açılmıştı. Kitabı Mülkiyeliler Birliği'nin karşısındaki Dost Kitabevi'nden tezgâh altından almıştım.)

Mete Hoca'nın eseri birçok bakımdan farklı ve değerlidir. İlkin soldan yazılan, solun objektif tarihidir... O zamana kadar sağcıların aşağılamak ve hedef göstermek için yazdıklarından çok farklı bir sol tarihi kitabıdır. Kitaptan çok etkilendim, çünkü ilkin bu kadar eskiye giden bir Türkiye solculuğu beni etkilemişti ve şaşırtmıştı. İkinci olarak araştırma yapmanın ciddiyeti, namusu, ahlakı ve yöntemi de etkilemişti. Zira *Türkiye'de Sol Akımlar* aynı zamanda bilimsel bir yöntem kitabı gibidir. "Dipnot"un ne işe yaradığı sorusunun bütün cevaplarını bulabilirsiniz. Kullandığı kaynağın kitaplık kaydını dahi görebilirsiniz. Zira tehlikeli bir alandır sol, ona dair kaynakların imha edilmesi bile mümkündür ve bu görülmüştür. Mesela Yunus Nadi kendi yayımladığı *Anadolu'da Yeni Gün* gazetesinin, Türkiye Komünist Fırkası'nın naşir-i efkârı olarak yayımlandığı dönemin TBMM'deki nüshalarını yırtıyor. Ama

bir yerde var, Fethiyeli olduğu için Fethiye Çocuk Kütüphanesi'ne gönderilmiş düzenli olarak, unutulmuş. Mete Hoca orada buluyor koleksiyonu. Kitabında dipnotta kayıt ve yer numarasını veriyor.

Hele kitabı okurken, II. Meşrutiyet'in sosyalistlerinden olduğunu öğrendiğim Mülkiyeli –yani okuldaşım– Baha Tevfik'ten çok etkilendim. Ateşin zekâlı bir delikanlı, sormaktan korkmayan bir üniversiteli ve ilk materyalistlerdendi. Benim ilk akademik çalışmam Baha Tevfik üzerinedir. O sırada Mete Hoca okuldan atılmış, bir süre sonra *Tarih ve Toplum*'u çıkarmaya başlamıştı. Büyük bir heyecanla Baha Tevfik üzerine çalışıp bir makale hazırladım. Bulunabilecek bütün Türkçe kaynaklara baktım. Sonra da cesaret edip Hoca'ya götürdüm. "Okuyup görüşlerimi söylerim" dedi. Sonra beni çağırdı. Sanırım o vakit İletişim'in yeri Karanfil Sokak'taydı. Önce verdiğim emek ve çalışmada kullandığım tüketici kaynakça için beni tebrik etti, sevindim, ama yayımlayamayacağını söyleyince de üzüldüm. Nedenini sorduğumda, "Çünkü başkalarının söylediklerini, belki de yalanlarını tekrarlamışsın" dedi ve ekledi: "Git Osmanlıca öğren, birincil elden kaynakları kullan, basayım." Dediği gibi yaptım, Osmanlıcayı o yaz Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün bastığı *Kalem Güzeli* adlı kitaptan çalışarak öğrendim. O sırada 1985'te Mülkiye bitti ve ben İstanbul'a gelip 1986'da yüksek lisansa başladım. İlk akademik göz ağrım olan yüksek lisans tezimin başlığı "İlimden Bilime Geçişin Kritik Evreleri, Osmanlı Materyalizmi ve Baha Tevfik" oldu. Hocamın sözünü tutmuş, Osmanlıca öğrenmiş ve Baha Tevfik üzerine çalışmıştım. Ayrıca ilk makalem de onun istediklerini yerine getirerek –Osmanlıca öğrenmek nedeniyle biraz gecikmeli de olsa– *Tarih ve Toplum* dergisinin 52. sayısında (Nisan 1988) "Düşünce Tarihimizde Önemli Bir İsim: Baha Tevfik" adıyla yayımlandı.

Tarih ve Toplum bir okul oldu bizler için; alaylı öğrencilerinin yetiştiği bir okul. Mete Hoca'nın *Tarih ve Toplum*'u benim matbuat âlemine ilk arz-ı endam ettiğim dergiydi. Şimdi onun kardeşi ve 2. sayısından itibaren yazdığım *Toplumsal Tarih*'in yıllardır yayın kurulunda da yer alıyorum. Hâlâ da en sevdiğim makaleleri buraya veririm. Hakemli dergilere yazı vermiyorum. Önemli biri olduğum için değil, onları önemli bulmadığım için... Gerçekten de önce *Tarih ve Toplum*, sonra da *Toplumsal Tarih* bizim yetiştiğimiz, adeta akademik staj yaptığımız birer ortam oldu. O nedenledir ki iki elimiz kanda bile olsa, her ay yayımlanması için hepimiz elimizden geleni yaptık, yapıyoruz.

Mete Tunçay, 12 Mart döneminde mahkeme salonunda.

Mete Hoca ortak/kolektif çalışmaya çok önem verir. *Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi* ve *Sosyalist Siyasal Düşünüş Tarihi* derlemeleri bunun en güzel örneklerindendir. Ayrıca derlemelerinde olduğu gibi kendi eserlerinde de bilginin kişisel sır ve marifet değil, kolektif bir eylem olduğunu kanıtlarcasına, kimden hangi kaynağı almışsa muhakkak belirtir, teşekkür eder. Dolayısıyla hem araştırma titizliği ve yöntemi hem de akademik ahlak konusunda çok şey öğrendik ondan. Başkalarının hatalarına iğne batırırken, kendisinden çuvaldızı eksik etmez. Osmanlıca "Hortlak" sözcüğünü "hür talak" diye okuduğu için kendisi ile dalga geçip güler mesela.

Türkiye'de Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931) nispeten kolay okuduğum bir kitaptı. Hem tarzına alışmıştım hem de "Türk Siyasal Hayatı" dersi almış olmanın getirdiği bir altyapım vardı. Ama Atatürk'ü olduğu kadar Cumhuriyet tarihini ve kurucu kadroyu bildiğimden, –daha doğrusu bilmediğimden– farklı anlatması merakı ve ilgiyi daha da artırmıştı. Bir devlet memuru olan babam da kitabı okudu ve çok etkilendi. Mete Hoca'nın daha önce çeşitli vesilelerle dokunduğu Atatürk ve Kuruluş tabusu üzerine bir kitaptı. Kendisi sol akımların içinde yeşerdiği ortamı anlamak için bu işe giriştiğini söylese de, çalışması Türkiye tarihçiliğinde bir dönüm noktasıydı. Üstelik darbe dönemi Atatürk kutsamalarının ve tabuların çok güçlü olduğu ve "Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılı" ilan edilen 1981 yılında yayımlanmıştı. "Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılına Armağan" gibi!

BİLİNECEĞİ BİLMEK

Benim değinmek ve kısaca değerlendirmek istediğim eseri *Bilineceği Bilmek*, Mete Hoca'nın 1983'te üniversiteden atıldıktan sonra o güne kadar çeşitli dergilerde yer almış ve önem verdiği konulardaki yazılarının bir kısmını – biri hariç – bir araya getirdiği eseri (İstanbul Alan Yayınları, Kasım 1983). Kitap, Sunuş dışında 36 makale ve o güne kadar yaptığı yayınlarının listesinden meydana geliyor.

Yayımlanan makaleleri/yazıyı üçe ayırmak mümkün. Metinlerin bir kısmı siyaset felsefesi, bir kısmı Türkiye tarihi ve son kısmı da daha önce

yayımladığı ve önem verdiği bilimsel yönteme dair iki çevirisinden oluşuyor.

Bu yazılar aslında Mete Hoca'nın hayata, felsefeye, bilime ve tarihe bakışını da özetliyor. Her zamanki gibi, bu bakışı son derece yalın ve dolayımsız bir biçimde ifade ediyor. Üstelik 12 Eylül faşizminin hüküm sürdüğü dönemde özgürlükten söz etmek daha da değerli bir hale gelmişken...

AYDIN OLMAK

Mete Hoca kitaptaki "Aydının Sorumluluğu" adlı makalesinde "aydın" olmanın, bilmenin, öğrenmenin bir kibre vesile olmadığını, tersine insana aydın sorumluluğu yüklediğini düşünür. Halka tepeden bakıp onu gütmeye çalışanları, toplum sorunlarıyla ilgilenmenin ve yan tutmanın kendi işleri olmadığını söyleyenleri eleştirir (s. 9). Yan tutmazlığın/yansızlığın mümkün olmadığını, "Yaşamak yargılamaktır" gibi fiyakalı bir cümleyle ifade eder (s. 11). "Aydın düşünmekle ve doğru düşünmekle yükümlüdür" cümlesiyle insanı sorumlu tutar (s. 12). Bir anlamda aydına ödev ahlakıyla bakar.

BİLDİĞİMİZDEN KUŞKULANMAK

"Okumak Yazmakla İlgili Düşünceler" adlı makalesinde araştırmak, okumak ve öğrenmek konusundaki hükmünü, "Kitaplardan ancak bildiklerinizi öğrenebilirsiniz" şeklinde paradoksal bir şekilde ifade eder. Bu aslında, kendisinden, yakın Türkiye tarihi konusunda kaynakça isteyen bir öğrencisine verdiği yanıttır. Anlatmak istediği şudur:

"Bir şey okurken, kafamızdaki sorunsal yaklaşımın gelişmesi ya da değişmesi çok yavaş oluyor. Dolayısıyla daha önce kurulmuş olan ilişki çerçevemizin dışında kalan noktaları algılayamıyoruz, göremiyoruz. Bir kitabı, aradan bir süre geçince kafamızdaki sorunsal geliştikten ya da değiştikten sonra bir daha okuyunca, ilk okuyuşumuzda dikkatimizi çekmeyen birçok şey buluyoruz onda. (...)

Bilmediklerimizden değil, bildiklerimizden (yani bildiğimiz sandığımız şeylerden) şüphe edelim. Bilmediklerimizi –gerekliyse– nasıl olsa inceleyip öğrenmeye çalışırız." (s. 14)

Onun derslerinde de kullandığı Descartes'ten aktardığı, "İşe, edinilmiş bilgilerinizden, özellikle de en doğru bildiğimizden kuşkulanarak başlayın" önerisi, benim *Toplumsal Tarih*'te devam etmekte olan ilgi çekici bir dizi makaleme de ilham kaynağı ve üst başlık oldu.

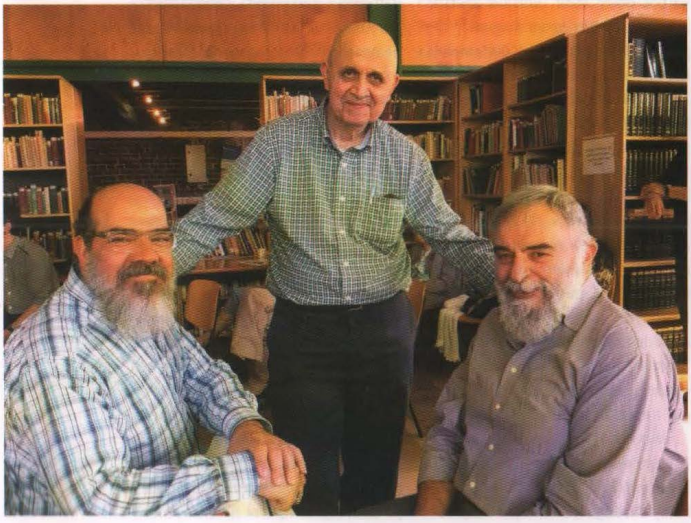
ORTAK ÇIKMAZ: DOGMATİZM

Mete Hoca'nın en belirgin özelliklerinden biri, dogmalara ve tabulara yönelik tepkisidir. "Türk Siyasal Düşüncesinin Son Yüzyılında Üç Ana Yönelimin Ortak Çıkmazı: Dogmatizm" başlıklı makalesinde "Türkiye yüz yıldır, sırasıyla İslamcı, Pozitivist-Batıcı ve Sosyalist olmak üzere üç düşünce ikliminde yaşamıştır" dedikten sonra ekler:

"...[Çağdaş Türk düşüncesindeki üç ana akım içinde, dogmatizm ortak bir parantez meydana getirmektedir. Düşünürlerimizin benimsedikleri görüşlere dogmatikçe bağlanmaları, eleştirici ve dolayısıyla yaratıcı olmamalarına yol açmıştır. (...) Dogmatizm, kuşkuculuğun karşı kutbudur. (...) Dogmatizm kavramının herhangi bir alanda herhangi bir kuram üstünde inatla direnmek anlamına geldiğini görüyoruz. (...) Bilim alanında akıl, din alanında duygu egemen olduğu için, inanılan gerçekler yanılmaz, sarsılmaz gerçeklerdir; bilinen gerçekler ise, ancak yanlışlıkları ortaya çıkarılıncaya değin öyle imişler gibi kabul edilirler. (...)"

Mete Hoca'ya göre "Türk batıcılığı pozitivisttir ve pozitivizm de dogmatiktir" (s. 17); "din yerine bilime inanılmıştır." Hatta Mete Hoca terminolojinin bile değişmesine gerek kalmadığına, yalnızca bazı kavramlara yeni anlamlar verildiğine işaret eder. "Hayatta en hakiki mürşit ilimdir" sözünü bu bağlamda örnek verir (s. 18) (İlim de mürşit de aslında dini kavramlardır ve pozitivizm de zaten bir din haline gelir). Kendini de içinde saydığı sosyalizmde de aynı sorunu görür ve 1970'li yıllarda sosyalist düşünceyi benimseyenlerin büyük bir bölümünün dogmatik tutumu seçtiğine işaret eder. Bizdeki batıcılığın laik bir İslamcılık olması gibi, dogmatik sosyalizmin de aslında bir tür Batıcılık olabileceğine işaret eder: "Bir kurama ne yapılırsa yapılsın yanlışlığının kanıtlanamayacağı bir esneklik vermek elbet yine dogmatizm olur." (s. 20)

"Dogmatik olmak için, çoğu kez, uslu bir çocuk gibi söz dinlemek yeter;

Mehmet Ö. Alkan, Zafer Toprak ve Mete Tunçay, 17 Mayıs 2015 günü Tarih Vakfı Genel Kurulu sonrası bir arada.

dogmatik olmamak için ise, deneye yanıla düşünmeyi öğrenmek gerekir. Buysa, özgür bir siyasal toplumsal ortamın varlığına bağlıdır. Türkiye'de özgürlük sürekli olmamış, kısa dönemler halinde parlayıp sönmüştür. Öte yandan bağımsız bir düşüncenin bir öngereği olan topluma başkaldırma eğilimi bile, bizde yine başkalarına öykünmeden ibaret kalmış, bir türlü kendimize özgü biçimler kazanamamıştır. Sırtı parkalı, ayağı postallı genç, nerede var diskotek düşkünü akranları kadar özgünlükten yoksundur, adeta onun kadar kolayına kaçmaktadır."

Mete Hoca doğru olanın dogmatizmin zincirlerini kırmak ve özgün yollar aramak olduğu vurgular. (s. 21)

DÜŞÜNCE, DÜŞÜNME VE ANLATIM ÖZGÜRLÜĞÜ

FİKİR, TEFEKKÜR VE İFADE

"Düşünce ve Anlatım özgürlüğü" adlı makalesi benim en sevdiğim makalelerinden biridir. Bu makalede özgürlüğün değeri ve önemi üzerinde durur. Hegel'in izi açıktır; Mete Hoca "Tarih, özgürlüğün tarihidir" ifadesini eleştirerek benimser. Özgürlüğü geçici kullanılan bir araç değil, temel insan değerlerinin gerçekleştirilmesiyle ilgili sürekli bir araç olarak kabul eder.

Makaledeki şu satırlar Mete Hoca'nın özgürlüğe bakışını ifade eder.

"[Kişi açısından] Düşünmek, yani düşünce üretmek, kişinin özünü, benliğini tanımlaması, oluşturması, gerçekleştirmesi –adına ne derseniz deyin– kendi olması sürecinin önemli bir parçasıdır. Yalnız başkalarına öykünerek, onların düşüncelerini papağan gibi tekrarlayarak, kendisi bir yeni düşünce ortaya koyamadan yaşayan bir kimseye kişi demek bile güçtür. O daha çok, bir robottur... 'Yeni' yani 'başka' ya da 'ayrı' düşünmeye, iyi-kötünün, hatta doğru-yanlışın ötesinde değer verdiğimi belirtmek isterim. Toplum açısından ise, özgürce yeni düşünce üretimi ve bu düşüncelerin yayılma olanağı bulması daha bile önemlidir." (s. 26).

"Bir toplumda var olanı eleştirmek ve olmayanı önermek özgürlüğü hem o topluma yeni yönelişler getirmeye hem de amaçlarla araçlar arasında işlemsel bir tutarlılık sağlamaya yarar." (s. 27)

"Kanımca, ülkemizde gitgide daha etkili ve gelişkin teknolojik araçlara sahip olan tekelci özel mülkiyet, düşünme, düşünce ve anlatım özgürlüklerinin başlıca sınırlayıcısıdır ... Tarih nasıl, olan değil, yazılansa; düşünce de –korkarım– düşünülen değil, yaygın anlatım olanağı bulandır... Bence düşünce özgürlüğünü geliştirmenin

Mete Hoca her zaman adil olmaya çalışır, emeğin hakkını teslim eder. Teşekkür etmeyi de özür dilemeyi de bilir. Ayaklı musahhihtir, anonsları dinlerken bile yapılan yanlışları kendi kendine söylenerek düzelttiğini yakaladığım çok olmuştur. Hatalarını kabul etmek konusunda hiç tereddüt etmez. İnandığı değerler konusunda da ikiyüzlü değildir.

"Tarih boyunca, düşünce özgürlüğünün en büyük düşmanı olan toplumsal kuruma, yani dine dokunmadan geçemeyeceğim. Hemen belirteyim ki, özgürlüğe aykırılık, yalnızca dinin örgütünden, din örgütünün bağnazca uygulamalarından ileri gelmemektedir. (Ben deistler gibi düşünmüyorum.) Tanrı fikri, kendi başına, özgürlüğü olanaksız kılan bir tasarımdır. Teslim etmek gerekir ki, insan toplumu dinsiz herhalde zor kurulurdu. Fakat dinler, insan toplumuna bir düzen verebilmek için insanları en zayıf yanlarından yakalamışlardır. Din denilen ortaklaşa aldatmaca, ilk başlangıcından beri her zaman birtakım ayrıcalıklı sınıfların işine gelmiştir. (...)

Kanımca, eskisinin yerine yenisini koymaya kalkmadan dinin özgürlükleri boğucu etkilerine karşı savaşmak, Aydınlanma Çağı'ndan bugüne önemini korumakta." (s. 27-28)

"Özgürlük engellerinin ana kaynağı kapitalist özel mülkiyettir..." (s. 28)

Bu noktada düşünce özgürlüğünü korumanın ve geliştirmenin yolu olarak kitle iletişim araçlarının özerk kuruluşların elinde olması gerektiğini önerir:

en doğru yolu, bütün kitle anlatım ve sunu araçlarının özerk kamu kuruluşlarının eline verilmesidir." (s. 29)

"Bence bir insana özgürlüğü, ancak başka özgür insanlar öğretebilir." (s. 30)

"Öteki insanlardan daha akıllı, daha bilgili, daha yürekli kişiler varsa –ki, bu çoğucası daha elverişli ortamlarda doğup büyümüş olmaktan ileri gelir– ben bu ayrıcalıklı durumlarının, onlara –mânen– öteki insanların üstünde birtakım haklar sağlamadığına, olsa olsa onları öteki insanlara borçlu kıldığına inanıyorum. Oysa bizim seçkinlerimiz, en başta ekonomik çıkarları nedeniyle, bu ahlak yükümlülüklerine ihanet halindedirler. Toplumun yeni ve değişik düşüncelere karşı direnmesinde, seçkinlerin olumsuz tutumlarının, hatta iki-yüzlü kışkırtıcılarının sorumluluk payı azımsanamaz, sanırım. Ne var ki, tam özgür olamayan bir toplumda, seçkinlerin de yaşayabilecekleri ancak sahte bir özgürlüktür, bunalımlardan baş alamayacak bir kendi kendilerini aldatmadır.

Özgür olmak, özgür düşünmeyle başlar; özgür düşünmeyse, ancak eşitlikçi bir özgür toplumda olanaklıdır." (s. 31)

BİLİNECEĞİ BİLMEK, İNANILACAĞA İNANMAK

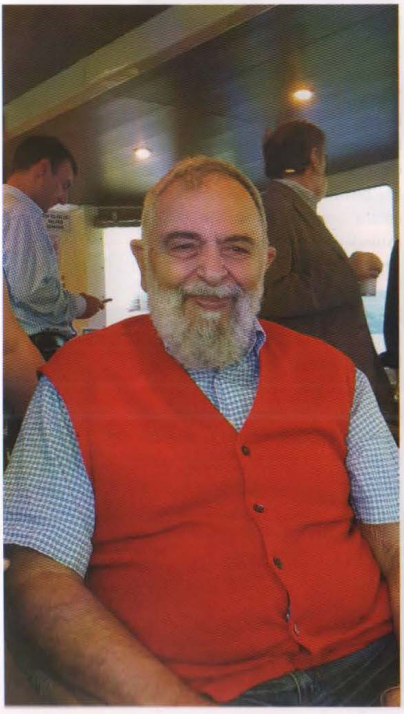
"Bilineceği Bilmek, İnanılacağa İnanmak" adlı makalesi bir tür uyarı niteliğindedir:

"Soylu değerlere, ileri inançlara ve bilimsel çözümlemelere dayanan toplumcu ideolojileri benimseyen kişilerin, bilinecek şeyleri bilmek, inanılacak şeylere inanmak ve düşüncesizlikleriyle düşmanlarına fırsat vermemek boyunlarına borçtur." (s. 35)

BÜYÜYEN ÖZGÜRLÜK

"Büyüyen Özgürlük" de benim çok sevdiğim makalelerden biri. Yazımı/konuşmamı bu makaleden alıntılarla bitirmek istiyorum. Günümüze de uygun düşüyor:

"Bugün dünden iyi, ama yarın bugünden kötü olabilir; ne var ki, öbür günün iyisi, bugünün iyisinden daha iyi olacaktır.

Hegel, 'Tarih, özgürlüğün tarihidir' demişti." (s. 32)

"Özgürlük büyüyor. Bu gidişi durdurmaya hiç kimsenin gücü yetmemiş tarihte. Ne despotlar, ne kurnaz siyasetçiler gelmiş geçmiş. Hiçbiri gelişmeyi göğüsleyememiş. (...)

Özgürlüğün gelişmesinde önemli bir nokta var. Zorbalık, kişisel başına buyrukluk yerine, çoğunluklara da dayanabilir. Biz bugün hâlâ, ilkel azınlık zorbalarından çekiyoruz, çektiklerimizi. Ama zorbalık çoğunluklara da dayansa, yine özgürlükleri boğucu olur. Kendileri azınlıktayken zorbaların her türlüsünü eleştirenler, çoğunluk oldukları zaman da özgürlükçü kalabilmeli. Çünkü büyüyen özgürlüğün sonu yoktur. Bugünün en ileri özgürlükçüsü, yarın mutlaka aşılacaktır. Gerçekten özgürlüğe inanmak, bunu bilmekle olur." (s. 33)

ŞÜKRAN VE MİNNETTARLIK

Mete Hoca, Türkiye'de tarihin günümüzdeki anlamıyla kurumlaşmasında çok önemli bir işlev üstlendi. Derslerinde akademik unvanı olan olmayan çok sayıda "mektepli" öğrenci yetiştirdi. Unutmamak gerekir ki 1984'te *Tarih ve Toplum* ile başlayıp şimdi *Toplumsal Tarih* ile devam eden dergiden de sayısız "alaylı" öğrenci yetişti. Mete Hoca için düzenlediğimiz toplantıya gelmeden önce değişik mesajlar aldım. Bunlardan biri "Alaylı" öğrencilerinden, Abant İzzet Baysal Üniversitesi'nde öğretim görevlisi olan Serdar Kara'ya ait. Aşağıya Mete Hoca ile ilgili kısmı olduğu gibi alıntıladım:

"...Bu mesajı yazmaktaki amacım, bugün Tarih Vakfı'nda, Mete Tunçay Hoca'nın 80. yaşı dolayısıyla yapılan program. Maalesef burada gerçekleşen finallerden dolayı programa katılamıyorum. Ama sizden ricam, bizim selamımızı ve iyi dileklerimizi Mete Hoca'ya iletmeniz. Türkiye'nin çeşitli yerlerinde haberi olmasa bile hocamızı kendisine örnek alan birçok genç tarihçi adayının olduğunu bilmesini istedim. Mete Hoca'nın da maalesef doğrudan öğrencisi olamadım ama iki sefer çeşitli vesilelerle bir araya gelebilmiştik. Bunun dışında nasıl anlatsam, yazdıkları, söyledikleri ve yaşadıkları hep ufuk açıcı oldu. Eserlerini okudukça kafamızda şimşekler çaktı. Klasik tarih eğitiminin dışına ilk onun yazdıklarını okuduğumda çıkabildim. Bunun dışında çeşitli konularda söylediklerini yazdıklarını okuduğumda 'Yahu ben bunu düşündüm, ama kelimelere dökemedim, ne güzel söylüyor hoca' dedim, birçok sefer. Aslında Mete Hoca ile ilgili olarak ne söylesek az ama sizi de fazla meşgul etmek istemiyorum. Dediğim gibi, hocamıza ben ve benim gibi nice hiç tanımadığı ve kendisini seven, kendisine örnek alan tarihçi olduğunu söyleyerek, —bu arada oğlumun adı da Mete, kendisi oğlumun isim babası— tüm kalbimle iyi dileklerimizi iletirseniz çok sevinirim. Selamlar, saygılar."

ÖMRÜNE BEREKET HOCAM!

Mete Hoca her zaman adil olmaya çalışır, emeğin hakkını teslim eder. Teşekkür etmeyi de özür dilemeyi de bilir. Ayaklı musahhihtir, anonsları dinlerken bile yapılan yanlışları kendi kendine söylenerek düzelttiğini yakaladığım çok olmuştur. Hatalarını kabul etmek konusunda hiç tereddüt etmez. İnandığı değerler konusunda da ikiyüzlü değildir.

Huysuzdur, herkese karşı yaklaşık "2" saatlik sınırı vardır, sonra saatine bakmaya başlar. Telefonda uzun konuşmayı sevmez.

Yıllardır kendisinden rica ettiğim, eleştirel bir Türkiye tarihi kitabını en kısa sürede bize armağan etmesi dileği ile...

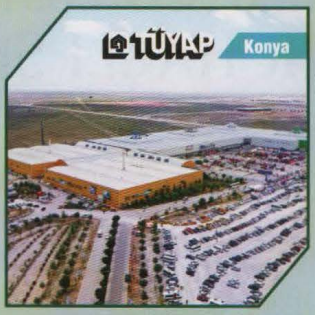
Verdiği emeğe ne kadar layık olmuşumdur bilmiyorum, ama kendimi, Mete Tunçay gibi bir hocanın öğrencisi olduğum için şanslı sayarım. Ayrıca bu vesileyle kendisine minnettarlığımı ifade etme fırsatı bulduğum için de mutluyum.

Ömrüne bereket hocam!

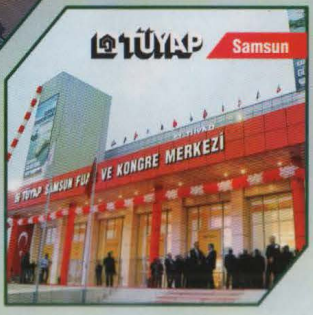
Tüyap Altı Fuar Merkeziyle Ülkemiz Ekonomisine Hizmet Sunmaktan Gurur Duyuyor.

TÜYAP
www.tuyap.com.tr

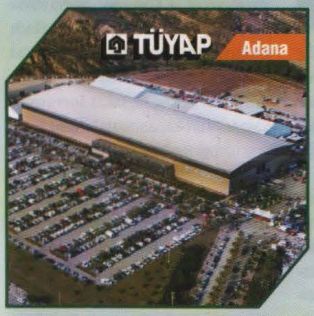

ufi Üye Kuruluş
ICCA Üye Kuruluş
Üye Kuruluş
TFYD Üye Kuruluş
TS EN ISO 9001:2008

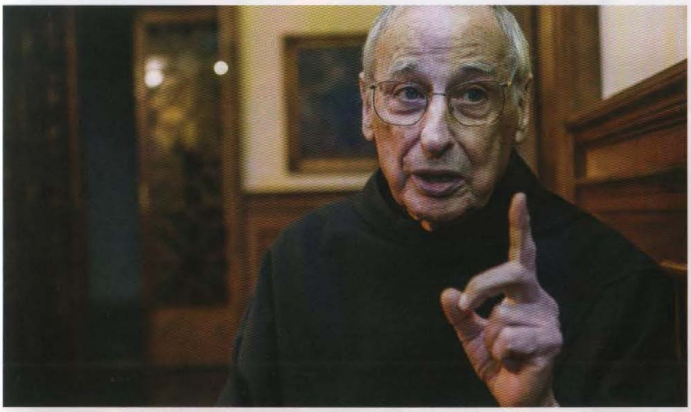
TÜYAP TÜM FUARCILIK YAPIM A.Ş.
Fuar Alanı - Merkez Olis
Tüyap Fuar ve Kongre Merkezi E-5 Karayolu Üzeri, Gürpınar Kavşağı 34500, Büyükçekmece, İSTANBUL - TÜRKİYE / TURKEY
Tel : +90 212 867 11 00 - 867 12 00 Faks : +90 212 886 66 98

BİR PAPAZIN TANIKLIĞI

FRANCO'NUN SAVAŞI BİR HAÇLI SEFERİ MİYDİ?

FERİT BURAK AYDAR

17-18 Temmuz 1936'da başlayıp 1 Nisan 1939'da sona eren ve geride yarım milyondan fazla ölü bırakan İspanya İç Savaşı pronunciamiento*'lar (darbe ya da muhtıra) ülkesinde bir askeri darbeyle başladı ve Almanya ile İtalya örneklerinden farklı olarak, faşizm iktidara bir paramiliter kitle örgütüyle değil, General Fransisco Franco'nun şahsında orduyla taşındı. Darbenin başındaki general olarak Franco'nun da savaş sırasında ve sonrasında başlıca silahı Katoliklik olmuştu.*

Franco karşıtı din adamı ve akademisyen Hilari Raguer.

http://www.ferransala.com

İspanya İç Savaşı, üzerine 20 binden fazla kitap yazılmış, muazzam bir çalışma alanı teşkil eder; bu açıdan Fransız Devrimi ve II. Dünya Savaşı ile boy ölçüşebilir. Üstelik Franco'nun zaferinden sonra tarih-yazımında uzun yıllar göreli bir sessizlik hâkim olduğundan, bu rakam daha da büyüleyicidir. Her halükârda İç Savaş bu ilgiyi hak eder, zira daha ilk anından itibaren sanatçılardan bilimcilere kadar hemen her aydını girdabına çekmiş, açıktan ve aktif şekilde taraf olmaya itmiş ve hem genele dair içerimleri hem de girift-liğiyle muazzam bir tartışma konusu olmuştur. Sonrasında, tarihçiler de bundan payını almıştır. İspanya İç Savaşı güvenilir tarihçilerin tarafsız-lık iddiasında bulunmamak konusunda zımni bir mutabakata sahip olduğu az sayıda olaydan biridir.

Fakat bu konular içinde en azından bir tanesi artık tartışma konusu olmaktan çıktı. 1936-1939 arasında darbecilerin proaktif davranarak Katolikliğin kalesini savunup, ateistlere karşı bir Haçlı Seferi yürüttükleri iddiası, bugün sadece ucuz propaganda malzemesi olabilir ve bu tabuta son çivinin çakılmasında, bir papazın (ve tarihçinin) katkısı paha biçilemez niteliktedir.

Hilari Raguer 1928 doğumlu bir din adamı ve akademisyendir. Barcelona Üniversitesi'nde hukuk eğitimi alan Raguer, 1950'lerin ortalarından itibaren yükselmeye başlayan Franco karşıtı muhalefetin içinde yer almış, 1951'deki tramvay grevinde tutuklanıp Montjuïc kalesinde yedi buçuk ay hapis yatmıştı. 1954'te Montserrat manastırına girip altı yıl sonra papaz olmuştu; nitekim profesörlüğünü de çağdaş Kilise tarihi ve Kitabı Mukaddes üzerine çalışmalarıyla almıştı. Raguer konumuzla alakalı ilk eserini *La Espada y la Cruz (La Iglesia 1936-1939)* ("Kılıç ve Haç: Kilise 1936-1939") adıyla 1977'de yayımladı. İspanya tarihçilerinin duayeni Paul Preston kitabın hemen 15 bin satış rakamına ulaştığını, fakat sonrasında yayınevinin kapanmasıyla yeni baskı yapmadığını aktarır ve şöyle devam eder: "O dönemden beri epey iktibas edilmiştir, ama sahaflarda bulmak zordur. Hem koleksiyoncuların hem de uzmanların kitabın bu denli peşine düşmüş olmalarının sebebi çok basit: Elinizdeki kitap, *The Catholic Church and the Spanish Civil War: Gunpowder and Incense* ["Katoliik Kilisesi ve İspanya İç Savaşı: Barut ve Tütsü"] yayımlanana kadar İspanya İç Savaşı'nın mayalanması, seyri ve akabinde Katolik Kilisesi'nin rolüne dair

İspanya İç Savaşı'nda halk işgalcilerin önünden dağılmış halde kaçıyor.

Bibliothèque nationale de France koleksiyonu.

en içgörülü ve dengeli izahı sunmuştur."[1] Raguer 2002'de ise bahsi geçen devam niteliğindeki *Gunpowder and Incense*'i yayımladı ve bu eserleriyle İspanya tarihçiliğinde çığır açtı.

DARBENİN DAĞINIKLILIĞI VE ÇELİŞKİLERİ

17-18 Temmuz 1936'da başlayıp 1 Nisan 1939'da sona eren ve geride yarım milyondan fazla ölü bırakan İspanya İç Savaşı *pronunciamiento*'lar (darbe ya da muhtıra) ülkesinde bir askeri darbeyle başladı ve Almanya ile İtalya örneklerinden farklı olarak, faşizm iktidara bir paramiliter kitle örgütüyle değil, General Fransisco Franco'nun şahsında orduyla taşındı. Darbenin başındaki general olarak Franco'nun da savaş sırasında ve sonrasında başlıca silahı Katoliklik oldu.

Darbecilerin kendilerine layık gördükleri ad Milliyetçiler (*Nacionales*) idi. Bizdeki ulusalcı-milliyetçi ayrımını anımsatır şekilde, *Nacionales* "yegâne gerçek İspanyol" yan anlamı taşıyordu.[2] Faşist güçler "İspanya düşmanları" (*Antiespaña*) diye nitelendirdikleri düşman cepheye karşı yalnızca kendilerinin gerçek İspanya'yı temsil ettiğini iddia ediyordu. Fakat Franco cephesi milliyetçilikten çok Katoliklikle iş görmüş, İç Savaş'ı bir tür haçlı savaşına dönüştürmüştü. Peki, ne zaman? Dahası, bu hamle bir gerçeklik payına sahip miydi, yoksa tipik bir sağcı istismar mıydı?

Ne zaman? Savaş başladıktan görece uzun süre sonra. Bunun birkaç sebebinin olduğunu söyleyebiliriz. Her şeyden önce, darbeciler erken harekete geçmişti. İdeolojik hattın oluşturulması bir tarafa, kimin başa geçeceği bile belirsizdi. Darbenin neyi devirmek istediği açık olmasına karşın, onu tam olarak neyle ve nasıl ikame etmek istediği muğlaktı. Darbenin yeterince iyi örgütlenemediğinin bir göstergesi, sağcılar için akıl almaz bir eksikliğe işaret eder: Darbecilerin bir bayrağı bile yoktu! Yine de, İspanya'da siyasetçilerden bir şey beklenemeyeceği anlaşılmış olduğundan, devleti ve milleti kurtarmak bir kez daha orduya kalmış ve bu yüzden de düğmeye basılmıştı; darbeci generallerin tanıdık muhakemesi bu yöndeydi.

Bu kurguya göre, her şey İkinci Cumhuriyet'le (1931'de) başlamıştı. İspanya'da sofu Katoliklik güçlü olmakla birlikte, herhangi bir gruba (hele hele anarşistlere) hamledilemeyecek şekilde köklü bir ruhban karşıtlığı ve kilise kundaklama geleneği de vardı. "İmansız cumhuriyetçiler" iktidara geldikten sonra kundaklamalar iyice artmıştı. Dahası sosyalistler ile sol cumhuriyetçilerin koalisyon hükümeti (1931-1933, "*bienio reformador*", iki reform yılı) ruhban karşıtı eylemcilere fazla müdahale etmiyordu. Bu bağlamda, İkinci Cumhuriyet halkın bir kesiminin gözünde kilise yakmalarla özdeşleşmişken, Cumhuriyetçi başbakan Manuel Azaña'nın 1931'de sarf ettiği meşhur (meşum?) "İspanya artık Katolik değildir" sözü sağcılar ve bilhassa kralcı-faşistler için bulunmaz bir nimet olmuştu. Komünizm, anarşizm bir yana, Cumhuriyet bile Katolik aleyhtarı, Mason, Yahudi, ateist-Sovyet vb. komplosuyla anılırken "Din elden gidiyor" yaygarasını koparmak için şartlar iyice olgunlaşmıştı.

Cumhuriyetçi Başbakan Manuel Azaña, siyasetçi ve hukukçu Niceto Alcalá-Zamora ile birlikte.

https://commons.wikimedia.org

İspanya İç Savaşı'nın simgelerinden. Pablo Picasso'nun "Guernica" adlı eseri.

http://www.museoreinasofia.es

Yine de, gerek sağın dağınıklığı ve iç çatışmaları gerek darbeci generallerin bile Katolik Kilisesi'yle ve genel olarak dinle arasının çok iyi olmaması, "Haçlı Seferi" kozunun en baştan sahaya sürülmesini engellemişti. Örneğin General Mola monarşiye karşı açıktan tavır alıyor, bir diğer üst düzey general olan Quiepo de Llano "Yaşasın Cumhuriyet" derken, monarşist-faşist akımlardan Karlosçular bu eğilime tepki gösteriyor, diğer faşist örgüt Falange ise dine epey mesafeli yaklaşıyordu. İşte bu yüzden, bir Haçlı Seferi olarak yürütülecek olan İç Savaş'ın başlangıcında dinden bahseden pek yoktu. Papaz Hilari Raguer bu hususta çok nettir:

"Askerî hareket niteliğini çarçabuk değiştirdi ve böylece sonraki tarihçilik ordudaki subayların özgün niyetlerini açıklamaya çalışırken yanlış yönlendirildi. Ayaklanmanın gerisindeki esas saikleri tahlil etmek isteyen kim varsa, açıp bizatihi *pronunciamiento*'nun maddelerini okumalıdır. Pekâlâ, buyurun işte: Gruplardan hiçbiri, bir kez bile, darbenin gerekçesi olarak dini savunmaktan bahsetmemişti. İleri sürülen nedenler başkaydı."

Raguer şöyle devam eder:

"[General] Mola'nın [kısa süre sonra, faşistlerin ana karargâhı olan] Burgos'ta yayınladığı resmi bildiri [...] ayaktakımının yabaniliğine karşı yeniden inşa, intizam ve disiplinden bahseder, ama din hakkında tek bir kelime bile etmez. Keza ertesi gün, [faşistlerin müstakbel hükümetil Savunma Cuntası'nın kendi programını ortaya koyan beyanında da tek kelime edilmez, çünkü bu beyan, düzeni savunma amacı taşıyan komünizm aleyhtarı, karşıdevrimci ve ayrılıkçılık karşıtı bir manifestoydu. Dolayısıyla *Movimiento* [faşist hareket] çarçabuk Haçlı Seferi esvabına bürünmüş olmasına karşın, dinin savunulmasının darbeciler arasında birleştirici bir güç rolü oynamadığı gözüküyor. Zaten Savunma Cuntası'nın başındaki General Cabanellas bilindik bir masondu ve o dönemde mason olmak mütedeyyin bir Katolik olmakla bağdaşan bir şey olarak görülmüyordu."[3]

Peki, bildiride din yoksa ne vardı? Milliyetçilik vardı, Sovyet parmağının ülkeyi karıştırmak istediği iddiaları vardı, "dürüst işçileri aldatanlara" inat reform vaatleri vardı, bilgisizlikten ya da şaşkınlıktan sırası yanlış verilmiş "kardeşlik, özgürlük ve eşitlik" söylemi[4] bile vardı, ama din yoktu!

BAYRAK BULUNDU: DİNİN KULLANIŞLILIĞI

Ne var ki Franco ilk başta aklında olmamasına karşın, Katolikliğin kullanışlılığını gördüğü için, darbeden birkaç ay sonra dincilik esas koz haline geldi ve Franco savaşını her şeyden önce bir Haçlı Seferi olarak yürüttü. Bunda cephenin diğer tarafındaki din karşıtlığının aşırıya kaçmasının da etkisi olmuş olabilir. Mary Vincent'ın verdiği rakamlara göre, İç Savaş'ta 3.400'ü ilk iki ayda olmak üzere toplam 6.832 (283'ü kadın) din görevlisi öldürülmüştü.[5] Madrid'e kıyasla Barcelona'da ruhban karşıtlığı daha ileri boyuttaydı ve neredeyse bütün kiliseler yakılmıştı;[6] öldürülenlerin üçte birinden fazlası Katalunya'daydı. Bu manzara darbeci generaller için önemli bir istismar alanı sunuyordu.

Bu açıdan, darbe çok iyi hazırlanmamış olmasına karşın, İç Savaş başladıktan sonra faşist cephe "Halk Cephesi"nden çok daha iyi örgütlendi, yönelimini çok daha net bir şekilde çizdi. Darbeciler veya daha da genellemek gerekirse sağcılar İç Savaş'a giden süreçte ve sonrasında meseleyi sınıf ekseninden uzaklaştırıp din eksenine, Katolik müminlere karşı ateist kızılların savaşına dönüştürmeyi başardı. "Din elden gidiyor" temalı ajitasyon başta Kilise olmak üzere geniş bir mağdurlar listesi çıkardı ve darbeyi daha fazla katliamın önüne geçen zorunlu bir hamle olarak pazarladı. Nitekim Franco da birkaç aya kalmadan savaşını kesinkes bir haçlı seferi olarak takdim eder olmuştu. Bu ideolojik kılıfın ne derece başarılı olduğunun kanıtı, darbeye giden süreçteki suikast sarmalında din adamlarının hiç bulunmaması ve yakılan kiliselerin sayısının yıllar boyunca söylenegelen rakamların bir hayli altında olmasıdır.[7] İç Savaş'ın başlarında haçlı seferi, din sava-

şı gibi vurgular yer yer görülmekle birlikte, Katoliklik ancak Eylül ayına doğru genelleşip darbenin bayrağı haline geldi; savaş artık yeni bir "Kudüs" için yürütülüyordu.

Bu noktada, Raguer'in söyledikleri önemliydi, çünkü "içeriden" birinin teşhiri ya da tanıklığıydı. Bir diğer İspanya tarihçisi (herhalde bu sıfatı diğer sıfatlarının daha gerisindedir) Herbert Rutledge Southworth'ün İspanya İç Savaşı'ndaki bir başka büyük hadise için söylediği gibi, doğruyu kimin söylediği bazen ne söylendiğinden daha önemlidir.

H.R. Southworth (1908-1999) ömrünü Franco'nun dezenformasyon birimiyle mücadeleye adamış ve başarılı olmuş bir gazeteci ve bağımsız araştırmacıydı. *Guernica! Guernica! A Study of Journalism, Propaganda and History* adlı eserinde Guernica/Gernika katliamının dünya çapında büyük bir farkındalık yaratmasında sağ basının bilinçsizce de olsa oynadığı role dikkat çekmişti. Southworth'e göre, faşist kamp Guernica'nın bu denli büyük bir hadise haline gelmesinde Cumhuriyetçilerin istismarına ve propagandif başarısına dikkat çekmiş olsa da, bu iddia mesnetsizdi. Uluslararası kamuoyunun konuya ilgisi Basklıların ülke içinde ya da yurtdışında yayınladığı birkaç broşürle çekilmemişti. Southworth şöyle devam eder:

"Propaganda bir fikri yaymak için gösterilen örgütlü bir çaba, bir plandır. *Bilginin propaganda olarak etkili olması için, normalde bu bilgiye karşı çıkmasını beklemeyeceğiniz kişiler arasından birilerini ikna edecek tarzda sunulması gerekir.* Bu kural Guernica konusundaki bilginin İngiltere, Fransa, ABD ve diğer yerlerdeki kamuoyunda yarattığı etkiyi açıklar. Guernica'nın haberi

Madrid, 1936.

İngiltere, Fransa ve ABD'de bir propaganda broşürüyle değil, *Times*'ta, *Daily Express*'te ve Reuters aracılığıyla tüm İngiliz basınında; *New York Times*'ta ve haber ajansları aracılığıyla tüm Amerikan basınında çıktı. Guernica'nın haberi İngiliz ve Amerikan kamuoyuna muhafazakâr basın yoluyla, yani *normalde bu bilgiye karşı çıkmasını beklemeyeceğiniz kişiler arasından birilerini ikna edecek tarzda* ulaştı."[8]

Southworth elbette başta Picasso olmak üzere büyük sanatçıların ya da sol basının etkisini yabana atmaz; fakat muhafazakâr temayülleri olan kesimlere ulaşmada yerleşik basının ve özellikle de sağcıların, yani içeriden kimselerin etkisinin çok daha büyük olduğuna dikkat çeker.

Hilari Raguer muhafazakâr bir dünya görüşüne sahip değildi, Franco'cuların safında yer almamıştı; ama papaz cüppesi vardı ve dindar camianın içindendi. Yazdıkları da titiz bir araştırmacılığa ve olgulara dayandığından bir miti çökertmiş, Franco'culuğun sarıldığı Katolikliğin dindarlığından değil, dinciliğinden geldiğini kabul ettirmişti. Franco özürcülüğü bugün de belli ölçüde devam ediyor olsa da, bu ve benzeri çabalarla marjinalleşmiş olduğunu söylemek yanlış olmaz.

FENİK BURAK AYDAN
BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

DİPNOTLAR

1 Hilari Raguer, *Gunpowder and Incense. The Catholic Church and the Spanish Civil War*, ing. çev. Gerald Howson, Önsöz Paul Preston (Londra ve New York: Routledge, 2009), s. xv.

2 Paul Preston, *The Spanish Civil War. Reaction, Revolution, and Revenge* (W.W. Norton & Company, 2007), s. 102-103.

3 Raguer, a.g.e, s.39-40 ve 47.

4 Gerald Howson, *Arms for Spain. The Untold Story of the Spanish Civil War* (New York: St. Martin's Press, 1999), s. 1.

5 Mary Vincent, "The Keys of the Kingdom: Religious Violence in the Spanish Civil War, July-August 1936", *The Splintering of Spain. Cultural History and the Spanish Civil War 1936–1939*, haz. Chris Ealham ve Michael Richards (Cambridge University Press, 2005), s. 72, 68 ve 86.

6 Gabriel Jackson, *The Spanish Republic and the Civil War, 1931-1939* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1970), s. 280-290.

7 Andy Durgan, *The Spanish Civil War* (Palgrave Macmillan, 2007), s. 28.

8 Herbert Rutledge Southworth, *Guernica! Guernica! A Study of Journalism, Propaganda and History* (Berkeley, California: University of California Press, 1977), s. 393 (vurgular yazara ait).

İSTANBUL'UN İMARI VE YANGINLAR-2

19. YÜZYIL İSTANBUL'UNDA MODERN İMAR UYGULAMALARI: YANGIN YERİ DÜZENLEMELERİ*

SİBEL GÜRSES SÖĞÜT

Yangın haritalarında sadece yangın yerlerinin düzenlendiği, düzenlemenin yanmayan bölümü içermediği görülür. Ne var ki bu haritalarda yangından önceki doku üzerinde kırmızı kalemle çizilen düzenleme önerisi, yanmayan bölüme doğru ucu açık olarak bırakılarak adeta ileri bir tarihe ertelenmiş gibidir. Şehir tanzimi maliyet gerektiren bir iştir. Ayrıca bu türden düzenleme mantığında vakıf mülklerinin hukuki gerekçeleri, yanmayan yerleri o dönemde dışarıda bırakmayı zorunlu kılmış olmalıdır.

Resim 1
Sultan Mahmut Türbesi, Divanyolu.
IAR (ALB [illegible])

Yangınların İstanbul'un modern imar uygulamalarına elverişli ortamı hazırladığına kuşku yoktur. Şehrin imarında büyük yangınlardan sonra öncelik oluşturan sokak dokusu ve ona bağlı olarak geliştirilen geometrik düzenli yapı adalarında, yeni parsellemeyle birlikte yapısal değişime gidilmişti. Küçük yangınlardan sonra her zaman yapısal bir değişim önerilmeyip, kimi zaman mevcut sokağın genişletilmesi ya da yeni bir yol açılmasıyla yetinildi. Ne var ki mekânlar arasında sağlanan yeni geçişler, üzerindeki tüm parsellerin ölçü ve değerlerini değişime uğrattı. Yangın yerlerinde yapılan düzenlemeler arasındaki bağlantı, çoğunlukla bir "istikamet düzenlemesi" aracılığıyla gerçekleştirildi. Ancak Suriçi'nin bütününe bakıldığında yangın yerleri çevrelerinden tecrit edilmiş düzenli parçalar halinde görünüyordu.[1] Osmanlı'nın modernleşme süreci öncesinde herhangi bir koruyucu ya da yıkıcı tavır almayan yapılaşma anlayışına göre yapı, işlevini sürdürdüğü sürece varlığını devam ettirir ve tamir edilirdi. İşlevini kaybettiğinde zamanın tahribine bırakılırdı.[2] Yangın haritalarında sadece yangın yerlerinin düzenlendiği, düzenlemenin yanmayan bölümü içermediği görülür. Ne var ki yangın haritalarında yangından önceki doku üzerinde kırmızı kalemle çizilen düzenleme önerisi, yanmayan bölüme doğru ucu açık olarak bırakılarak adeta ileri bir tarihe ertelenmiş gibidir. Şehir tanzimi maliyet gerektiren bir iştir. Bu nedenle henüz yanmamış yerlerin düzenleme dışında bırakılması, Osmanlı'nın klasik dönem yapılaşma düşüncesinin benzeri biçimde anlaşılır bir durumdur. Bunda vakıf mülklerin hukuki gerekçelerinin payı da oldukça yüksektir.[3] Buna rağmen dönemin Osmanlı yöneticileri şehirde sadece yanan yerlerin düzenlemesinden dolayı rahatsızlıklarını dile getirmiş ve şehrin bütünsel bir haritasının çizilmesi gerektiği üzerinde durmuştu. Bununla birlikte haritalar ve belgeler birlikte incelendiğinde mevcut bütünsel bir plan olmadan da adeta zihinde mevcut bir taslak doğrultusunda uygulamalar yaptırıldığı görülür.

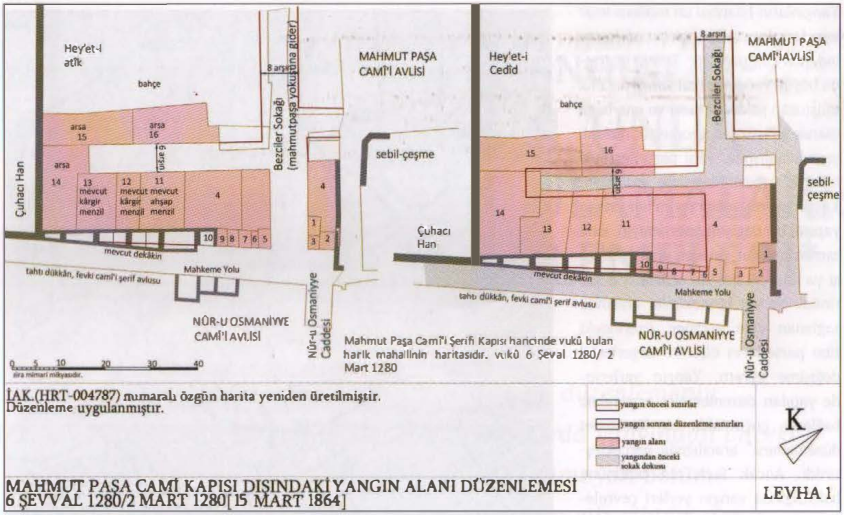
"İstanbul'un İmarı ve Yangınlar"[4] başlıklı üç bölümlük bir serinin ikinci bölümü olarak kurgulanan bu yazıda, yangın yeri düzenlemelerinden

Harita 1
1264 [1848] tarihli haritadır (Darü'l-Sultani-Plan of Constantinople) Mahmutpaşa Camii avlusu dışında yanan dükkânlar.

Harita 2
Mahmutpaşa Camii avlusu dışındaki yangın yeri düzenlemesi.
IAK (004787)

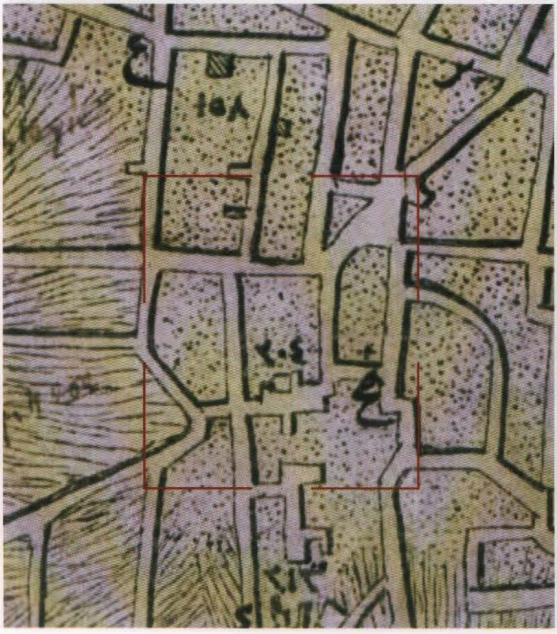

Levha 1 Mahmutpaşa Camii avlusu dışındaki yangın yeri düzenlemesi.

İAK (004787) numaralı özgün haritadan yazar tarafından üretilmiştir.

seçilmiş farklı örnekler verilmiştir. Bunlardan Mahmutpaşa Camii avlusu dışı ve Hacı Küçük yangın yeri, küçük ölçekli yangın yerlerine örnek oluşturur. Bir diğeri birinci Mercan yangını yeridir. Fincancılar Yokuşu düzenlemesi istikamet düzenlemesine karşılık gelir ki Hocapaşa yangın yeri düzenlemeleri yanında yangından bağımsız bir uygulamadır. Yazıda dönemin modernleşme örneklerinden Ayasofya Soğukçeşme düzenlemesi de yer almaktadır. Burada seçilen düzenlemelerle amaçlanan şey --elbette örneklerin Suriçi'nin merkezinde yer almasının durumu özel kıldığının bilinciyle– tekil örneklerin birlikte meydana getirdikleri büyük resme ve dönemin yöneticilerinin öngörüsüne dikkati çekmektir (Levha-8). Ayrıca yazıdaki uygulamaların dönemin yoğun inşai etkinliklerinin sadece birkaçı olduğunu da belirtmek gerekir.

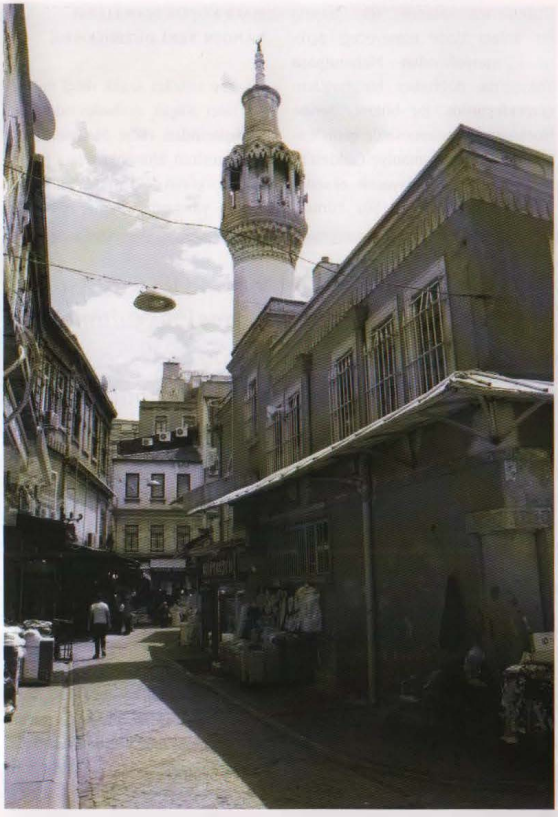
Harita 3 1264 [1847] tarihli haritada Hacı Küçük Mahallesi yangın yeri. 204 numarada Hacı Küçük Ahmet Çelebi Mescidi görülmektedir.

Şehir imarında genişletilen caddeler içinde tarihsel bir geçit olan Divanyolu kuşkusuz birinci sırayı alır. Divanyolu'nda bulunan II. Mahmud Külliyesi, İstanbul'un ileride gerçekleşecek modern imar uygulamalarının habercisi niteliğindedir. Tanzimat'ın ilanından yaklaşık bir yıl sonra açılışı yapılan külliyenin ayrıcalıklı konumunu belirleyen etmenlerden biri inşa edildiği yer, diğeri de külliyenin doğu ucunda mimari anlatımında taşıdığı simgesel anlam nedeniyle günümüzde Babıâli Caddesi'nin Divanyolu'yla kesiştiği köşede yer alan çeşmedir. Çeşme ileride açılacak yeni yolların Divanyolu'na kavuştuğu köşede yer alır. Bu dönemde ahşap dokunun içinde kalan türbe ve ona bağlı bina grubu, üzerinde yer aldığı Divanyolu hizasından geriye çekilerek inşa edilmiştir. Külliye 1848'de açıklanacak olan Ebniye nizamnamelerine sekiz yıl öncesinden uyum sağlamıştır.[5] Özetle il. Mahmud Türbesi ve ona bağlı binalar şehre yenilikler vaat eden kuralların öncü bir uygulamasıdır. Benzer bir durum Nuruosmaniye

Caddesi için de geçerlidir. 1865 Hocapaşa yangınından[6] önce 18. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren hükümet konağının Babıâli'de yer almasıyla birlikte bu bölge ve çarşı arasında geçiş, Divanyolu yerine yangın sonrası yapılan düzenlemede Nuruosmaniye Camii'yle Babıâli arasında açılan yeni caddeyle sağlanmıştır. Ne var ki bu bağlantı 18. yüzyıl ortalarında inşa edilirken caminin dış avlusu arasındaki geçişlerle çoktan tasarlanmışa benzer.[7] Her iki inşaat da adeta ileride şehir merkezinin önemli bir bölümünde yapısal değişim gerektirecek olan Hocapaşa yangın yeri düzenlemeleri için hazırlanmış oldukları izlenimini verir.

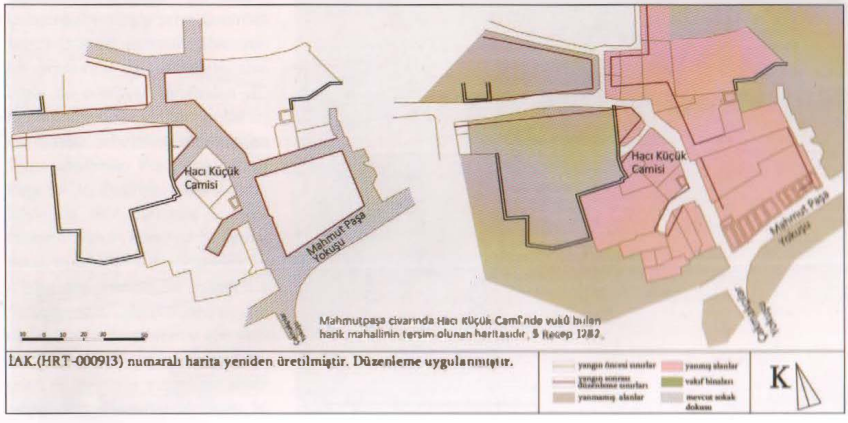
MAHMUTPAŞA CAMİİ DIŞINDAKİ YANGIN YERİ DÜZENLEMESİ

Hocapaşa yangınından yaklaşık bir buçuk yıl önce, 6 Şevval 1280/2 Mart 1280 [15 Mart 1864] tarihinde Nuruosmaniye Camii'nin kuzeyinde ve Mahmutpaşa Camii'nin batısında kalan alan yanmış ve söz konusu alanın haritası çizilmişti (Harita-2/Levha-1).Tarla kuralına göre yapılacak düzenlemede, Çuhacı Han bitişiğindeki, harem kisedarı Fehmi Efendi Konağı arsasından bir miktar yer istimlak edilerek yeniden bir yol açılması düşünülmüşse de, bu yeterli değildi. Konağın yanında çıkmaz sokak bulunduğundan, Mahmutpaşa Camii avlu kapıları geceleri kapandıktan sonra buradan geçiş imkânsızdı. Yeni bir sokak açılması gerekmekteydi.[8] Buna göre Nuruosmaniye Caddesi'nden Mahmutpaşa Yokuşu'na geçiş mümkün değildi. Yangın yerinde birkaç dükkân istimlak edilerek sekiz arşın genişlikte yeni bir sokak açıldı. Mahmutpaşa'ya inen Bezciler Sokağı sekiz arşın, cami avlusunun kapısı karşısındaki çıkmaz sokak altı arşın ölçüsünde genişletildi, böylelikle 1864 tarihli Tarik ve Ebniye Nizamnamesi'nin[9] birinci maddesi gereği yerine getirildi.

Resim 2
Hacı Küçük Camii, 2016.

Fotoğraf: Sibel Gürses

Levha 2
Hacı Küçük Mahallesi'nde büyük Hocapaşa yangınından sonra, 24 Kasım 1865 tarihli yangın yeri düzenlemesi.

İAK (HRT-000913) numaralı belgeden hareketle yazar tarafından üretilmiştir

Düzenlenen alanın tek başına bir anlam ifade etmeyeceği açıktır. Divanyolu'ndan Mahmutpaşa Yokuşu'na doğrudan bir bağlantı gerçekleştirildi. Bu bölüm, ileride Hocapaşa düzenlemesinde genişletilecek olan Nuruosmaniye Caddesi'ni Bahçekapısı'na bağlayacak eksenin parçalarından biriydi. Söz konusu küçük düzenleme esasen Sultanahmet Meydanı, Peykhane, Gedikpaşa, Mahmutpaşa ve Bahçekapısı güzergâhları arasında daha büyük bir alanda geçişi engelleyen düğümün çözümüydü.

1848 tarihli birinci Ebniye Nizamnamesi açıkça yangınla ilgili mahallere ve bu mahallerde yapılacak uygulamalara ilişkin kararları içeriyordu. Nizamnamenin sadece İstanbul için geçerli olduğu belirtilse de İstanbul dışında da uygulanabilir olduğunu. Halep ve Rakka Valisi Halil Kamil Bey'in yeni nizamnamenin kendilerine gönderilmesi isteğinden ve 1848 Selanik yangınından sonra mevcut nizamnamenin bu şehre gönderildiğinden anlıyoruz.

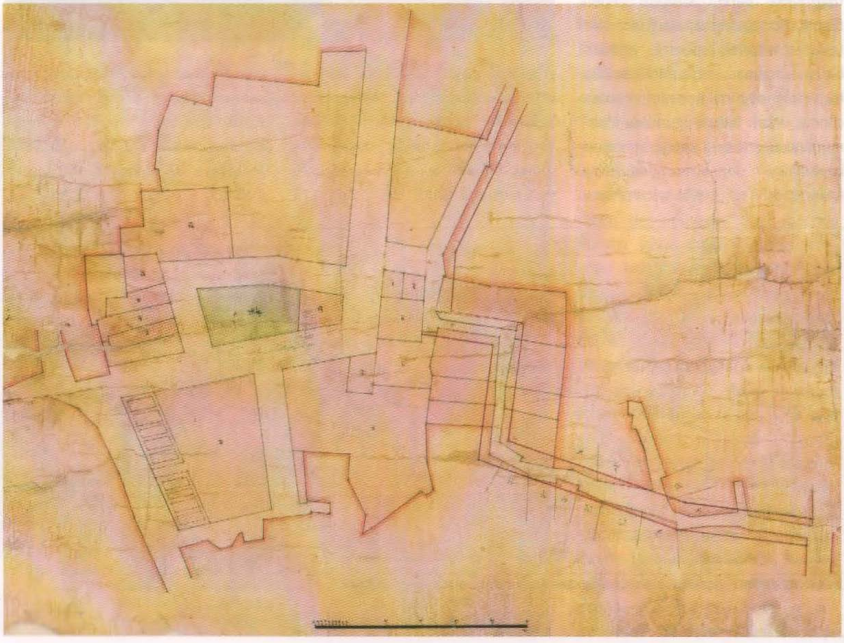
HACI KÜÇÜK MAHALLESİ YANGIN YERİ DÜZENLEMESİ

3 Şaban 1282 [22 Aralık 1865] tarihinde Hacı Küçük mahallesinde dava çavuşlarından Hafız Mehmet Efendi hanesinin altındaki kiracı bakkal Hacı Yorgi'nin dükkânında bir yangın çıkmış, yangında 9 hane, 15 dükkân ve mahalle camisi de yanmış, bunlara ek olarak iki dükkân da yıkıldıktan sonra yangın söndürülmüştü.[10] Buraya ait düzenleme haritasındaki tarih, gazete haberinden önceki bir tarihe işaret eder. Ancak biz dikkatimizi düzenlemeye yönlendirmeyi tercih ediyoruz.

Hacı Küçük mahallesindeki yangın, Bahçekapısı ve Seraskeri Kapısı arasındaki güzergâhın bir parçasıydı. Mahmutpaşa Yokuşu başındaki Hacı Küçük Mahallesi'nde Hocapaşa yangınından yaklaşık iki ay sonra burada 26 bina yandı. Görece küçük olan bu yangın çarşıyı sahile bağlayan ekseni düzenleme fırsatı yaratmış olmalıdır."[11] (Levha-2)

ISLAHAT-I TURUK KOMİSYONU

İstanbul'da inşaat işlerinin görülmesi amacıyla 1247'de [1832] Ebniye İdaresi kurulmuştu. Tanzimat Fermanı'ndan önce 1839 tarihli bir ilmühaber İstanbul için yeni öneriler sunuyordu.[12] Bu öneriler doğrultusunda geliştirilerek yayımlanan 1848 tarihli birinci Ebniye Nizamnamesi[13] açıkça yangınla ilgili mahallere ve bu mahallerde yapılacak uygulamalara ilişkin kararları içeriyordu. Nizamnamenin sadece İstanbul için geçerli olduğu belirtilse de[14] İstanbul dışında da uygulanabilir olduğunu, Halep ve Rakka Valisi Halil Kamil Bey'in yeni nizamnamenin

Harita 4
Hacı Küçük mahallesinde yangın yeri düzenlemesi.

IAK (HRT-001427)

Resim 3
Beyazıt Yangın Kulesi'nden İstanbul (tarih mevcut değil; tahminen 1890 civarı).

IAK (ALB-00087-02-004).

kendilerine gönderilmesi isteğinden[15] ve 1848 Selanik yangınından sonra mevcut nizamnamenin bu şehre gönderildiğinden[16] anlıyoruz.

1865 tarihli Hocapaşa yangınının şehir merkezinde yarattığı tahribat nedeniyle, imparatorluğu temsil eden başkentin özellikle idari ve ticari bölgesinde düşünülen imarın örnek teşkil etmesi önemliydi. Bu nedenle İstanbul özelinde şehir tanzimini gerçekleştirmek üzere bir komisyon kurulması ve inşaat işlerinin bundan böyle bu komisyon tarafından yürütülmesine karar verildi. Bu kararda Avrupa şehirlerini gözlemleyen Tanzimatçılardan Reşid Paşa, Fuad Paşa ve Ali Paşa'nın etkisi açıktır. Böylelikle 1866 tarihinde kurulan Islahat-ı Turuk Komisyonu, şehrin sokak ve arsalarını düzenleyecek ve o güne dek tasavvur edilen inşaatın yürütülmesini gerçekleştirecek bir üst kurumdu. Komisyonun görevleri on beş maddeyle tanımlanmıştı.[17] Yapılan ilk iş, büyük yangından sonra tahrip olan alanın düzenlenmesiyle, Hocapaşa'dan Divanyolu, Kumkapı ve Beyazıt'a kadar yanan arsaların sahiplerine en uygun şekilde dağıtımının gerçekleştirilmesi oldu. Bu düzenlemeye Bâb-ı Seraskerî ve Mercan civarının dâhil edilmesi ya-

Harita 5
1264 [1848] tarihli haritada Mercan yangın yeri (yangından önceki doku).

İAK.(HRT-006201-02) numaralı özgün harita.

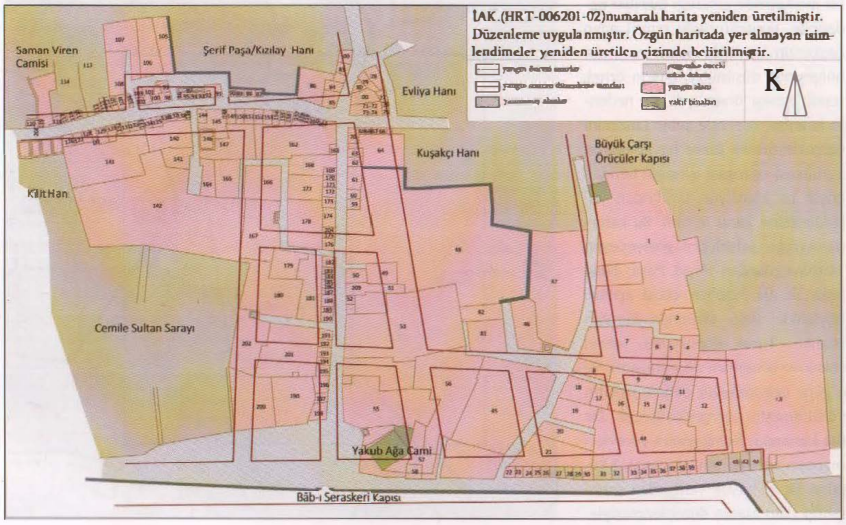
Harita 6
Mercan yangın yeri.

İAK (HRT-006201-02)

pılacak uygulamaların çevreleriyle, mümkün olduğu kadar geniş bir alanı içermesini arzulayan bir iktidarın görüşünü ortaya koyuyordu.

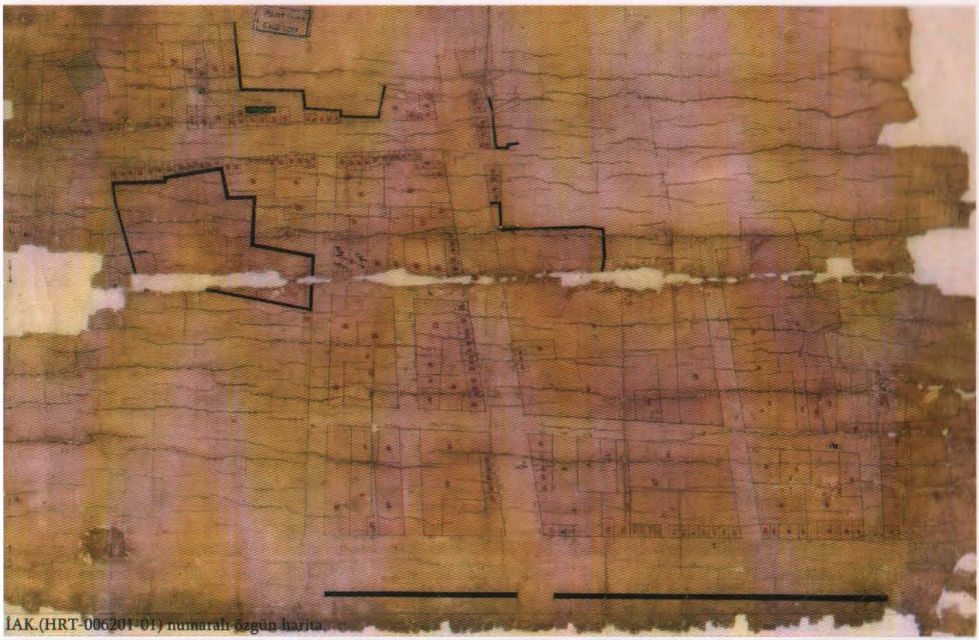
Islahat-ı Turuk Komisyonu'nun hazırladığı birinci rapora[18] (1866) göre, beş milyon zira yer kaplayan yangın yerlerinde düzenleme yapmak ve düzenlenen arsaları sahiplerine dağıtmak oldukça zordu. Boş bir arazide planlama yapmak nispeten kolaydı; ne var ki mevcut dokuda yer alan ibadethaneler ve sağlam kâgir binalar gibi korunması gerekenler nedeniyle çağa uygun imar düşüncesini uygulamaya koymak öyle değildi. Ek olarak genişletilen sokaklar etrafında ya da yapısal değişiklik geçiren alanlarda yeni parselasyona göre dağıtım yapmak, örneğin iki ya da üç yol birleşiminde köşede yer alan değerli bir arsanın düzenleme sonrasında da önceki değerini korumaya çalışmak, komisyonun düzenlemelerdeki başarısına bağlıydı. Düzenlemelerden sonra bir arsanın %25 yer kaybına rağmen kazanç getireceği sahibi tarafından da kabul gördü. Demirkapı sahilinde eğim az olduğundan orada yollar istenen şekilde açıldı ve genişletildi. Bu nedenle burada kayıp %30'a vardı.

Kâgir bina inşaatı pahalı olduğundan bu tip inşaatı teşvik etmek amacıyla, komisyon tarafından tuğla imal ettirilip kireç yaktırıldı ve bu malzemeler yarı fiyatına ihtiyaç sa-

Levha 3
Mercan yangın yeri düzenlemesi. 29 Safer 1284 [2 Temmuz 1867].

İAK (HRT-006201-02numaralı özgün haritadan yazar tarafından üretilmiştir.

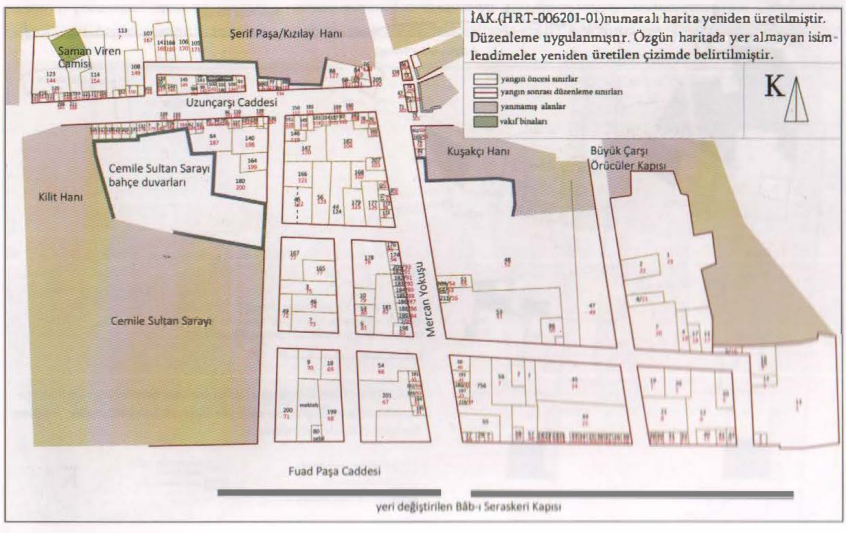

İAK.(HRT-006201-01) numaralı özgün harita.

hiplerine satıldı. Dönemin gazetelerinde Ahırkapı ve Bahçekapı iskelelerinden alınan fiyat ve Makriköy ocaklarında yakılan kirecin ocaktan alınacak fiyat tarifesi ilan edilmişti.[19] Belirlenen fiyat dışında satış yapanlara ceza uygulanacak, bundan imam ve muhtarlar da sorumlu tutulacaktı.[20] Üç gün sonra yangın yerlerindeki inşaat işini yüklenecek ustalar açıklandı. Bu ustalar, marangoz kalfalarından Hacı Nureddin ve Sıvacıbaşı Ohannes, Hacı Dimitri, Mösyö Bayurini, Muammer oğlu Dimitri, Panayot, Petro, yeni dünya Dimitri, Hacı Artin, Hacı Tanas, karanfil oğlu Anastas ve Boyacıköylü Yorgi'ydi.[21] Dokuz ay sonra yangın yerlerinde yapılacak kâgir binalar için gereken taş, tuğla, kum ve kirecin ucuz fiyata satılmaktayken Karaağaç harmanlarında[22] mevcut olan tuğlanın mahallinde bin adedi 115 kuruşa satılıyordu.[23] Ayrıca İstanbul iskelelerinde çalı kirecinin kantarı 5,5 ve kömür kirecinin[24] kantarı 4,5, kumun ambarı 5, taşın çekisi, yani iki

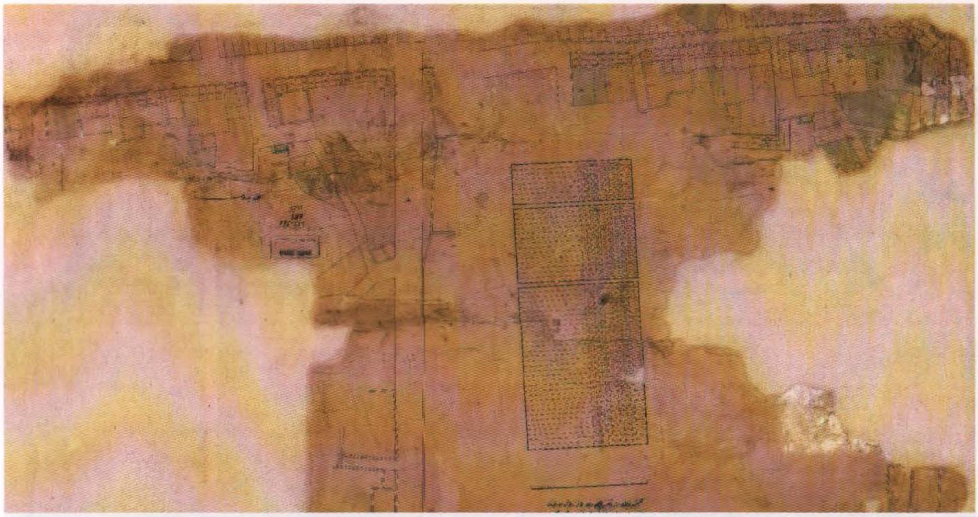
Harita 7 Mühendis Ebu Hüsnü Efendi tarafından hazırlanmış yangın yeri düzenlemesi, 29 Safer 1284 [2 Temmuz 1867].

İAK (HRT-006201-01)

Levha 4 Mercan yangın yeri düzenlemesi.

İAK (HRT-006201-01) numaralı özgünharitadan yazar tarafından üretilmiştir.

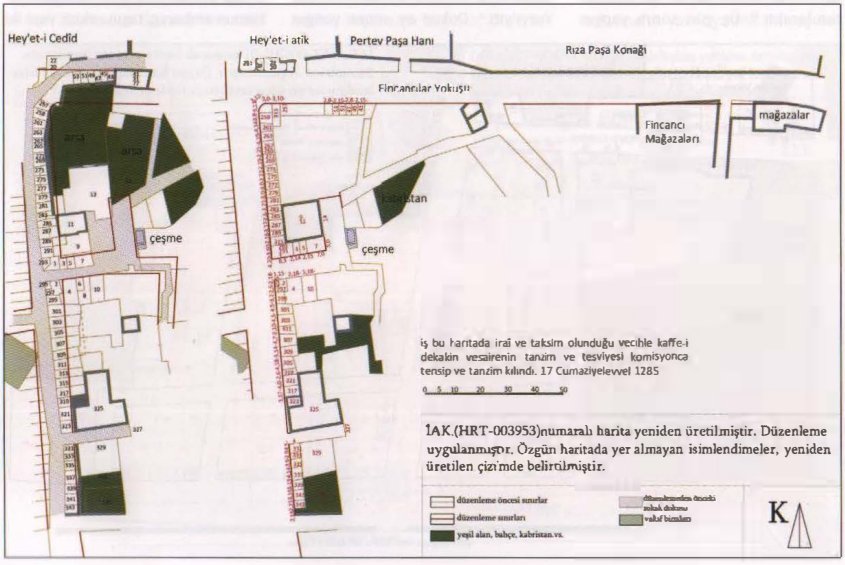

Harita 8
Islahat-ı Turuk Komisyonu'nca hazırlatılan Fincancılar Yokuşu düzenleme haritası. Haritada yokuşun düzenlemeden önce (solda) ve sonraki (sağda) durumu birlikte gösterilmiştir. Komisyon tarafından onaylanan düzenleme tarihi, 17 Cemaziyülevvel 1285 [5 Eylül 1868]'dir.

IAK (HRT-003953).

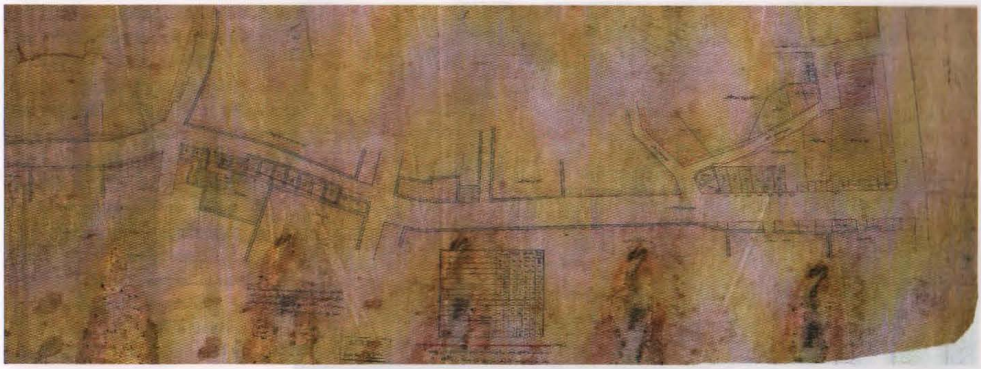
kantarı 1.5 kuruştan aşağı satılacağı belirtilmişti.[25] Söz konusu malzemeler Sirkeci iskelesinde satılmakta olup, tuğlanın talipleri çıkınca Kumkapı, Samatya, Kapanıdakik ve Balat iskelelerinde de satılacaktı. Ek olarak malzeme naklini kolaylaştırmak ve masrafı azaltmak amacıyla Vezir iskelesine doğru yirmi hane altı yüz otuz iki bin kuruşa istimlak edilerek yıkıldı. Bu durum Babıâli memurlarının da işine yaradı.[26]

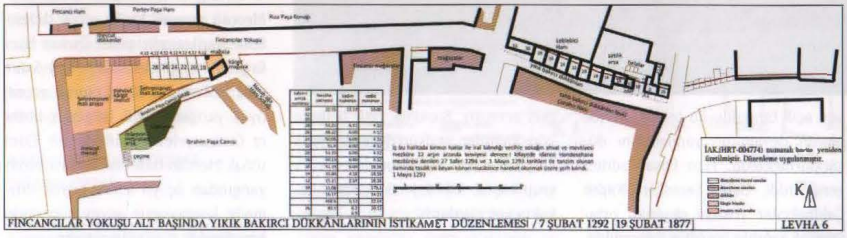
Islahat-ı Turuk Komisyonu'nun düzenlediği ikinci rapora[27] (1868) göre, Bahçekapı'dan Mahmutpaşa'ya doğru mevcut güzergâhın genişletilmesiyle bu eksen araç trafiğine açılacak, böylelikle ticaret merkezinin sahille bağlantısı gerçekleşecekti. Divanyolu'nun on dokuz metre (yirmi beş arşın) ölçüsünde genişletilebilmesi için, Çemberlitaş Hamamı'nın cephesi yıkılacak ve bu yıkımlar sırasında Elçi Hanı'nın bir tarafı ortadan kaldırılacaktı. Köprülüler Kabristanı korunacak şekilde oradan Süleyman Paşa Hanı kenarında yeni açılan, Şehremaneti önünden Kadırga'ya giden Şerifiye Caddesi'ne kadar olan sıra dükkânlar yıkılacaktı. Atik Ali Paşa Medresesi'nin iki odası de yerini yola terk edecekti. Müller Wiener, Atik Ali Paşa Medresesi ve Elçi Hanı yıkımlarının 1880 yılında yapıldığını bildirse de[28] bu yıkımlar komisyonun 1866-1869 yılları arasında gerçek-

Levha 5
Uzunçarşı Caddesi ve Fincancılar Yokuşu istikamet düzenlemesi.

IAK (HRT-003951) numaralı özgün haritaların yazar tarafından üretilmiştir

Harita 9
Fincancılar Yokuşu alt başında Bakırcı dükkânları düzenlemesi.

İAK.(HRT-004774).

Levha 6
Fincancılar Yokuşu alt başında Bakırcı dükkânları düzenlemesi.

İAK.(HRT-004774) numaralı özgün haritadan yazar tarafından üretilmiştir.

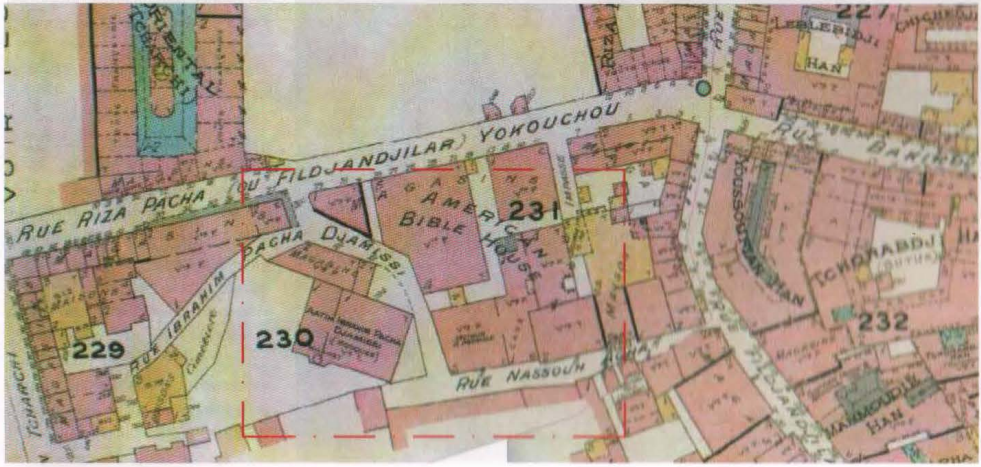
leştirildi. Komisyonun uygulamaları detaylı bir şekilde Mecelle'de aktarılır. Okuduğunuz yazıda, yapılan düzenlemelerin sadece yangın yerleriyle sınırlı kalmadığı ve komisyonun görev yaptığı yıllarda çevreleriyle birlikte göz önüne alındığını örnekleyen Mercan, Fincancılar ve Ayasofya civarı detaylı şekilde ele alınmış, dönemin haritalama tekniğini ve mekânın çözümünü daha iyi anlatabilmek için özgün yangın haritaları ve bunlardan üretilen çizimlerden yararlanılmıştır.

MERCAN YANGIN YERİ DÜZENLEMESİ

İAK.(HRT-006201-02) [Levha 3] numaralı özgün haritada yanan binalar pembe, yanmayan alanlar kahverengi, vakıf yapıları da yeşil renkle temsil edilmiştir. Eski doku üzerine yeni düzenleme kırmızı kalemle çizilmiştir. *İAK.(HRT-006201-01)* [Levha 4] numaralı diğer harita ise tamamen yeni düzenlemeyi ve ona ait parselasyonu gösterir.

Yangın sınırları Cemile Sultan Sarayı, Kilit Han, Saman Viren Camisi, Şerif Paşa/Kızılay Hanı, Evliya Hanı, Kuşakçı Hanı ve Kapalıçarşı'yı kapsıyordu. Kâgir hanlar arasında kalan alanın düzenlemesinde Çakmakçılar Yokuşu ve Uzunçarşı caddelerinin

Harita 10
Goad haritasında (1904) Fincancılar Yokuşu'nda mağazaların yerine inşa edilen Amerikan misyonerlere ait binanın bulunduğu yapı adası.

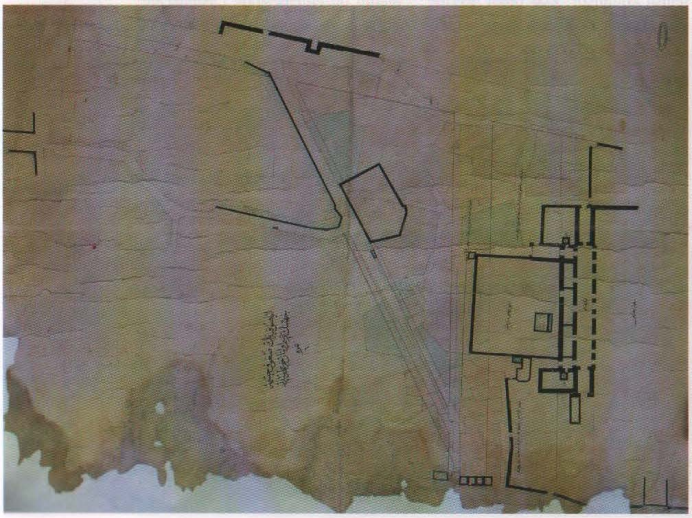

Resim 4
Fincancılar Yokuşu'nda Amerikan misyonerlerin inşa ettiği bina.

SALT Araştırmaarşivi.

ucu açık bırakıldı. Bu teknik, ileride planın devamının yapılacağını düşündürmektedir. Fuat Paşa Caddesi genişletildi, Bab-ı Seraskerî Kapısı Çakmakçılar yokuşu eksenini ortalayacak şekilde yeniden inşa edildii. Eski dokudan tamamen farklı bir düzenleme önerisiyle oluşturulan parseller, ortogonal yapı adalarının içine yerleştirildi. Çıkmaz sokakta yer alan dükkânlar ana caddeye nakledildiğinde alanları küçülmüştü. Konumu ve alan ölçüsü değişmeyen dükkânlar küçük olanlardı. Burada yeni düzenlemeyle birlikte kâgir olarak inşa edilecek dükkânın değeri artmıştı. Bununla ilgili belgeye göre kayıplar, mülkün değer artışıyla karşılanacaktı. Bu durumda en kârlı grup küçük dükkânlar ve çıkmaz sokakta yer alanlardı.

1865 büyük Hocapaşa yangınından yaklaşık iki yıl sonra Mercan'da çıkan yangın eski sarayın duvarına dayandı. Bu yangında Osman Nuri Ergin'in verdiği bilgiye göre 220 adet bina yanmıştı.[29] Yangın haritası da bu bilgiyi doğrular. Dönemin belgelerinden birine göre,[30] düzenlemeyle birlikte "yer"in kazanacağı itibara oranla kaybedilecek miktar söz konusu

Harita 11
Ayasofya Soğukçeşme düzenlemesi.

İAK(HRT-GEC-00039 06).

edilemeyecek kadar küçüktü. Düzenlemede Bab-ı Seraskeri'nin Mercan kapısının yeri, Bahçekapısı'nı Bayezid Meydanı'na bağlayan ekseni karşılayacak şekilde değiştirildi. Kazancılar Caddesi 20-22 metre, Mercan Caddesi 15 metre, diğer caddeler sekiz-on metre genişlikte olacak şekilde, arsalar %19 arşın yer kaybedecekti. Yangın yerinde açılan ve genişletilen sokaklar nedeniyle bazı arsalar yüksek kotlarda kaldı. Bu nedenle kaldırım işleri 355.784 kuruşa Hacı Dimitri Kalfa'ya eksiltme usulüyle ihale edildi.[31]

Mercan yangını tarihi gerek düzenleme haritasında, gerek Osman Nuri Ergin'in yangın listesinde[32] 29 Safer 1284 [2 Temmuz 1867] olarak geçer; oysa yangınla ilgili belgenin tarihi 17 Cemaziyelevvel 1281'dir [18 Ekim 1864]. Mercan düzenleme haritasının yangından üç yıl sonra büyük ihtimalle komisyonun görev süresinde hazırlandığı düşünülmektedir.

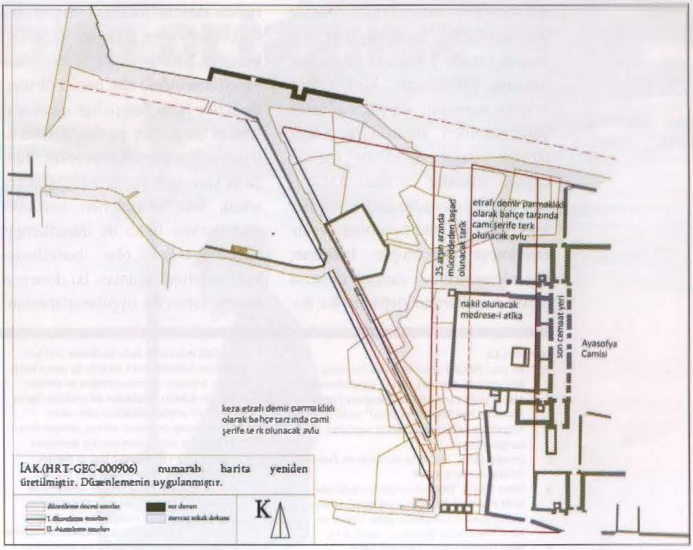
FİNCANCILAR YOKUŞU VE UZUNÇARŞI CADDESİ İSTİKAMET DÜZENLEMESİ

İstikamet düzenlemesi, yangın yerlerinde önerilen yapısal düzenlemeden farklıdır; ne var ki sokağın genişliğini, doğrultusunu, sokak üzerindeki yapı adasının ya da parselin yüzölçümünü, geometrisini ve yönünü, parsel üzerindeki bina cinsini de değiştirir. Ek olarak düzenlemeler arasındaki bağlantıyı gerçekleştirebilir.

Fincancılar Yokuşu istikamet düzenlemesi Islahat-ı Turuk Komisyonu'nun görev süresinde yapılan düzenlemelerdendi. Düzenlemenin özgün haritası *İAK. (HRT-00395 3)*, eski durumu ve yeni düzenlemeyi birlikte gösterir. Buna göre Uzunçarşı ekseni Mercan yangınından sonra genişletilen ölçüde devam edecek biçimde, yol üzerindeki dükkânlar geri çekilecekti. Fincancılar Yokuşu genişletilerek Uzunçarşı Caddesi'yle yaklaşık 90 derecelik açıyla kesiştirildi. Uzunçarşı Caddesi'ndeki küçük dükkânlar bu tip düzenlemede sahip olduğu metrekareyi korumuş, Mercan'a yakın

olan bölümündeki büyük dükkânlar ise yer kaybetmişti. Bu düzenlemede Uzunçarşı ekseninden Merdivenli Hamam'a, Bab-ı Seraskerî'ye giden cadde de genişletilecekti.

1877'de Fincancılar Yokuşu'nun devamında Bakırcı dükkânlarının bulunduğu Bakırcılar sokağıyla birlikte, Uzunçarşı Caddesi'nin Mahmutpaşa Yokuşu ve Hacı Küçük Mahallesi'ne bağlantısını gerçekleştiren sokakların tümü düzenlenmişti. Buna göre, yıkılan Bakırcı dükkânları Fincancılar Yokuşu'nun üst başında şehremaneti arsasına nakledilecekti (Harita-9/Levha-6). 20. yüzyıl başında Fincancılar Yokuşu'nun alt başında yer alan fincancı mağazalarının yerine Amerikan misyonerlere ait bir binanın inşa edildiği görülür (Harita 10).

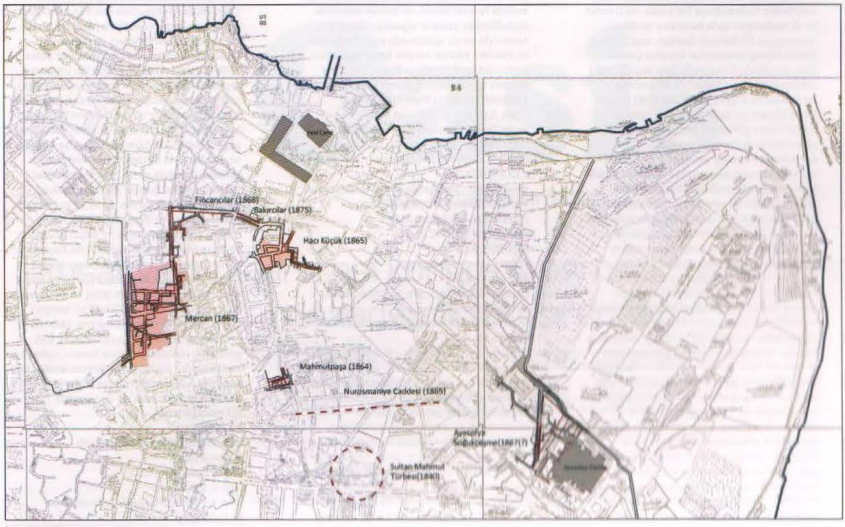
Levha 7 Ayasofya Soğukçeşme düzenlemesi (tarih mevcut değil).

AYASOFYA SOĞUKÇEŞME DÜZENLEMESİ

Komisyonun ikinci raporunda, Ayasofya'ya bitişik bazı binaların yıkılmasından söz edilir.[33] Atatürk Kitaplığı'nda yer alan düzenleme haritalarından biri Ayasofya'ya bitişik medresenin yıkılmasını öngörür. Haritanın üzerinde tarih mevcut değildir. Ne var ki dönemin çizim tekniği ve bilgiler birlikte değerlendirildiğinde, komisyonun görev süresinde hazırlanmış olma ihtimali de kuvvetlidir. Bu görüşü destekleyen belge (1873)[34] medresenin yıkımından sonra yapılacak parmaklıkların ve düzenlemenin masrafına ilişkin bilgi verir. Ayasofya Camii'nin avlusundaki medresenin yıkılmasıyla birlikte batı cephesi de meydana çıkarılmıştır (Harita-8/Levha-6). Darülfünun'un inşaatı sırasında (1846-1854) mabedin etrafında istimlak yoluyla düzenleme yapılmış, medresenin yıkımı büyük olasılıkla yangından sonra gerçekleştirilmiştir.

SONUÇ

19. yüzyıl haritasında temsil edildiği gibi (levha 8) birbirinden uzak yangın yerlerinde önerilen ve uygulanan düzenlemeler büyük ölçekli bir ağın küçük ölçekli bileşenleridir. Şehirde büyük bir yangından sonra yapılan düzenlemeler, yerin sahip olduğu koşullara göre çeşitli tipler sergiler. Belirleyici koşullardan birincisi topografyadır. Yapısal değişim gerektirecek büyüklükteki yan-

Levha 8 19. yüzyıl haritası üzerinde bu yazı için seçilen düzenlemeler ve ilişkileri işaretlenmiştir.

gın yerlerinde mevcut doku tümüyle yok sayılarak, topografyanın izin verdiği ölçüde ortogonal yapı oluşturmaya çalışılmıştır. Kimi zaman önemli kamusal yapılar, açılacak yeni eksenleri yönlendirir. Küçük ölçekli yangın yerlerinde mevcut çıkmaz sokaklar ortadan kaldırılmış, mümkün olduğu kadar bölgeler arasındaki geçişler kesintisiz devam ettirilmeye çalışılmıştır. İstikamet düzenlemelerinde yangın olmazsa olmaz koşullardan değildir. Bu durumda mevcut dokunun vazgeçilmez derecede önem taşıyan eksenleri korunur, sınırları düzleştirilir, ancak eksen üzerindeki tüm parsel ölçüleri ve cephe hattı değişikliğe uğrayacağından bu durum parsel üzerindeki binanın değerini etkileyecektir. Bunların yanı sıra yangından bağımsız, ancak ona eklemlenen istikamet düzenlemesi farklı iki düzenlemeyi bağlamaya aracı olur. İbadethanelerin etrafının açılması bu dönemin önemli şehircilik uygulamalarındandır. Tüm bunlarla birlikte yukarıda verilen örnekler, büyük Hocapaşa yangın yeri düzenlemesiyle birlikte Divanyolu, Babıâli, Demirkapı sahili ve o dönemde mevcut olmayan, sonradan Cemil Topuzlu'nun şehremini olduğu dönemde bir mahallenin istimlak edilmesiyle meydana dönüşecek olan Ayasofya civarını bağlayıcı nitelikte oldukları için seçilmiştir.

SİBEL GÜRSES
MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ
ŞEHİRCİLİK BÖLÜMÜ

DİPNOTLAR

* Bu yazı, MSGSÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümü'nde, Haziran 2015'te tamamlanmış olan "Tarihi Yarımada'da Hocapaşa Yangın Alanı'nın Mekânsal Dönüşümü" isimli doktora tezinin bir bölümünden alıntı yapılarak kurgulanmıştır.

1 Zeynep Çelik, *19. Yüzyılda Değişen İstanbul* (İstanbul, 1996), s. 128.

2 İlhan Tekeli, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kent Planlama Pratiğinin Gelişimi", *İslam Geleneğinden Günümüze Şehir Hayatı ve Yerel Yönetimler* (İstanbul, 1996). s. 55.

3 Sibel Gürses Söğüt, "Osmanlı Şehir Yönetiminin Modernleşme Sürecinde Yangınların Rolü", *Toplumsal Tarih* 270 (Haziran 2016): 64-66.

4 Gürses Söğüt, "İstanbul'un İmarı ve Yangınlar-ı, Osmanlı Şehir Yönetiminin Modernleşme Sürecinde Yangınların Rolü" *Toplumsal Tarih*, sayı:270, s. 60-69.

5 Günkut Akın, "Tanzimat ve Bir Aydınlanma Simgesi", *Osman Hamdi Bey ve Dönemi*, 1992, s. 123-131.

6 Sibel Gürses Söğüt, "Yeni Belgelerle 1865 Hocapaşa Yangınının Sınırları" *Toplumsal Tarih* 263, İstanbul, s. 74-80.

7 Maurice Cerasi, *Divanyolu* (İstanbul. 2006), s. 77.

8 BOA.MVL.d.861/75-"Dersaadet Mahmutpaşa Cami Şerifi haricinde vukû bulan harîk mahallinin tarla kaidesine tevfiken tesviyesine ve bir yol açılmasına dair Nafıa Nezaret-i Celîlesi'nin 24 Zilkade 1280/19 Nisan 1280 [1 Mayıs 1864] tarihli Meclis-i Vâlâ'ya buyurulan bir kıt'a tezkeresi (18 Zilkade 1280) mealinden Mahmutpaşa hartlCinde vukû bulan harik mahallinin tarla kaidesine tevfiken tesviyesiyle (?) harimin kisedarı azatlı Fehmi Efendi konağı arsasından veyahut Çuhacı Hanı ittisalinde bulunan iki bâb sagir (küçük) dükkâmn kıymet-ı hususiye mumaileyh tarafından bi-l-iştirâ (satın alınarak) oradan müceddeden bir tarîk küşadına hasb-el mevki lüzum görülerek mumaileyhe teklif olunmuş ise de bu iki suret dahi muvafakat etmediği ve mahalli mezkûrun yalnız tevsî tarîk nizam veche tanzimi halinde dahi cami şerife mezkûr avlusunun harîk tarafında olan iki adet kapısının bütün bütün imhasıyla beyninde (arasında) oları muhafaza duvarının geriye çekilmesi lazım gelerek şu halde cami-i şerifin avlusuna nazar gayrı muhterik bulunan iş bu dükkân ile kapı üzerinde fevkânî mektep maydanda kalacağı beyanıyla icra-i icabı isabetten olmuştur. Ebniye İdaresi'nin mü talatı meşruhası efendi mumaileyhin arsası yanında çıkmaz sokak olduğundan ve cami-i şerif mezkûr avlusunun kapıları öteden beri geceleri kapanmakta olması cihetiyle oradan geçecek olanlar bir hayli dolaşarak gelip gitmekte olduklarından bunun tarla kaidesine tevfiken tesviyesiyle müceddeden bir tarîk küşadı lüzum-u mübteni (kurulmuş) olup bunun dahi efendi mumaileyh arsasından veyahut mezkûr dükkânlar mahallinden yürütülmesi lazım geleceğinden kendisi ve harik mühendisi Meclis-i Vâlâ'ya celb ile haritası dahi ortaya konularak soruşturma dairesinde tesviyeye azhar (açıkça) rıza eylemesi beyan olduktamahallî mezkûrun tarla kaidesine tevfiken tanzimi halinde arsa-i mezkûr iki parça kalıp hane inşasına elvermeyeceğini ve mezkûr iki bâb dükkân tarafından bil-mübâya (satın alınarak) oradan küşâdına dahi takdir olamayacağı dermiyan ederek nihayet arsa-i mezkûreye takdir olamayacağı dermiyan ederek arsa-i mezkûreye bad-el tesviye satmağa söz vermiş olmasına ve mahalli mezkûrun tarla usulü vecihle tesviyesi ve lüzum görünen tarîkler dahi müceddeden küşadı münasib ve muhsenat olacağına binaen mahalli mezkûrun ol suretle bil-tanzim açılacak yollar iktiza mevzû ise arsasından yürütülmesi zımmında îfâ-i muktezasının nezaret müşar-ün ileyhe tezkir kılındı ise de..."

9 Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediyye*, c. 4, s. 1673.

10 *Ruznâme-i Ceride i Havadis*, sayı: 308; 3 Şaban 1282 / 22 Aralık 1865.

11 BOA.A.MKT.MHM.d.376/58. "Ticaret Nezareti Celîlesi'ne Mahmudpaşa başında vukû bulan harik mahalli işlek cemiyetli bir cadde bulunduğu gibi hasb-el havale yapılacak hane ve dükkân kârgir olmak üzere inşası iktiza edeceğinden ileride tekrar tevsi hacet kalmaması için Islah-ı Turuk Komisyonu nezareti altında olarak mirlay azatlı Hafız Bey marifetiyle tanzim olunan haritasına tatbiken mahalli mezkûr üç'ada itibar olunup yapılacak dükkânların arka tarafında olan tarikin 8 zira've Mahmut Paşa Caddesi'nin 12 arşına iblağı ve bu halin birinci ada 'ı22 ve ikinci adaya 'ı15 ve üçüncüye 'ı23 arşın. ...ilti parmak zayiat isabet eyleyeceğinden haritası vechile hemen taksim ve tesviye ashabına mahallerinin irâsiyle inşasına ruhsat itası zımmında tarafı valalarında vuku bulan işar ve Meclis-i Vâlâ'da verilen karar mucibince irade-i seniyye cenab padişahi. ...icrasına himmet buyurulması babında tezkir.
7 Zilkade 1283(h)/13 Mart 1867(m)"

12 Ergin, *age*, c. 3, s. 1240-1243.

13 Serim Denel, *Batılılaşma Sürecinde İstanbul'da Tasarım ve Dış Mekânlarda Değişim ve Nedenleri* (Ankara, 1982). Ekler. s.XXXIV-XXXIX.

14 İlhan Tekeli, "Türkiye'de Kent Planlamasının Tarihsel Kökleri", *Türkiye'de İmar Planlaması* (Ankara, 1980), s. 41.

15 BOA..A.MKT.MHM.d.175/15.

16 BOA.MVL.d.64/39.

17 Ergin, *age*. c. 2, s. 947-952.

18 *Age*, s. 944-946.

19 *Tasvir-i Efkâr*, sayı: 387. 29 Zilhicce 1282 [15 Mayıs 1866].

20 *Tasvir-i Efkâr*, sayı: 413, 2 Rebiyülâhir 1283 [14 Ağustos 1866].

21 *Tasvir-i Efkâr*, sayı: 388, 2 Muharrem 1283 [17 Mayıs 1866].

22 Eyüp-Sütlüce sahilinde köylülerin denizden çıkardıkları çamuru sahildeki harmanlarda işleyip fırınlarda pişirdikleri bölge; Kömürciyan, E; İstanbul Tarihi XVII.Asır, Tevfik Çavdar, *Osmanlılar'ın Yarı Sömürge Oluşu* (İstanbul, 1970), s. 42-43. İstanbul'da 1870'lerde bazı meslek dallarında çalışanların aldığı ücretlere dair bilgi verilecek olursa; duvarcı ve marangoz 15-20 kuruş; her işi yapan gezginci işçiler 10-20 kuruş; ustabaşı (genellikle Levanti) 30 kuruş haftalık kazanmaktadır. Buna göre sıra işçinin aylığı 100 kuruş civarındadır. Bu dönemde bir okka ekmek 1 kuruş, bir okka tereyağı 14 kuruş, bir okka peynir 4 kuruş, bir tavuk 4 kuruş, on yumurta 1 kuruş, bir okka et 2 kuruş, bir okka süt 1 kuruş, pirinç 4-5 kuruş, şekerin okkası 7 kuruş, sebzelerin okkası 1 kuruş, bir at yükü odun 3-5 kuruştur. Bu fiyatlarla birlikte ayda ortalama 80 kuruşluk harcama yapan bir ailenin geçim sıkıntısı içinde yaşadığı anlaşılmaktadır. (Kaynak: İngiltere Dışişleri Bakanlığı Konsolosluk Raporları)

24 Kireçtaşı uzun zaman 1400 °C civarında pişirilirse kömür kireci elde edilir. Bu nedenle, hak arasında, çalı kireci kömür kirecine nazaran tercih edilir. Kömür kireçleri geç söndüğü ve dağılmadığı için ulaşım yolu uzun olan işyerleri için elverişlidir.

25 *Tasvir-i Efkâr*, sayı: 482, 9 Muharrem 1284 [13 Mayıs 1867]

26 Ergin, *age*, c. 2, s. 950.

27 *Age*, s. 952-960

28 *Müller Wiener*, İstanbul'un *Tarihi Topoğrafyası* (İstanbul, 2001). s. 373.

29 Ergin, *age*, c. 3, s.1229.

30 BOA.MVL.d.866/36. "Geçende Mercan Çarşısı'nda vukû bulan harikte muhterik olan ebniye arsalarının sureti tanzim ve sokaklarının tesviyesine dair Nafıa Nezareti Celîlesi'nden Meclis-i Vâlâ'ya havale edilen bir kıt tezkeresi kıraat ve mütalaa ve haritası dahi tetkik ve muayene olundu. Zikr olunan harik mahalli Darelhilafet-el-aliye nin en şerefli yerlerinden olduğu halde Mercan Caddesi'nin münasebetsizliğiyle beraber Çakmakçılar Yokuşu'nun hali hazır iktizasınca Bahçekapı'sının Bayezid Meydanı'na Araba bil-suhule işlemediğinden ve saniyen mukadderatvaye hazret mülükânede Bab-ı Vâlâ-i Serasker'i nin müceddeden inşasına teşebbüs kılınarak dahi tesviyesiyle ve diğer münasib mahallerine müceddeden caddeler küşadıyla beraber büyük caddenin Uzunçarşı başı cihetı tevsi olunmak ve harik mahallinin aşağısı dahi bâde (sonradan) tesviye kılınmak ve arsalar tarla kaidesine tatbiken tahdid edilmek münasib *görtmerek* bu mütalaat üzerine yapılan mezkûr haritaya nazaran Kazgancılar Caddesi'nin 20 ve 22 ve Mercan Caddesi'nin 15 ve diğer caddelerin 10 ve 8 arşın vüsalinde tanzim ve küşad olunacağı ve bu tesviyede ebniye arsalarına 'ı19 arşın zayiat isabet eyleyeceği anlaşılmış idiğine ve şu yolda vaki olacak tanzimat ile zikr olunan caddeler Dersaadet'in en güzel ve vasi araba yollarından olacağı misillübad-el tesviye eyleyecek şeref ve mamuriyetine nisbetle arsalara tertib edecek zayiat istiksar (çok görünme) olunamayacağına binaen mahal-i mezkurun bir mucib harita hemen tanzim ve tesviyesi hususunda Nezaret müşarünileyhiye havalesi tezkir kılındı ise de ol babda
17 Cemaziyelevvel 1281
[18 Ekim 1864]"

31 BOA.MVL.d.871/23. 8 Zilhicce 1281 [4 Mayıs 1865].

32 Ergin, *age*, c. 3, s. 1220.

33 *Age*, c. 2, s. 953.

34 BOA.A.MKT.MHM.464/8. 22 Receb 1290 [15 Eylül 1873].

1988'den beri yol arkadaşınız, çözüm ortağınız

Oasis

Oasis Turizm İşletmeciliği

Ulusal ve uluslararası kongre & seminer organizasyonları
Akademik programlar
İhtisas ve inceleme gezileri
Her türlü toplantı lojistiği

www.oasis.com.tr / www.academiaoasis.com

Şahkulu Mah. İstiklal Cad. Unionhan 237/1 Beyoğlu 34420 İstanbul Tel: (0212) 292 47 14 Fax: (0212) 292 47 97 E-mail: oasis@oasis.com.tr

MİLLİ MÜCADELE YILLARINDA İLK MUSTAFA KEMAL FOTOĞRAFLARI

İDİL ÇETİN

1919-1922 yılları arasında devam eden Anadolu hareketi, Osmanlı İmparatorluğu toprakları üzerinde hak iddia eden yabancı kuvvetlere karşı koymanın yanı sıra İstanbul Hükümeti ve saltanatla da fikir ayrılıkları ve restleşmeler içeren bir çatışmaya girdi. Ancak bu çatışma sürekli aynı yoğunlukta devam etmedi ve ilişkiler zaman zaman daha ılımlı bir havada seyretti. Hem ilişkilerin değişen seyri hem de Milli Mücadele'nin sonlarına doğru kazanılan askeri başarılar bu harekete ve önderlerine, bilhassa Mustafa Kemal'e yönelik olumlu bir yaklaşımın doğmasına sebep oldu.

Şubat 1921'de, o zamanlar 25 yaşında olan Clarence K. Streit adında bir gazeteci, Amerika'da yayımlanan *Philadelphia Public Ledger* gazetesinin muhabiri sıfatıyla Milli Mücadele liderleriyle görüşmek üzere Ankara'ya gitmesine olanak sağlayacak izni alır.[1] Önce İstanbul'a, İstanbul'dan deniz yoluyla Samsun'a, Samsun'dan da Ankara'ya gelen ve Şubat-Mart boyunca kendisine verilen özel izinle Meclis oturumlarına katılan Streit, hem hareketin liderleriyle görüşme hem de yerinde gözlemler yapma fırsatını bulur ve Anadolu'da geçirdiği zamanlara dair şöyle bir gözlemini paylaşır:

"Büyük şehirlerde Ankara'dan ve diğer yerlerden gelen yerel gazetelerin bulunduğu ve insanların milliyetçi broşürleri okuyabildiği propaganda okuma odaları vardır. Bu odaların duvarları, bazıları milliyetçi ordunun, diğerleri milliyetçi hareketi başlatan şairler ve yazarların ve bundan başka Yunan ve İngiliz mezalimlerinin fotoğraflarıyla donatılmıştır. Milliyetçi liderlerin fotoğraflarıysa yokluklarıyla dikkat çeker; bu, milliyetçilerin, kendilerininkinin tek bir adamın değil halkın egemenliği olduğuna yaptıkları vurguya diğer bir kanıttır."[2]

Streit bu dönemde yaptığı gözlemler sonucunda, Mustafa Kemal'in Batılı güçler tarafından bir diktatör ve demagog olarak nitelendirilmesini gerçekçi bulmadığını belirtir ve şöyle der:

"Yunanistan'da her yerde Kral Konstantin'in fotoğraflarını gördüm. İzmir ve İstanbul'da da Venizelos'un bir o kadar çok fotoğrafı vardı. Milliyetçi Türkiye'de ise kamusal alanlarda bir defa bile Mustafa Kemal Paşa'nın bir resmine rastlamadım. Bunun sebebi Türklerde fotoğrafçıların olmaması ya da fotoğrafların sergilenmesine karşı çıkmaları değildi. Anadolu'da pek çok yerde merhum sultanın portrelerine ve şimdiki sultanın birkaç resmine rastladım. (...) Türk milliyetçi şair ve yazarlarının fotoğrafları olsa da, Türk hükümetinin şimdiki başının tek bir fotoğrafı, propaganda odaları da dâhil olmak üzere hiçbir yerde karşıma çıkmadı."[3]

Milli Mücadele sona erdikten, savaş kazanıldıktan sonra, Lozan görüşmeleri henüz başlamamışken başka bir gazeteci, bu kez İngiliz bir kadın Ankara'ya, mücadelenin liderleriyle görüşmeye gelir. Grace Ellison, Ankara hakkında izlenimlerini anlatırken şöyle bir gözlemine yer verir:

"Gazi Paşa'nın fotoğrafları şehrin her yerine yayılmıştı ve bir ya da iki kitapçıdan göz alıcı renklerde hazırlanmış başlıca çalışma arkadaşlarının kartpostallarını ve diğer 'milliyetçi' fotoğrafları satın almak mümkündü."[4]

Henüz Cumhuriyet'in ilanından önce kaleme alınmış yazı ve kitaplarda Milli Mücadele önderlerinin fotoğraflarına değinildiğine çok sık rastlanmadığından, yalnızca bu iki yabancı gazetecinin verdiği bilgilerle kendimizi sınırlayacak olursak, aslında çizilen resim bir yanıyla akla yatkın görünmektedir. Milli Mücadele sırasında gerek maddi ve teknik yetersizliklerden gerekse meşruiyet konusundaki çekincelerden dolayı hareketin önderleri kendilerini geri planda tutmak istemiş olabilir. İlerleyen zamanlarda

nihai zaferin kazanılmasının sağladığı meşruiyet ise Milli Mücadele önderlerinin, bilhassa Mustafa Kemal'in fotoğraflarının her yerde görülebilir olmasını sağlamıştır.

Ancak *Güleryüz* dergisinin 26 Mayıs 1921 sayılı nüshasının birinci sayfasında yayımlanan bir karikatür bize Mustafa Kemal'in kartpostallarının nihai zaferin kazanılmasından çok daha önce dolaşımda olduğu hakkında fikir verir. Karikatürde, üzerinde Mustafa Kemal'in görüntüsünün yer aldığı anlaşılan kartpostalları satan bir kişi köprüde bir işgal subayıyla karşılaşmıştır. Karikatürün sol altında şunlar yazılıdır:

"Köprü üzerinde Mustafa Kemal Paşa'nın kartpostalları.

– Çok bakma hemşeri rüyana girer."

Güleryüz, 26 Mayıs 1921.

Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk fotomuhabir vesikasının sahibi Ferit İbrahim, 1938'de Münir Süleyman Çapanoğlu'yla yaptığı bir röportajda, Milli Mücadele önderlerinin fotoğraftan nasıl yararlandığından bahseder ve bu karikatüre de değinir:

"Kemalist Anadolu diye tanınan milliyetçilerin egemen olduğu bölgede ise fotoğrafçılık daha çok askeri makamların ve Büyük Millet Meclisi riyasetinin kontrolü altındaydı. Birçok askeri fotoğrafçı ve bu arada Etem Tem ve Arif Hikmet Koyunoğlu gibi kimseler milli ordunun lideri Mustafa Kemal'i ilk plana alan çalışmalar yapıyorlardı. Bunlar el altından hem İstanbul'a hem de Avrupa'ya ve bütün İslam dünyasına yayılıyordu. Beyrut'ta gazetelerin bunları bastıklarını, Mısır ve Hindistan'da kartpostalların elden ele dolaştığını, hatta çoğaltılarak bayram kartı yerine gönderildiğini şahsen saptadım. Bu kartpostalların İstanbul'da elden ele dolaştığını gösteren karikatür, işgal döneminde İstanbul'da çıkan Sedat Simavi'nin *Güleryüz* dergisinde yayımlanmıştır."[5]

Gerçekten de Atatürk'ün bugün bildiğimiz fotoğraflarından Milli Mücadele günlerine ait olanların büyük bir kısmı, Anadolu hareketi safında yer alan asker fotoğrafçılar tarafından çekilmişti. Diğer bir deyişle, Anadolu'da yürütülen mücadelenin görselleştirilmesi Milli Mücadele önderlerinin önem verdiği konulardan biriydi. Ancak bu fotoğraflar yalnızca asker fotoğrafçılar tarafından çekilmemiş ya da sadece Anadolu hareketinin yayınlarında kendilerine yer bulmamıştı. Milli Mücadele önderlerinin, bilhassa Mustafa Kemal'in fotoğrafları İstanbul gazetelerinde, üstelik Anadolu hareketi lehine yazılan yazılara eşlik etmek üzere de yayımlandı.

Mustafa Kemal'in fotoğraflarına gazete ve dergilerde daha önceleri de rastlamak mümkün olsa da, Milli Mücadeleyle sonradan bağlantılı hale gelecek bir haberde fotoğrafının İstanbul gazetelerinde yayımlanışını ilk olarak 9. Ordu Müfettişliği görevine atanmasıyla rastlanır. Bu görevlendirmenin 5 Mayıs 1919'da resmi gazete *Takvim-i Vekayi*'de haber olmasının ardından *Zaman* gazetesi Mustafa Kemal'in Samsun'a doğru yola çıktığı 16 Mayıs 1919 günü bir fotoğrafı eşliğinde bu yeni görevlendirmenin haberini verdi.[6] İlerleyen zamanlarda Mustafa Kemal'in bu görevinden istifası, buna karşılık Meclis

Zaman, 16 Mayıs 1919.

kararıyla askerlik görevinden ihracı, daha sonralarıysa kendisinden alınan nişan ve rütbelerin iadesine karar verilmesi de gazetelerde kendine yer bulacak, bu haberlerin yanına da Mustafa Kemal'in birer fotoğrafı iliştirilecekti.[7] Bu fotoğraflar, klişesi mevcut birkaç portrenin tekrar tekrar basılmasından ibaretti. Mustafa Kemal'in askerlik görevini bırakması ve İstanbul hükümetinin kararlarından bağımsız hareket etmesi, hükümet yanlısı gazetelerde kendisine ve Anadolu'da teşekkül eden harekete karşı yazılar yazılmasına neden olacaksa da, henüz diğer görüşteki gazeteler üzerinde çok katı bir sansür işlememekteydi.

سیواسده تشکیلات ملیه انطباعاتندن

Tasvir-i Efkâr, 23 Kasım 1919.

30 Eylül 1919'da Damat Ferit Paşa hükümetinin istifa etmesi, 2 Ekim 1919'da ise daha ılımlı olan Ali Rıza Paşa'nın yeni bir kabine kurması üzerine İstanbul basınında Mustafa Kemal'i ve Kuvayı Milliye'yi öven yazılara ve hareketin önderleriyle yapılan mülakatlara artık sık sık rastlanmaya başlandı. Örneğin *Alemdar* gazetesi işi, "Meclisin Nigehbânları (Koruyucuları)" başlıklı bir yazıda Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Teşkilatı'nın milletin ve meclisin koruyucusu olduğunu söylemeye kadar götürecekti.[8] Bu dönemde gazeteler Sivas Kongresi'nden haberlere de yer veriyordu. Hatta *Tasvir-i Efkâr* gazetesi, kongreyi takip etmek üzere Ruşen Eşref'i (Ünaydın) ve bir foto muhabirini Sivas'a gönderip 23-25 Kasım 1919 tarihleri boyunca kongreden haberleri ve fotoğrafları sayfalarına taşımıştı. Bu fotoğraflar, sürekli tekrar basılan stüdyoda çekilmiş Mustafa Kemal portrelerinin yanına güncellerini ekliyordu.

İstanbul basınındaki bu olumlu yaklaşım, İstanbul'un işgal edildiği 16 Mart 1920'ye kadar devam etti. İşgalle birlikte Meclis-i Mebusan dağıtıldıktan, aralarında gazetecilerin de bulunduğu pek çok kişi Malta'ya sürgüne gönderildikten ve sansürün şiddeti arttıktan sonra gazetelerde Anadolu hareketini öven yazılar yazmak artık mümkün değildi ve gazeteler hükümetin verdiği tebliğleri aynen yayımlamaya mecburdu.

Asım Us anılarında, bu dönemde Anadolu hareketinden "Kuvayı Bâgiye" (İsyancı Kuvvetler) olarak bahsetmeye mecbur bırakıldıklarından ve Kuvayı Milliyecilerin rütbelerinin alınıp idam edilmeleri yönündeki fetvanın ardından gazetelerde Mustafa Kemal ve arkadaşlarının isimleri yazılacağı zaman "Paşa" kelimesinin kullanılmasının yasaklandığından bahseder. Hatta 4 Temmuz 1920'de *Vakit* gazetesinde yayımladıkları bir Mustafa Kemal fotoğrafı yüzünden, her ne kadar gazeteleri basılmadan önce inceleyen sansür heyeti fotoğrafın neşrini engellemiş olmasa da, bir sonraki gün gazetenin yazı işleri müdürü ve sorumlu müdürüyle birlikte Divan-ı Harp'te sorguya çekildiğini, en nihayetinde gazetenin on beş günlüğüne tatil edilip gazetenin yazı işleri müdürüyle sorumlu müdürünün de on beş gün hapis cezası aldığını anlatır.[9]

İşin rengi Ocak 1921'de Birinci İnönü zaferinin kazanılmasıyla değişti. Anadolu hareketinin kazandığı başarı, mücadelelerine meşruiyet sağladı ve İstanbul gazetelerinde hem Kuvayı Milliye hem de Mustafa Kemal'le ilgili haber ve fotoğraflar yayımlanmaya başlandı. Mustafa Kemal artık hem kendileri adına hem de ülkenin geleceği hakkında söz söyleyenlerden ve bu sözü gazetelerde kendine yer bulanlardandı. Örneğin *Akşam* gazetesinde 3 Şubat 1921'de "Mustafa Kemal Paşa: Biz Sulh İstiyoruz Diyor" başlıklı bir haberde, Mustafa Kemal'in Anadolu halkına hitaben neşrettiği bir beyanname yayımlanıyor ve Harekât-ı Milliye'nin kan dökmeyi istemediği, egemenliğin temin edileceği ve yeni bir barış talep edildiği yazılıyordu.[10] Bir diğer örnek, *Vakit* gazetesinde 14 Şubat 1921'de çıkan bir haberde Mustafa Kemal'in kendilerine yöneltilen "Bolşevizm savunucuları" yakıştırmalarını değerlendirme fırsatı bulmasıydı.[11]

Mart 1921'de İkinci İnönü zaferinin de kazanılmasıyla İstanbul gazeteleri Ankara'daki meclisten artık Millet Meclisi diye bahsetmeye başlayacak, mecliste alınan kararları sayfalarına taşıyacaktı. Elbette bu dönemde Anadolu hareketinin karşısında olmayı sürdüren gazeteler hâlâ vardı. Örneğin Ali Kemal'in başyazarı olduğu *Peyam-ı Sabah*, ordunun İzmir'e gireceği 9 Eylül 1922 tarihine kadar Anadolu hareketi ve önderleri karşıtı yazılar yazmayı sürdürecekti. Ama diğer İstanbul gazetelerinin Anadolu hareketini destekleyen haberler yapmasının önündeki engel Birinci İnönü zaferinden itibaren kalkmıştı. Mesela *Vakit* gazetesi 26 Şubat 1921'de birinci sayfasının büyük bir kısmını "Konferanstan Murahhaslarımızın İstedikleri Hudud ve Hukuk" başlıklı bir habere ayırıyor, Anadolu hareketinin Londra Konferansı'ndan taleplerini sıralıyor ve habere iliştirdiği Halide Edip ve Kral Konstantin fo-

toğraflarının yanında yer alan Mustafa Kemal fotoğrafının altına "Türk hukukunun müdafaasını temsil eden Mustafa Kemal Paşa" yazıyordu.

Bu son haberlerin yayımlandıkları zaman, tam da yazının en başında alıntılanan Clarence K. Streit'in Ankara'ya gittiği ve Anadolu'daki yolculuğu sırasında kamusal alanlarda milliyetçi hareketin önderlerinin hiçbir fotoğrafına rastlamadığını anlattığı zamana denk düşüyordu. Streit aynı kitabında şöyle bir anısına daha yer verir:

"Bir gün Ankara'da Milli Savunma Bakanı ve Bakanlar Konseyi Başkanı Fevzi Paşa'yla röportaj yaparken meclis üyeleri günlük toplantıları için odada bir araya geldi. Hemen o an fotoğraf çekip çekemeyeceğimi sordum. Mehmet Ali sonradan bana, ricamı duyduğunda neredeyse yere kapaklanacağını söyledi. Gülerek şöyle ekledi: 'O kadar şaşırdılar ki 'Hayır' diyemediler. Buradaki insanlar Batılı gazetecilik yöntemlerine aşina değildir. Sen onları eğitiyorsun ve arkandan gelecek gazetecilerin işlerini kolaylaştırıyorsun.'"[12]

Burada Mehmet Ali diye anılan kişi, Anadolu'daki yolculuğunda Streit'a tercümanlık yapan İran asıllı biriydi. Streit, Mehmet Ali'nin uzun zaman Amerika'da yaşamış bir tüccar olduğundan bahseder. Görünen o ki uzun süredir Osmanlı İmparatorluğu'ndan uzakta yaşamış Mehmet Ali, Streit'i her zaman doğru bilgilendirememekteydi.

1831'de yayımlanmaya başlayan ilk Türkçe gazete *Takvim-i Vekayi*'den itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nda basın oldukça gelişmiş ve çeşitlenmişti. *Tasvir-i Efkâr*'da Kasım 1919'da Sivas Kongresi vesilesiyle yayımlanan fotoğraflar ve mülakatlarda olduğu gibi Anadolu hareketinin önde gelenlerinin gerek beyanlarına gerekse fotoğraflarına gazetelerde rastlanıyor oluşu, Mehmet Ali'nin "Batılı gazetecilik yöntemleri" olarak bahsettiği usullerin Anadolu hareketi tarafından da kullanılmakta olduğuna delalettir. Kaldı ki Ankara'da 6 Nisan 1920'de kurulan Anadolu Ajansı ve 7 Haziran 1920'de açılan Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi de gerek yurtiçinde gerekse yurtdışında Milli Mücadele hakkındaki bilgilerin basın yoluyla aktarılması görevini üstlenmişti. Dolayısıyla Anadolu'da basın Streit'in Ankara ziyaretinin çok öncesinden itibaren faal bir şekilde iş görmekteydi.

Streit'in Anadolu seyahati ve Ankara ziyareti boyunca milliyetçi önderlerin ve bilhassa Mustafa Kemal'in fotoğraflarıyla karşılaşmamış olması belki de sadece tesadüf eseridir, çünkü bu dönemde Anadolu hareketi ve Mustafa Kemal hakkındaki haber ve fotoğraflara gazetelerde artık gayet sık rastlanmaktadır. Hatta denebilir ki bu haber ve fotoğraflar yalnızca İstanbul'un işgal edildiği Mart 1920'den Birinci İnönü zaferinin kazanıldığı Ocak 1921'e kadarki dönemde seyrekleşmiş, ancak İstanbul'daki sansürün erişemediği Milli Mücadele taraftarı Anadolu gazetelerinde yayımlanabilmişti. Bu tarihlerden önce ve sonra ise Mustafa Kemal, belki henüz kamusal alanlarda değilse de, İstanbul gazeteleri de dahil olmak üzere basında gerek beyanları gerek fotoğraflarıyla kendine geniş yer bulur hale gelmişti.

قونفرانسدن مرخص عزك ایسته دکاری حدود وحقوق

Vakit,
26 Şubat 1921.

Ilık Çetin
GALATASARAY ÜNİVERSİTESİ
SİYASET BİLİMİ ANABİLİM
DOKTORA ÖĞRENCİSİ

DİPNOTLAR

1 Streit'in Ankara'ya gelişi, Anadolu Ajansının günlük bülteninin Fransızca versiyonunda, 14 Şubat 1921'de duyurulur. *Clarence K. Streit'a The Unknown Turks: Mustafa Kemal Paşa, Nationalist Ankara and Daily life in Anatolia, January-March 1921*. Haz. Heath W. Lowry (İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, 2001), s. 55

2 *Age*, s. 88.

3 *Age*, s. 106.

4 Grace Ellison, *An Englishwoman in Angora* (Londra: Hutchinson and Co., 19--), s. 135-136.

5 Aktaran Orhan Koloğlu, *Basınımızda Resim ve Fotoğrafın Başlaması* (Ankara: Engin Yayınları, 1992), s. 61-62.

6 "Şark Kitabı Müfettişliği," *Zaman*, 16 Mayıs 1919.

7 Örneğin bkz. "Mustafa Kemal Paşa", *Vakit*, 12 Temmuz 1919, "Milli İşaklini Dağıtan", *Tanin*, 10 Ağustos 1919; "Mustafa Kemal Paşanın Silk-i Askeriyeden İhracı", *Zaman*, 13 Ağustos 1919 ve "Anadolu'daki Hareket-i Milliyenin Dilsalu–Sivas Kongresinin Mukarrerâtı", *Vakit*, 5 Ekim 1919.

8 "Meclisin Nigehbânları", *Alemdar*, 21 Ocak 1920.

9 Asım Us, *Günlüklerim, Deyişlerim, Düşüncelerim: Meşrutiyet ve Cumhuriyet Devirlerime Ait Hatıralar ve Fikirler* (Istanbul: Vakit Matbaası, 1954), s. 26-27. Söz konusu fotoğraf şu makalede ele alınmıştır: Bülent Bilmen, "Mustafa Kemal Paşa", *Toplumsal Tarih* (Mayıs 2016): 4-18.

10 "Mustafa Kemal Paşa: Biz Sulh İstiyoruz Diyor", *Akşam*, 5 Şubat 1921.

11 "Türkler Bolşevik Olamaz", *Vakit*, 14 Şubat 1921.

12 Streit, *age*, s. 11.

EMİNE ÜNEL KUKI

KİLİSE "PORTRELERİ"

Hollandalı sanatçı Pieter Jansz. Saenredam hakkında okunabilecek neredeyse her yayında yazarların, araştırmacıların birleştiği en can alıcı tanımlama "kilise portrecisi" ibaresidir. Mimariyi resmin tek başına bir motifi haline getiren sanatçı, 17. yüzyıl Hollanda Altın Çağı'nın dini mekânlarının karakterini, iç dünyasını ifade eden "portreler" sunar izleyiciye.

Bartholomeus van Bassen, *Hayali Bir Kilisede Sessiz William'ın Mezarı*, 1620, tuval üzerine yağlıboya, 112x151 cm, Szépmüvészeti Múzeum, Budapeşte.

Hollanda'nın bağımsızlığını kazandığı Seksen Yıl Savaşlarında lider konumundaki Prens Sessiz William'ın (Oranj Prensi I. William) (1533-1584) mezarı, Bartholomeus van Bassen tarafından hayali bir kilisede gösterilmiş.

Maniyerist dönem gravür sanatçısı ve haritacı Jan Saenredam'ın oğlu olan Hollandalı Pieter Jansz. Saenredam (1597-1665), Assendelft şehrinde dünyaya gelmiştir. Frans Pietersz de Grebber'in (1573-1649) atölyesinde aldığı eğitim sonrasında özellikle mimari konularda üretim yapan sanatçı, ağırlıklı olarak Utrecht'te çalışmış ve kiliselerin "portrecisi" olarak tanınmıştır. Mimari kompozisyonları tercih etmesinde çağdaşı, ressam ve mimar Jacob van Campen'in (1596-1657) ve eğitim yılları sırasında tanıştığı matematikçi ve topograf Pieter Wils'in etkisi olduğu düşünülür.[1] Saenredam, eğitiminin ardından Haarlem Ressamlar Loncası'na kayıt olur. İlk önceleri kent topografyaları çizer. Roma yapılarının görüldüğü birkaç resminin dışında Hollanda'nın Assendelft, Amsterdam, 's-Hertogenbosch, Haarlem ve Utrecht kentlerinin belediye binalarını ve kiliselerini resmetmiş, bir süre sonra da sadece kiliselerin iç mimarisini görebildiğimiz kompozisyonlar üzerine yoğunlaşmıştır. Sanatçının bugün elde kalan elliye yakın resminin yaklaşık yarısı Haarlem'deki St. Bavo (*GroteKerk*) ve Utrecht'teki St. Maria (*Mariakerk*) kiliselerinin içini gösterir.

Dirck van Delen, *Hayali Bir Kilise İçi*, 1640'lar, ahşap üzerine yağlıboya, 40x59 cm, Özel Koleksiyon.

Saenredam'ın çağdaşı Dirck van Delen'in Gotik mimariye ait sivri kemer ve çapraz tonozları, Rönesans mimarisinin yuvarlak kemerlerini, Barok mimarisinin S ve C kıvrımlı motifleriyle oval formlarını bir arada kullandığı dikkat çeker.

Saenredam'ın kilise içlerini oldukça yalın, ferah ve beyaza boyanmış duvarlarıyla her türlü bezemeden neredeyse arındırılmış olarak resmetmesini anlamlandırabilmek için dönemin inanç dünyasını anımsamak gerekir. Sanatçının eser ürettiği 17. yüzyıl Hollanda'sı, 16. yüzyıl sonunda başlayan Altın Çağını[2] yaşıyordu. Artık Protestanlığın yaygın kabul gördüğü ve özellikle de Kuzey Hollanda'da Kalvenciliğin hâkim olduğu bir dönem söz konusuydu. O zamana dek Hollanda'da sanatın en büyük alıcısı konumundaki kiliseler Kalvencilerin dinsel imge karşıtlığının da etkisiyle sanatın koruyucusu görevinden uzaklaştı. İkon karşıtı saldırıların hedefi olan kiliselerden resim ve heykeller kaldırıldı ve duvarlar beyaza boyandı. İç mekânda kalan yegâne bezeme öğesi, kilise orglarının ve sütun başlıkları gibi mimari öğelerin süslemeleriydi.

Bununla birlikte ekonomide, dünyanın neredeyse ulaşılabilen her ül-

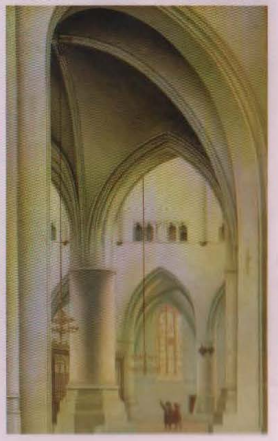

Pieter Jansz. Saenredam, *Haarlem, St.Bavo Kilisesi'nin İçi*, 1628, ahşap üzerine yağlıboya, 38.7x47.6 cm, The J.P. Getty Museum, Los Angeles.

kesiyle olan ticari ilişkiler ve Kuzey Amerika ve Asya'da kurulan koloniler üzerinden kazanılan refah düzeyi, orta sınıf sanat alıcısının hızla piyasa koşullarını belirleyen bir konuma gelmesine neden oldu. Sanatın yeni alıcılarının beğenileri dini konulardansa natürmort, portre, manzara ya da ev içlerinin görüldüğü sahneler üzerinde ağırlık kazandı. Hollanda'da o yıllara dek görülmemiş sayıda sanatçı ve sanat üretimi boy gösterdi. Bu yoğunluk sanatçıların belirli temalar üzerinde uzmanlaşmasını gerektirdi. Uzmanlaşma alanlarından biri de konusu mimari olan kompozisyonlardı. Bu resimlerde mimari artık seçilen konuya mekân olacak bir öğe değil, betimlemenin ana unsuruydu.

Hollanda resminde Saenredam öncesinde de mimari konulara ilgi gösteren sanatçılar oldu. İlk kez 16. yüzyılın ikinci yarısında Vredeman de Vries (1527-1607) mimari konulu resimler yapmış, 17. yüzyıl başlarında Hendrick Aerts (1565/1575-1603);

Saenredam'ın 1628 tarihli Haarlem, St.Bavo Kilisesi resminde Protestan bir kilisede olması pek de mümkün olmayan altar panosunun betimlenmesi ilgi çekicidir (solda).

St. Bavo Kilisesi'nin ayrıntı kesitleri, çapraz tonoz gibi Gotik mimari detayları (sağda) Sütunların yakınında duran iki figür yapının boyutu hakkında fikir vermektedir.

Saenredam'la hemen hemen aynı dönemlerde Bartholomeus van Bassen (1590-1652) ve Dirck van Delen (1605-1671) perspektif bilgilerinin de yardımıyla pek çok mimari kompozisyon resmetmişlerdi. Bu sanatçıların ortak noktası, gerçek değil hayali mekânlar yaratmış olmalarıydı.[1] Kimi zaman gerçek mekânları konu etse-

ler de yapının mimari öğeleri üzerinde durmak yerine yapılarla yaşayan ya da yaşanmasını hayal ettikleri salonlar resmettiler. Saenredam ise kompozisyonlarında hayali değil gerçek kilise içlerini gösterir. Tablolarını oluşturmadan önce çoğunlukla yapıları yerinde görerek (Roma'daki yapılar hariç) ayrıntılı eskizlerini

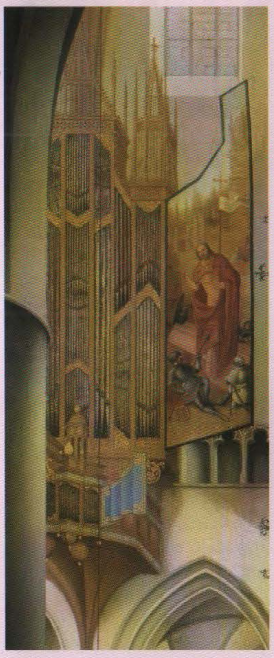
Pieter Jansz. Saenredam, *Utrecht Mariakerk'in Ana Neşi ve Koro Yeri*, 1641, ahşap üzerine yağlıboya, 121,5x95 cm, Rijksmuseum, Amsterdam.

Hollanda'da Romanesk mimarinin en iyi örneklerinden biri olarak kabul edilen, 11. yüzyılda inşa edilen Utrecht'teki St. Maria Kilisesi'nin (*Mariakerk*) hemen hemen tüm mimari detayları Saenredam tarafından resmedilmiştir. Sütunlar üzerine boyanmış halı taklidi bezemeler altın varakla boyanmıştır. Resmin sağındaki sütunun üzerindeki çocuk çizimlerine benzeyen karalamaların arasında Saenredam'ın imzası vardır.

yapmış, özellikle tonoz, sütun ve kemer gibi mimari detaylar üzerinde çalışmış ve sonra bu öğeleri perspektif kurallarıyla da birleştirerek bire bir kompozisyonlarına aktarmıştır. Hemen hemen tüm çizimlerinde ve yağlıboya çalışmalarında, çoğunlukla da sütun veya benzeri bir mimari öğenin üzerine imzasını attığı ve tarih belirttiği dikkat çeker.

Saenredam'ın en fazla ilgi gösterdiği ve defalarca resimlediği yapılardan biri, daha sonra kendisinin de mezarının yer alacağı Haarlem'deki St. Bavo Kilisesi olmuştur. Büyük Kilise (*GroteKerk*) olarak da anılan ve Haarlem'in koruyucu azizi St. Bavo adına inşa edilen kentin en önemli kilisesinin kuruluşu 14. yüzyıla uzanır. Kilise geç dönem Gotik mimari üslubundadır. Protestanlığın kabulüyle yapıda Katolik döneme ait her türlü iz yok edilmiş, resimler kaldırılmış, değerli litürjik nesneler tahrip edilmiştir. Saenredam'ın çok sayıdaki taslak çiziminde ve yağlıboya tablosunda, bu kilisenin çeşitli bakış açılarından görünümleri bulunur. Sanatçı diğer kilise iç mekânlarını gösteren çalışmalarında olduğu gibi St. Bavo resimlerinde de az sayıda figüre yer vermiştir. Söz konusu figürler, günlük yaşamlarının bir parçası olarak kilise içlerinde oturan, tek başına ya da birkaç kişilik gruplar halinde görülen insanlar ve kimi zaman da başıboş gibi görünen köpeklerdir. Saenredam'ın kompozisyonlarında

Amsterdam Rijksmuseum koleksiyonundaki 1636 tarihli St. Bavo Kilisesi betimlemesinde belki de en şaşırtıcı şey, kilisenin büyük orgunun kapağının iç kısmında yer alan, İncil'deki "İsa'nın Dirilişi" sahnesidir. Bu tür ikonografik bir sahne, sanatçının resmi yaptığı dönemde bir Protestan kilisesinde bulunma ihtimali düşük olan bir betimlemedir.

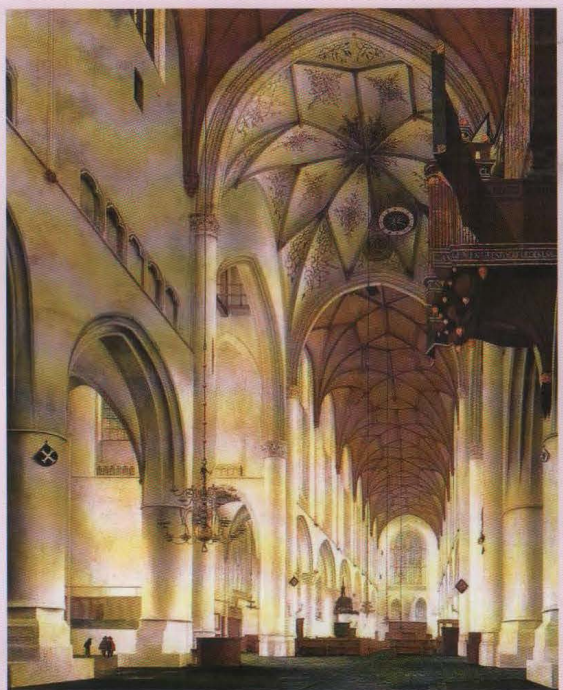
St. Bavo Kilisesi'nin büyük orgunda İsa'nın Dirilişi sahnesi. Orgun süslemelerinde Gotik detaylar göze çarpar.

neden bu figürlere yer verdiği konusundaki genel görüş, bunları yalnızca yapının ölçeği hakkında bir fikir vermesi için kullanmış olabileceği yönündedir. Bu figürlere rağmen resimlere bakan izleyicide mekân, büyük bir boşluk hissi uyandırır.

Saenredam'ın St. Bavo Kilisesi'ni konu ettiği resimlerden 1628 tarihli olanı J.P. Getty Müzesi'nin koleksiyonunda bulunur. Oldukça aydınlık bir iç mekânın görüldüğü çalışmada, kilisenin tüm Gotik mimari özellikleri yansıtılmış; çapraz tonozlu tavanlar, sivri kemerler, dekoratif sütunlar, tepe pencereleri gösterilmiştir. Saenredam'ın kompozisyona dâhil ettiği vitray pencereler ve altar panosu, o dönemde Kalvenci bir kilisede bulunması pek de mümkün görünmeyen ama yapının orijinalinde var olan özellikleri resme dâhil ettiğini düşündürür. Sütunların üzerinde görülen taklit hali çizimlerinin benzeri, sanatçının Utrecht St. Maria Kilisesi'ni (*Mariakerk*) resmettiği 1641 tarihli eserinde de görülür.

Pieter Jansz. Saenredam, *Haarlem, St. Bavo Kilisesi'nin İçi*, 1636, ahşap üzerine yağlıboya, 97×77 cm, Rijksmuseum, Amsterdam.

Amsterdam Rijksmuseum koleksiyonundaki 1636 tarihli St. Bavo Kilisesi betimlemesinde belki de en şaşırtıcı şey, kilisenin büyük orgunun kapağının iç kısmında yer alan, İncil'deki "İsa'nın Dirilişi" sahnesidir. Bu tür ikonografik bir sahne, sanatçının resmi yaptığı dönemde bir Protestan

Pieter Jansz. Saenredam, *Haarlem, St.Bavo Kilisesi*'nin İçi, 1648, ahşap üzerine yağlıboya, 200x140 cm, National Gallery of Scotland, Edinburgh.

Kilisenin orta nefindeki yıldız tonoz örtüsünün transept kollarının kesişme noktasındaki bölümü bitkisel motifle bezemeli olarak resmedilmiş. Yapının günümüzdeki fotoğraflarında da bu bölümün benzer şekilde bezemeli olduğu görülür.

St. Bavo Kilisesi'nde orta nefte vaaz kürsüsü. Nefin iki tarafındaki sütunlara asılmış "yas kalkanları" (sağda).

kilisesinde bulunma ihtimali düşük olan bir betimlemedir. Saenredam'ın gerçekçi üslupla çalışan bir sanatçı olarak resimlerinde bu tür kronolojik bir hata yapması pek de mümkün görünmez. Gerçeklikten bir nebze uzaklaşsa da ancak Katolik bir işveren için bu tür detaylarda daha özgür davranmış olmalıdır. Kilise içinde dikkat çeken diğer nesneler, üzerinde Haarlem kentinin armasında da bulunan aslan figürünün olduğu kalkanlardır.[4] Figürlerden biri adeta hayranlıkla büyük orga[5] bakmaktadır. Yan nefte küçük boyutlu bir org daha vardır. Kiliselerdeki bu orglarla, Hıristiyan değerlerini vurgulamak ve Tanrı'nın varlığına şükretmek için çalınan dini içerikli müzikler bazı katı ilahiyatçılar tarafından hoş görülmemiştir. Bununla birlikte kiliseler belki biraz da cemaatin talebiyle orgları kullanmayı sürdürmüştür.

Saenredam'ın 1648 tarihli olan, bugün Edinburgh'daki Iskoç Ulusal Galerisi'nde bulunan St. Bavo Kilisesi betimlemesinde, kilisenin bugün de var olan yıldız tonozlu ana nefi gösterilmiştir. Resmin sağında ünlü org görülür. Tavan süslemeleri ve sütun başlıkları dikkat çeken bezemelerdir. Nef boyunca uzun zincirlerle tavandan sarkıtılmış zarif avizeler yapının dekoratif unsurlarındandır. Orta nefte yer alan vaaz kürsüsü özellikle Kalvenci kiliselerde halka verilen vaazların önemi açısından kilise dekorasyonlarının vazgeçilmez mobilyalarından biridir. Soldaki kemerin altından duran üç figür, yapının büyüklüğü hakkında ipucu gibidir. Bu resimde gördüğümüz ve başka bazı ressamlara ait kilise resimlerinde de karşılaştığımız "yas kalkanı"[6] adı verilen ve sütunlara asılan, genellikle de eşkenar dörtgen nesneler ilgi çeker. Yas kalkanı geleneğe göre, ölen kişinin anısına evine ya da sosyal statüsüne bağlı olarak kilise içinde asılır. Saenredam'da olduğu gibi yapıları aslına uygun şekilde resmeden ressamların bu tür detayları kullanmaları, yapılardan bir zamanlar kaldırılmış bu nesnelerin yerlerine geri getirildiklerinde ne şekilde ve nereye yerleştirileceğine dair önemli bir görsel belge oluşturur.

KAYNAKLAR

Hulten, Pontus, *Vermeer ve Spinoza*, İstanbul: Norgunk Yayınları, 2012.

Jones, Ronald, "Pieter Saenredam", *Frieze70*, Ekim2002.
(https://www.frieze.com/article/pieter-saenredam)

North, Michael, *Hollanda Altın Çağı'nda Sanat ve Ticaret*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.

Rembrandt ve Çağdaşları: Hollanda Sanatının Altın Çağı, İstanbul: Sakıp Sabancı Müzesi Yayınları, 2012.

Wheelock Jr., Arthur K., "Pieter Jansz Saenredam", *National Gallery of Art Online Editions*, 24 Nisan 2014.
(http://www.nga.gov/content/ngaweb/Collection/artist-info.1853.html)

http://www.getty.edu/art/collection/objects/766/pieter-jansz-saenredam-the-interior-of-st-bavo-haarlem-dutch-1628/

DİP NOTLAR

1 http://www.nga.gov/content/ngaweb/Collection/artist-info.1853.html#biography

2 Hollanda tarihinde 1585-1702 yılları arasındaki döneme Hollanda Altın Çağı adı verilir. Bu yıllar Hollanda'nın bilim, ticaret ve sanat alanlarında en ileri düzeyde olduğu dönemdir.

3 Pontus Hulten, *Vermeer ve Spinoza* (İstanbul: Norgunk Yayınları, 2012), s. 7, 9

4 Avrupa resim tarihi içinde, özellikle de Hollanda geleneğinde kentleri simgeleyen armalar kentle ilgili resimlerde sık sık karşımıza çıkar.

5 St. Bavo Kilisesi'nin orgu ilk kurulduğu dönemden itibaren büyük ilgi uyandırmıştır. 18. yüzyılda ünlü org ustası Christian Müller tarafından yenilenmiş, üzerindeki alçı süslemeler Jan van Logteren tarafından yapılmıştır. Döneminde olduğu gibi bugünde dünyadaki en önemli orglardan biridir. Mendelssohn, Händel ve Mozart da (10 yaşındayken) dâhil olmak üzere birçok ünlü besteci bu orgu çalmıştır. Edebiyatta da ismi geçer; *Moby Dick* (1851) romanında yazar Herman Melville, balinanın ağzının içinin büyüklüğünü "Haarlem orgu"na benzetir.

6 İngilizce karşılıkları *hatchments* ve *mourningshield*; Hollandaca karşılığı *rouwbord* olan yas kalkanlarının üzerinde bir arma, bazen de ölümle ilgili sembolik işaretler ve ölüm tarihi yer alır.

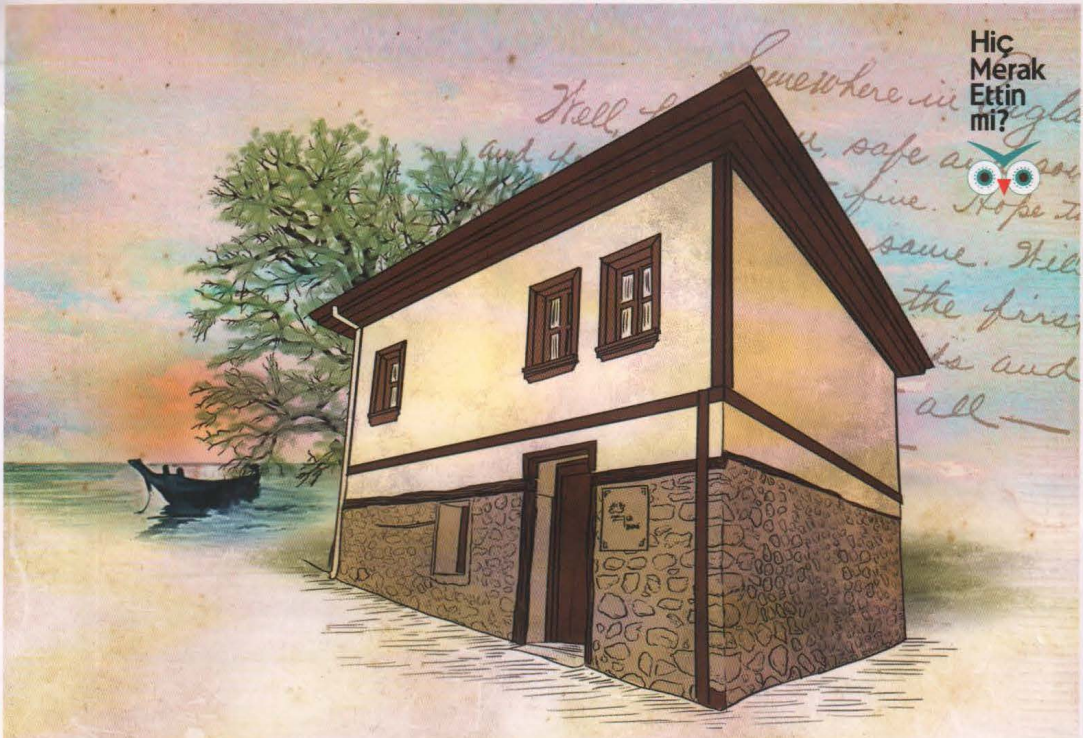
biz dağıtalım, SİZ İZLEYİN!

Tüm dağıtımlarımızı akıllı cihazlarla yapıyor ve
teslimat yapıldığı anda
Teslim Detayları, Resimleri ve GPS Bilgileriyle Google Maps üzerinde
Sunuyoruz...

ajanspress kurye

AJANS PRESS KURYE DAĞITIM A.Ş
Profilo AUM 5. Yıl Sok. No:1/D Mecidiyeköy / İSTANBUL
+90 (212) 356 11 51 · info@ajanspresskurye.com.tr · www.ajanspresskurye.com.tr

Bir AJANS PRESS GROUP kuruluşudur.

Göl Yazievi Konuklarını Ağırlamaya Hazır

Çalışmalarını tarih ve doğa eşliğinde tamamlamaları için yazar, şair, çevirmen ve araştırmacıları Göl Yazıevi'ne bekliyoruz.

Detaylı Bilgi ve Başvuru:
Nilüfer Belediyesi Kütüphane Müdürlüğü
niluferkutuphaneleri@nilufer.bel.tr
Tel: (224) 413 2737

NİLÜFER BELEDİYESİ BURSA
GÖL YAZIEVİ

http://golyazievi.nilufer.bel.tr
http://kutuphane.nilufer.bel.tr
http://facebook.com/golyazievi
http://instagram.com/golyazievi